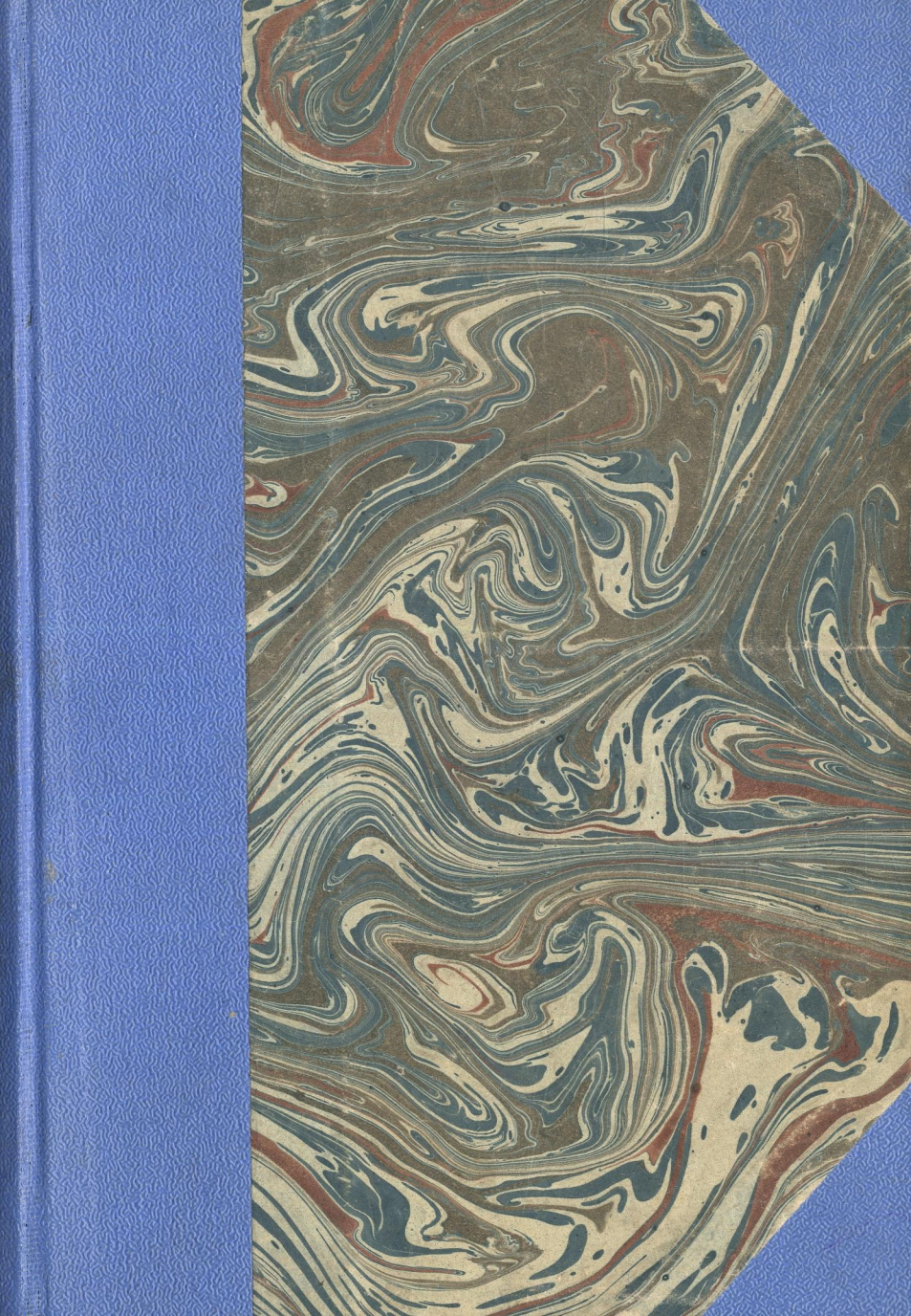

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00553437 (R)

В. 1315

В. А. КЛОУСТОН.

НАРОДНІ КАЗКИ ТА ВИГАДКИ,

ЙІХ ВАНДРІВКИ ТА ПЕРЕМІНИ.

З англійської мови переложив

А. КРИМСЬКИЙ.

Коштом К. Фрейтага.

ЛЬВІВ,
З друкарні В. Манецкого, під зарядом В. Годака.
1896.

2 р 80 к.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 35633

И 7856

З М І С Т:

	Стор.
Передмова до українського перекладу, А. Кримського	3—5
Народні казки та вигадки, В. Клоустона . .	7—96
Арабська повість про Антара, В. Клоустона .	97—105
Єгипетські казки і казка про двох братів, вступна увага проф. Ж. Масперо, перекл. І. Франка	106—110
Казка про двох братів, перекл. І. Франка . .	111—125
Уваги до казки про двох братів, Е. Коскена, перекл. І. Франка	126—147
Поправки й додатки А. Кримського . . .	148—165
Коротке резюме Клоустонової статті, А. Кримського	166—169
Покажчик писателів та заголовків, зладив А. Кримський	170—183

Передмова до украйінського перекладу.

В цій книжці, що ми отсе подаємо в украйінському перекладі, читач знайде не цілу Клоустонову працю (Popular tales and fictions, their migrations and transformations, by W. A. Clouston, editor of „Arabian poetry for English readers“, „Bakhtyâr-Nâma“, „The book of Sindibâd“ etc. London 1887, t. I. має стор 485, t II. стор. 515); з двох товстих Клоустонових томів ми беремо тільки „Introduction“ та декільки поодиноких розділів, а з решти подаємо самі-но заголовки, щоб читач міг хоч трохи знати про цікавий зміст усеї праці англійського етнографа.

Англійське слово „tale“ я перекладаю „казка“, та треба памятати, що під тим терміном не розуміють ся мітична казка; сю остатню Клоустон зве „nursery fairy tale“. Англійське „fiction“ переложено по-нашому „вигадка“. Наш украйінський термін має два розуміння:

а) вимисл, Phantasiespiel; б) жартовливе оповідання, ба й анекдот. Клоустонове „fiction“ береть ся в обох тих розуміннях: рідше воно визначає „повість“ (romantic fiction, I, 40), частійше відповідає французькому „fabliau“, а вже ж простісінькі анекдоти названо „the lower strata of fiction“ (I, 50). В двох місцях, де мова йде про поеми, я перекладаю fiction через „вимисл“, щоб не вражати тих читачів, котрі дякуючи нашим письменникам, привикли привязувати до слова „вигадка“ думку про щось неодмінно веселе.

Що перекладаєть ся з Клоустона, те перекладаєть ся точно й дословно, щоб не минати „ніже титли, ніже тії коми“; випущено тільки два щиро-англійські дотепи (три рядки), що для нас не є дотепні. Додатків теж дуже великих я не роблю, переважно доповнюю саму бібліографію, що в Клоустона часом не повна, при чім усі свої уваги аккуратно зазначую літерами „А. К.“, щоб бува не плутать читача.

До англійського первопису додано невеличку передмову, де автор найбільше говорить про праці своїх земляків — Кейтлі (Keightley) та Денлопа (Dunlop). Перший написав книжечку „Tales and popular fictions“, де висловив думку, що однакові теми повстали в різних місцях самостійно; а другий, автор „History of fiction“, незручно вишукує такі східні джерела, яких не може бути. Обидві книжки, вже й застарілі, не надто цікаві для нас, — тож обмежаюсь на оцій короткій згадці про них. Перекладаю з Клоустонові передмови сам тілько кінець:

„Може ще й досі є між нами людці (передше їіх було геть більше), котрі думають, буцім то наші дитячі та народні казки зовсім не варті того, щоб на них звертали увагу розумні, практичні люде. Тільки ж усякий, твір, навіть нікчемниця, котрий скрізь росповсюднюєть ся, і найпаче такий, котрий зарані володіє дитячою уявою наших хлопців і дівчат, вартий як найбільшої уваги: адже такі твори мають, очевидячки, велику силу над національним смаком і норовами. Про цю річ те саме каже й сер Джон Маком: „Хто бажає добре познайомити ся з якимсь народом, той не повинен одкидати його простонародніх оповідань та забобонів“.[1]) А я можу додати, що порівнюючий дослід над народніми казками збогачує наш розум, а коли працювати пильно — розширює наші сімпатії, дає нам пізнати (може краще, ніж що інче) загальне братерство цілого людського роду“.

На тих гарних Клоустонових словах скінчимо й ми свою передмову.

А. Кримський.

---

[1]) Sir John Malcolm, The history of Persia from the most early period, London 1815, t. I, c. 2. А. К.

Народні казки та вигадки.

Часто в нас кажуть за Соломоном: „Нема нічогісінько нового під сонцем“; ті самі слова можна любісінько прикласти до европейських народніх казок і вигадок. Велика більшина апологів (моральних байок) та оповідань, які тепер звісні по всій Европі, блукала по Азії з дуже далекого часу: і се справді буде один з найцікавіщих розділів в історії людського розуму — вислідити всі ті вигадки, з яких повчали ся й розважали себе наші прості прадіди, тай по їіх різноодмінних формах дійти аж до стародавніх, хоч може не завсігди первісних джерел їіхніх. А вже ж гадати, буцім вони самостійно придумувались і розвивались од різних людей, які жили по зовсім різних сторонах та за різних часів, — це вже, як добре каже Джордж Кокс, буде така річ, „якої ніхто розумний не зважить ся твердити“.

Питаню про те, звідки вони взяли ся та як росповсюднювались, спеціально оддають

свою енергію визначні европейські вчені вже с пів століття. Тільки ж про цю справу ще й досі держать ся дуже не однакові думки. В Німеччині такі звісні вчені, як Бенфей, Ґедеке, Келер, Нельдеке та Лібрехт запевнюють, що наші народні казки, які ходять скрізь од Норвегії до Іспанії та од Італії до західньої Гірської Шотландії, се по просту повторні форми східніх первописів, занесених із Азії такими чи сякими шляхами: для півдня Европи це зробили Турки, для півночи — Монголи підчас свого двохвікового панування. В Англії Дезент (Dasent), Берінґ-Ґульд (Baring Gould), Кокс (Cox) і другі вчені говорять, що то собі пережитки (survivals) з первісних мітів і легенд, спільна спадщина цілої арійської раси, та що вони поприходили до Европи в купі з теперішніми европейськими народами тоді, як ті виселялись на захід та на північ, — так само як і мови европейські — адже вони арійські.

Теорію про „соняшний міт“ декотрі з наших порівнюючих мітологів довели вже аж до безглуздя. Наприклад один письменник в „Westminster Review“, в статті про Свіннертонові „Adventures of the Panjâb hero Râjâ Rasâlû“ твердить, що „ніхто добре обзнайомлений с перівнюючою мітологією не може ані хвилини сумнівати ся“, щоб цар Ресалу не був соняшним мітом. Адже так само як сонце на своїм ходін ню не перестає важко працювати та подорожувàти, так само Ресалуєва доля не дала йому гаятись на однім і тім самім місці; як

сонце після будь-якого страшенного бою з стіхіями знов сьяє з неба ясно та переможно, так само й Ресалу після того як велетні покидали в нього цілий разок чарівних громових стріл, зостаєть ся, трохи з годом, супокійний і незастраханий. Через те Ресалу має бути по просту одною з форм оповідань про Індру, Савітара, Сізіфа, Геракла, Самсона, Аполлона, Тезея, Сіґвіда, Артура, Трістрама і безлічи інчих геройів, з котрих коли не один, то другий звісний у кожній стороні, цівілізованій чи нецівілізованій. Про отакі та про подібні до них дивовижні аналогії один дотепний англо-індійський учений каже, що то по просту пяна фантазія, і „коли порівнююча мітологія — справжня наука, то повинна принаймні показувати, що єі твердження оперті на доводах. А чи є хоч тінь доводу (звісно, правдивого доводу) для тих тез, про які ми згадали? Чи можна історію оповідань про Ресалу, отаких які оповідають ся теперечки, одвести назад, ступінь по ступіні, аж до соняшного міту та до єго звичайного розвитку в народніх переказах? Чи одшукали про Ресалу іще що-небудь, що давало би хоч натяк на такий розвиток? Ну, а що буде, коли часом виявить ся, що всі ті оповіданя, які наш учений прихильник порівнюючої мітології понанизував до купи, становлять тільки одну частину оповідань про того буцім то „соняшного“ героя, тай в різних місцевостях оповідають ся про него різні речі, а тіі оповідання, які наш мітолог згуртував до одної категорії на під-

пору свойій теорії, зовсім не оповідають ся в декотрих місцях?! А що буде, коли часом виявить ся, що деякі з тих оповідань становлять звичайнісіньку власність кожного індійського села, тай що йіх оповідають од Кашміра до Бомбея, тільки трохи змінюючи форму? І що буде, коли часом виявить ся, що єсть багацько других оповідань про Ресалу, які навіть найжвавіща фантазія вже не могтиме застосувати до боротьби між стіхіями, до справ соняшних, місячних або досвіткових або до будь-яких фізичних феноменів, та що ми не маємо ніякісінькоі рації одкидати йіх, начеб то не справжні казки про Ресалу, раз ми не одкидаємо тих, котрі наводить мітолог?!" Далі той самий англо-індійський учений каже: „Звичайний мітолог пускає свою розгнуздану фантазію йти куди сама схоче, тай гульк! уже справа й готова, тай до своєі мети він дійшов. Герой побиває ворогів (додамо до речі, що се він звичайно робить у кожідм оповіданню), дак то, мовляв, сонце розгонює навальні хмари! Він одбуває пригоди одну по другій, — дак до сонце йде своім ходом по небі! Його на смерть поранено, а він визволяєть ся з біди, може бути й дивом, — дак то сонце заходить і сходить. У него довга біла борода, — то зимова одіж на лісі. У него двацять синів, усі геройі-підлітки дак то блискавиця блискає. Єго жінка втікає с ким-небудь, та він швидко пімститься над тим, — дак то вечір перемсгла ніч, а ніч знов убило сонце, що вже вернулось. Чи є що простіще? чи є що краще? „Ніхто до-

бре обзнайомлений с порівнюючою мітологією не може ані хвилини сумнівати ся“ про всякі отакі вияснення, а надто коли їіх щасливо прикладають до казки за казкою по всім світі. Ми згоджуєм ся, що розвиті таким способом гадки дуже красиві, прості й зручні, але вважаємо за щастя, що єсть іще люде, котрі сим не вдовольняють ся, аж доки не буде попросту доказано, що якийсь осібний герой — є соняшний міт“.[1])

Ще можна в певній мірі оддати мітології ті казки й оповідання, котрі більше чи менче мають надприродний характер і торкають ся чарівництва (та, може бути, ще й явищ у природі), себ то можна одступити мітології наші дитячі чарівні казки, котрі знаходять ся трохи чи не в одній і тій самій формі, тільки з випадковими місцевими одмінами й закраскою, у народів настільки неоднакових на норови та на спосіб думання, як от Норвежці та Італіянці: такі оповідання можуть таки бути одбитками або пережитками первісних арійських переказів, які й досі тожсамо ходять по азіятських сторонах. Та зовсім інакше стоіть справа, коли ми розбираємо питанне, звідки взялись і як росповсюднювались ті казки, котрі не мають у собі нічого надприродного, — а саме казки побутові. Хоч ми згоджуємось признати таку теорію, що чарівні наші казки принесено до Европи найбільше тоді, як наші далекі предки,

---

[1]) Legends of Râjâ Rasâlû, by Captain R C. Temple. Calcutta Rewiew 1884.

за „дитинячих літ сього світа“ виселялись із своєї Азійської батьківщини, та таки вважаємо за найпевнійшу річ, що скарбниця европейських народніх вірувань і народніх казок значно збагатила ся інакшими способами і за пізнійших часів.

Дякуючи працьовитости новіщих учених єсть багацько переконуючих доводів на те, що безліч наших народніх казок і вигадок поприходила з Азії пізніш. „Справа була вияснена“ каже др. Г. Г. Уільсон, „найпозитивнійшим способом. Докази збудовано не на ймовірностях, не на загальних і необмежених аналогіях, не на випадкових і часткових подібностях, а на дійсній тожсамості. Хочай і бували деякі модіфікації, змінювались імена і сцени, додавались або викидались деякі обставини, та ми ще й досі можемо розібрати тожсамість основного начерка; по-між усіма маскарадними додатками наші руки без сумніву доторкають ся таки правдивого індівідуума. В багатьох злучаях ми можемо теж вислідити шлях, яким ішли наші оповідання, і зазначити, коли і якими способами отсі азіятські бурлаки знатуралізували ся по тих сторонах Европи, де вони тепер знаходять ся“.

Що до найпершого привозу азіятських вигадок в Европу, то звичайно се приписують тим несчисленним ордам пілігрімів і других людей, які пнулись на схід в часі хрестових походів: зовсім певна річ, що вони таки сильно пособили збільшити казковий запас. Але ж східні оповідання почали перебродити до Ев-

роии багато передше; ще за довго перед Петром Пустельником і Вальтером Злидарем (Gauthier Sans-Avoir) позаходило до Европи чимало апологів та оповідань родом зо сходу. З найранійших віків христіянства аж до XV. століття зносини зі сходом були через торговлю, письменство, релігію та війну „ближчі і частійші, ніж коли-небудь після того“, каже др. Г. Г. Уільсон. Мала Азія стояла тоді до южноевропейських крайів ближче: то була одна особлива причина для тіснійших зносин між ними; цівілізація Азії і Европи була тоді однаковіща (хоч правда, що Азіяти стояли висше), — то була друга причина. Політичні стосунки одділів східньої і західньої імперії неминуче втягали провінції обох сторін в повсякчасні зносини, які не швидко могли забути ся; хоч ті зносини перервано через перший натиск мохаммеданського завоювання, та незабаром знов поновлено, скоро минула хуртовина; тай перші халіфи з дому Аббасового сприяли тому, щоб до Багдаду приходили купці та вчені і зо сходу і з заходу. Коли-ж вони підупали, надійшли хрестові походи; звісно, вони притягали европейську цікавість до тієї видівні, де вони одбувались; знов же й велике число тих людей, які раз-у-раз їїздили туди й сюди яко вояки, пілігріми та купці, не давало тому зацікавленню зменшатись; ті люде без сумніву сильно помогли привозу й росповсюдненню східніх вигадок, котрі лекші, — себ то вигадок с темами із хатнього життя-буття, с темами лицарськими та романічними.

Від коли засновано халіфат, чимало літературних творів приходило до Европи зо сходу через Арабів. Звісно, це не має значити, що їїх складали самі Араби. Завоюванне Персії оддало в руки Арабам усі ті скарби, котрі вони захтіли заховати од знищення, якому підпала решта; ми вже й згадували, що перші Аббасідські халіфи в IX. і X. в. од Мансура до Ма'муна (аль-Ма'муна) були великими прихильниками родовитих Індійців та що коло їїх дворів процвітало чимало Індійців славних на різностайних вітях науки й письменства.

Оповідання, з роду індійські, перські та арабські заносились до Европи переважно устною передачею, та деякі прийшли через переклади зо східніх книжок. Проминаючи ранні духовні повісти, приміром повість про Варлаама та Йоасафа [1]), які численно приходили зо східніх (а саме — буддійських) джерел, візьмімо наприклад один твір, писаний коли не перед хрестовими походами, то безперечно за найперших років XII. століття: „Disciplina Clericalis" Петра Альфонса, іспанського жида, що вихрестив ся 1106 року. Є се невеличка

---

[1]) Ось важнійша література сеї знаменитої повісти: 1) Liebrecht, Die Quellen des Barlaam u. Josaphat (Jahrb f. rom u. engl. Lit., II, 314 sq.; 2) E. Braunholz, Die erste nichtchristliche Parabel des B. u. J., ihre Herkunft und Verbreitung (Halle 1884); 3) А. Кирпичниковъ, Греческіе романы въ новой литературѣ. Повѣсть о В. и І. (Харьковъ 1876); 4) А. Веселовскій, Византійскія повѣсти и В. и І (Журн. Мин. Нар. Просв. 1877 іюль); 5) Він же, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ, ст. 159 (СПБ 1872); 6) Ст. Новаковић, Варл. и Іос... у Срба, Бугара и Руса (Білград 1881); E. Kuhn, Barlaam und Josaphat, München 1892. А. К.

збірка оповідань, узятих по-части з жидівського Талмуду (принаймні деякі знаходять ся в тім творі, та й Альфонс, як жид, десь певне добре його знав), по-части з арабських байкарів. З отсего Альфонсового твору трувери (Trouvères), себ то кобзарі (minstrels) північної Франції, позичили основу для великого числа своїх цікавих fabliaux, хоч дуже ймовірна річ, що вони самі попривозили зо сходу головну суть своїх повісток, які потім попереходили до перших італіянських новеллістів. Грецький переклад славнозвісних приповістей Бідпаєвих (або Пільпаєвих), названий „Στεφανίτης καὶ Ιχνηλάτης“ зроблений був Сімеоном сином Сиѳовим коло 1080-го року з арабської версії „Келіле уе Дімне“ [2]); арабський переклад [3]) зроблено з перекладу староперського [4]), а той — з санскрітського первопису, що тепер загубив ся.[5]) (Коло 1250 р. раббі Йоель переложив арабську версію на жидівську мову, а незабаром Йоан Капуанський зложив з жидівського латиньське „Directorium humanae vitae“). Далі поміж перекладами

---

[2]) Стефаніт та Ічнілат Каліла та Дімна, — то ймення двох шакалів, що розмовляють проміждо собою. А. К.

[3]) Робив його колишній ґебр — Ібн-оль-Мокаффа († 759 р.). А. К.

[4]) пеглевійського. А К.

[5]) На жаль, Клоустон згадує тутечки про Калілу та Дімну дуже коротко, хоч вона варта ґеть ширшої згадки. В індійській Панчатантрі, або краще сказати — в Хітопадеші лежить джерело всіх отих оповідань. В VI. віці по Хр. лікар Барзуйе переложив багато староіндійських приповістей на пеглевійську мову, а за два століття після того Ібн-оль-Мокаффа зладив з них арабський переклад, назвавши його „Келіле уе Дімне“. Отож іменно з Мокаффової версії пішли переклади на всі мо-

із східніх збірників оповідань можна згадати „Συντιπας“, грецький переклад сирійськоі версіі „Книги Сіндібада‘, — прототіп нашоі „Історіі сімох мудрців“, зроблений певне за остатнього десятиліття XI. в.[6]) Думають, що перший західно-европейський переклад (а властиво — наслідування) „Книги Сіндібада“ відносить ся до 1184 р.; після того вже пороблено багато других. Именно більше-менче 1184 р. один французький чернець, на ймення Йоан з аббатства Альта Сільва в діецезіі Нансі, зложив латиньською прозою книжку: „Dolopathos, sive de rege et septem sapientibus“. Рямка або провідна повістка сего твору відповідає східньому первописові[7]), але в нім є тільки одно з другорядних оповідань, хоч усі вони несумнівно

ви східні й европейські. Варто заприміτити, що з грецькоі мови „Стефаніта та Іхнілата“ переложено (не пізніш XIII в.) й на словянську. З величезноі літератури сего предмету я згадаю тільки: 1) німецький переклад Панчатантри Бенфея з его многоцінною передмовою 1859, 2) французький переклад з цінною передмовою Лансеро (Lancereau), 3) німецький переклад „Каліли й Дімни“ Ґ. Біккеля (Липськ 1876), де є гарна Бенфеева передмова; 4) Пыпинъ, Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ (Петерб., 1858, Уч Зап Ак. н., кн IV) — тепер антікварна рідкість; 5) Булгаковъ, Стефанитъ и Ихнилатъ (Петерб., 1878); 6) Данічіч, Indijske price prozvane Stefanit i Ihnilat (Загреб 1870, „Starine“, кн II.); 7) М. Аттая и М. Рябининъ, книга Калîлаһ и Димнаһ (Москва 1889). Остатню працю особливо поручаємо загальній увазі: там є повний переклад тексту та дуже повний перегляд усіх праць, що торкають ся сего предмету. В кінці додано генеалогічну таблицю памятника. А. К.

[6]) Про „Сім мудрців“ зложили важні розвідки Goedeke, Mussafia, Landau, Oesterley, G. Paris, а з словянських учених треба згадати Веселовського і Мурка. Завважити треба, що історію розповсюднення сеі повісти ще не доволі вияснено. А. К.

[7]) Якому „первописові“, про те Клоустон не говорить. Треба думати, що справжній первопис був індійський.

22 633

азіятського походження. В XIII в. оту латинську Йоанову прозу звіршував один трувер Гербер (Herbers) французькою мовою тай надав той самий заголовок: „Dolopathos“. Потім проявили ся ще другі латинські та французькі прозаічні переклади „Сімох мудрців“.[8]) В англійських великих бібліотеках переховуєть ся не один ранній метричний англійський текст цієї широко росповсюдненої повісти.[9]) Провідне оповідання „Книги Сіндібада“ або ж „Сімох мудрців“, коротко сказать, таке: Один молодий царевич одкинув налізливу любов любимої жінки свого батька (мачухи в европейських версіях). Вона так само, як це робить Пентефрієва жінка з Йосипом, заскаржує його перед царем, ніби він важив на єї честь. Царь засуджує свого сина на смерть; але сім везір'в (або мудрців) царських вірять, що царевич не винуватий; знаючи, що єго гороскоп, грозячи лихом, звелів йому сім днів мовчати, везірі покладають собі вратовувати його доти, аж доки не мине той речинець, а для цього кожен по

тільки ж його досі не знайдено! Перські та арабські переклади й переробки примушують нас думати, що вони не оригінальні, а позичені з Індії. А. К.

[8]) В XII XIII в. зложено ще й жидівський переклад. А. К.

[9]) Як „Келіле уе Дімне“, так само і „Повість про сімох мудрців“ є на всіх европейських і східніх мовах. У нас на Руси дуже зрана звісні були всякі „слова о злыхъ женахъ,“ аналогічного змісту, а „Повість про сім мудрців“ переложено вже пізнійше: рукописі есть із XVII в. Друкований текст див. у виданню: „Памятники Древней Письменности“ 1880, вип. 2. Руський переклад зроблено, як думають, з польського. Як що повість стала відома руському письменству не раніш од XVII. в., то треба думати, що схожість деяких руських казок з приповістями того збірника не можна пояснити впливом збірника: був якийсь інакший шлях для сего впливу. А. К.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 35633

черзі має оповідати цареви приповісти, де виказуєть ся жіноча ледачість та як воно бува небезпечно чинити щось по жіночих безпідставних завіреннях. Отак вони й роблять, але жінка що ночі збиває силу йіхніх оповідань, кажучи цареви своїі оповідання про людську зрадливість. Таким побутом цар що дня засуджує і знов милує свого сина аж до скінчання семої днини, коли царевичеви вільно говорити: жінчина провина тоді викриваєть ся, ж нку тоді слушно карають.[10])

Так-от іще перед тим, ак хрестоносці та прочане, що вертали з Святоі землі, зробили великий потік з маленькоі течіі східньої вигадки пливучої до Европи, — ми бачимо, що в Европі вже було хоч два твори азіятського походження принесені не устним переказом. Тільки ж і ті оповідання, що містили ся в сих і подібних книжках, мусіли розповсюднюватись поміж народом найбільше устно з проповідничоі казальниці, так само як і сотки других оповідань; бо в середніх віках проповідники любісінько пересипали своі казання всякими вигадками тай то не завсігди такими, щоб дуже навчали на спасенну путь. До того ж черці та другі церковники раз-у-раз подорожували сюди й

---

[10]) Коротеньке справоздання про різні східні версіі повісти я подав у вступі до моіх видань (переложених з арабського та перського) „Книги Сіндібада“ (Book of Sindibad); в „додатку“ подано там витяги з одного раннього англійського тексту „Сімох мудрців“ та з латинського „Dolopathos“-а. Клоуст. — А я од себе додам, що словянський читач повинен заглянути до праці дра М. Мурка, Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven, Wien 1890. — А. К.

туди; ми зовсім легко можемо зрозуміти, що який небудь веселий черчик або „клерк з Оксфорда" (clerk of Oxenford), шукаючи і знайшовши собі притулок на ніч в гостинній хаті якогось панка або й простого селянина, міг зміркувати, що його привітають двічі щиріш, коли він матиме про запас велику силу дивних патетичних та гумористичних вигадок, щоб росказати їіх цілому гуртові сімьян, що оце позбірались коло привітного огнища його господаря. О так-то побрехеньки та приказки, що народили ся на далекому сході вже більше тому як дві тисячі год, росповсюднювались по найглухіщих закутках Европи; ті жарти, що з них довго движіли плечі та струсювась бороди у поважних і супокійних оріенталів, прищепились по всій Европі од холодної Шведчини до гарячої Італії. З устних переказів вони поринали в письменство, а звідти знов вертали в народ; загубившись, як воно дійсне здаєть ся, в переворотах та політичних заколотах, що були счинили ся після винайдення друку, вони несподівано знов опинились у „книгах жартів" XVI-го та XVII-го віку.

За останніх літ чимало попрацьовано, найбільше ж континентальними вченими, щоб вияснувати собі родовід народніх казок. Та ще більше зостаєть ся непоробленого на цім полі висліду, яке справді

Безмірно багате і довге й широке,
Засіяне цвітом і зіллєм усяким,
Усім, що твій зір і твій слух веселить.

Мабуть упаде новітнє світло на способи, якими східні вигадки розходились по Европі, якщо більшу увагу звернуть на обслідуванне старих чернецьких збірок проповідів та оповідань, призначених для проповідницького вжитку. Один дуже надійний почин, за для англійських читачів, зробив у цім напрямі професор Т. Ф. Крен (Crane) з Корнельського (Cornell) університету в Нью-Йорці; той професор у марті 1883 р. виголосив перед „American Philosophical Society“ дуже вчений, опрацьований і цікавий відчит про середньовікові проповідницькі книжки та оповідання („Mediaeval Sermon-books and Stories“) надрукований у „Proceedings“ („Трудах“) того товариства. Хто найперш од усіх почав регулярно брати до своїх проповідів exempla, себ то оповідання, які мали б навчати парафіян та підтримувати їхню увагу, як що вона моглаб була втомити ся, — дак це був Жак де Вітрі (Jaques de Vitry); він помер у Римі 1240 р. Цей високий князь церкви і вчений був у Хрестових походах чимало років і був навіть настановлений за єпіскопа Акконського (Акрського) в Палестині 1217 р; не може бути найменчого сумніву, що він зо сходу приніс до дому багацько оповідань, якими дуже навантажені його „Sermones de tempore et sanctis“. Близько до того часу жив Етьен Бурбонський (Etienne de Bourbon), що помер у Ліоні коло 1261-го р.; його велика збірка оповідань, яку звичайно кличуть „Liber de donis“,[1]) призначала ся спеціально для про-

[1]) Повний заголовок цього твору: Tractatus de diversis materiis praedicabilibus, ordinatis et distinctis in septem partes,

повідницького вжитку. Ця книга, так само як і „Sermones“ Жака де Вітрі, зложена вчасніше, ніж „Gesta Romanorum“. Остатня книга — великий склад моралізуючих повісток, цікава мішанина класичних, східніх та ґотських вигадок і легенд; зложено їйїі, як думає Естерляй, спершу в Англії, під кінець XIII-го століття, тай з неї стала ся підвалина для другої латинськоі книги під тим самим заголовком, зложеноі незабаром на континенті. „Вплив Gest'-ів на англійську поезію“, каже сер Фредерік Мадден у своїій передмові до одного раннього англійського перекладу (зробленого десь певне за королювання Генріха VI.), який становить одну з публікацій Роксборського Клубу (Roxburghe Club), „був дуже значний за царювання Річарда II. і його наступників тай зовсім однаковий с тою силою, яку мала оріґінальна латинська компіляція над італіянськими повістярями (novelists). Твори Ґоуера (Gower), Чосера (Chau er), Оккліва (Occleve) та

---

secundum septem dona Spiritus sancti et eorum affectus, currens per distinctiones materiarum, per causas et effectus, refertus auctoritatibus et rationibus et exemplis diversis ad aedificationem pertinentibus animarum, scripsit Stephanus de Borbone. Це росправа про сім дарів Духа Святого (Ісаія XI, 2, 3): Timor, Pietas, Scientia, Fortitudo, Consilium, Intellectus і Sapientia, звідки ню книгу звуть ще „Liber de septem donis“. — Лекуа де ля Марш (Lecoy de la Marche) надрукував багато витягів з цієі праці під заголовком: „Anecdotes historiques, légendes et apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon, dominicain du XIII-ème siècle, publié pour la Société de l'Histoire de France (Paris 1877).“ Проф. Крен запримітив, що видавцеві уваги до оповідань не такі повні, яких бажалось би, тай проминено багацько найцікавіших параллелів. Та не вважаючи на те, оця вибірка Етьенових exempl'-ів буде дуже корисна задля тих, хто висліджує історію бродячих оповідань.

Лідґета (Lydgate) дають багато прикладів, звідки бачимо, що ці поети близько знали тую збірку. „Gesta“ гарно ілюструють собою, як то східня байка та класичні оповідання зростали ся в одно тіло с феодальними інституціями Европи; об тім значінню „Gest'“-ів не може сумнівати ся ніхто, хто пильно перечитував сторінки тієї книги; вона варта більше ніж звичайної уваги, бо це єдиний приклад компіляції, зробленої в манастирській самотині, і яка, посередно чи безпосередно, дала Боккачієві його повість про „Двох приятелів“, Ґоуерові й Чосерові — їіхню „History of Constance“, Шекспірові — його „Merchant of Venice“, Парнелеві — його „Hermit“, Уальполеві — його „Mysterious Mother“, Шіллєрові — його „Хід до гамарні“.[12]) „Sermones“ Жака де Вітрі та „Li-

---

[12]) Найстаріщі латинські рукописі Gesta Romanorum ми маємо з 1326-го року, тільки ж сама збірка в первіснім своїм вигляді очевидячки буде старійша. Десь певне вона найпередше складала ся з самих оповідань про Римлян (звідтіля й ві заголовок такий,) а потім, не міняючи заголовка, увібрала в себе новіщий матеріал з „Moralitates“ Роберта Толькота (що помер 1349 р.) з „Declamationes Senecae cum moralitatibus“, з „Сімох мудрців“, з „Житій святих“ і т. і. (деякі латинські повісти в „Gesta“, може бути позичено з візантійського письменства). Найперше видання латинського тексту друкувало ся в Кельні 1572 р.; там є 181 оповідань; але в рукописах кожен переписчик збогачував збірку ще новими Nr.-ами, тим-то з рукописів ми маємо оповідань аж 283. Nr. 173. латинськоі збірки — то дуже улюблена у нас Словян повість про Аполлонія короля Тирського. Русь познайомила ся з Gesta Romanorum через Польщу (східній руський переклад зроблено з полеськоі „друкованої книжиці“ в другій половині XVII в.), тільки ж деякі сюжети могли прийти до нас ще й раніш з письменства візантійського. Руський текст надрукувало тепер Общество любителей Древней Письменности (СПБ. 1877—78). Найповніще видання латинського тексту зробив Естерляй (Oesterley, Gesta Romanorum, 1872). А. К.

ber de donis“ Етьена Бурбонського появили ся передше, ніж „Gesta Romanorum“, а через те вони мають велику вагу для того, хто хоче досліджувати розповсюднення народніх казок; опроче, автори Gest-ів винні безліч оповідань цім обом творам, так само як і Disciplin'і Clerical'ній Петра Альфонса. Візьмімо приміром повістку про законного сина, якого впізнали через те, що він одмовив ся стріляти в тіло свого померщого батька, тимчасом як два другі брати ані трішечки не вагались; це 14 а голова контінентальних Gest-ів,[13]) йійі взято з Liber de donis Nr. 160. Первісна форма повістки стоїть у Талмуді от яка: „Один чоловік підслухав, як його жінка каже до своєї дочки, що хоч у неїі єсть десятеро синів, то тільки один с поміж них сьміє справді вважати єі чоловіка за свого батька. Як помер батько, то показало ся, що він записав усе своє добро на одного тільки сина, та в заповіті не названо його. Зайшло питання, на котрого ж то сина він натякав с поміж десятьох. Пішли всі до раббі Беннаа (Benaah) тай прохали його, щоб він їіх розсудив. То він: „Ідіть — каже — тай бийте могилу вашого батька, аж доки він не підведеть ся тай скаже вам, котрому з вас він покинув своє добро“. Всі поробили так, опріч одного-однісінького; як же з того він виявив свою пошану до батькової памяти, то зміркували, що він і є той один, кому батько оддав свою ласку. Таким способом поклали,

[13]) На англійську мову переложив Суон (Swan).

що заповіт — то тільки про його, а всіх прочих поодкидали од спадщини“ [14]) В Gest'ах ми читаємо, що жив-був на світі один розумний король, а в його була жінка, що він їйїї любив, а вона його ні. В неї було троє незаконних синів, вони зробили ся невдячні й бунтовливі. Тимчасом у неї знайшов ся ще один синаш. що його праволожність була зовсім певна. Як помер король, сини його заходились сварити ся, хто має право на батьківський престол. Нарешті вони погодили ся понести справу на суд до одного шановного лицаря покійного короля. Той загадав їйм витягти батькового трупа з домовини, постановити його просто тай пускати в нього стрілами, ніби в мету; хто поцілить у саме серце свого батька, тому й буде царство. Стріла першого сина поранила правицю королеві; стріла другого влучила йому в рот, а стріла третього пробила йому серце. Тільки ж четвертий син зачав ридати й голосити тай казав із слізми на очах: „Ой, бідний мій батьку! чи ж до того я дожив, щоб бачити з тебе жертву нечестивої спірки?!“ Через те, що він не захтів стріляти, лицар поклав, що він і є правдивий син, тай присудив йому батьківське царство. Ця версія з початку темна, але під ч. 21-м вибірки середньовікових латинських повісток, що видав Райт (Wright) для „Percy Society“, ми читаємо: „Був собі чоловік тай мав од своєї жінки, як гадав він, троє синів.

---

[14]) Hershon, Talmudic Miscellany, p. 142 par. 29.

Одного дня вони посварили ся, то жінка й сказала до чоловіка: „Ти думаєш, що оці хлопці — твої; але направду то тільки один-однісінький буде твій син“. Як батько помер, то його „пан“ загадав парубкам стріляти в його тіло, дак третій одказав: „Хіба він не батько міні? Хоч цілий світ міні дайте, то я в його тіло не стрілятиму. Ви швидче візьмете собі геть усе його добро, ніж я стрільну в нього хоч раз“. Тоді пан сказав до його: „Ти його правдивий син, то й бери його багацтво-статки“. Райт завважає, що в першій частині цього оповідання есть деяка схожість з одним оповіданням із старої французької збірки: „Cent nouvelles nouvelles“, N. 51: „Le vrais père.“ [15])

---

[15])Немало з того самого часу що й версія Етьена Бурбонського, коли не з раніїшого, есть один fabliau під заголовком: Le jugement de Salomon (Barbazan, éd. Méon, III, 440; Le Grand, éd. 1783, II, 429). Там, як воно видко й із заголовку, судець у цій спірці — то премудрий жидівський цар. Гертедж (Herrtage) у примітках до своїх видань Gest'-ів (заходом товариства Early English text Society) наводить версії з книжки Олександра Некема (Neckam): „De natura rerum“, сар. CLXXVI, p. 313, з кінця XIII. віку; та з Zuinger-ового „Theatrum vitae humanae“, Базель 1586, том VII, кн. IV, ст. 1910. Те саме оповідання есть у великій збірці Івана Бромйарда (Bromyard) з кінця XIV го в. „Summa praedicantium“, див. „Filiatio“; в Herolt-овім „Promptuarium exemplorum“ та в „Sermones Dominicales“ Івана Фельтона 1431 (Harl. MS. 4, лист 256). Про цю оказію оповідає ще й „History of Friar Bacon“ (диви „Early Englisch prose romances“ Томса (Thoms), I, 319); Гелет (Gueulette) скористав з неї у своїх т. зв. Contes Tartares“. Нарешті це сюжет балляди, зложеної певне за перших років XVII. в. (передруковано в J. Payne Collier, Book of Roxburghe Ballads, 1847), а ві заголовок: „A pleasant history of a gentleman in Thracia, which hat four sonnes, Tand hree of them were none of his own: shewing how miraculously the True Heire came to his inheritance“. — Од разу кидаєть ся в вічі, що це далекозвісне середньовікове оповідання — рідне з уславленим судом Соломоновим, про який оповідає перва „книга

І де-Вітрі, і де-Бурбон переказують одно дуже відоме оповідання про старого чоловіка та його двох жінок, що одна з них повискубувала йому все його сиве волосся, а друга — все котре чорне, тай зостав ся він лисий. Це теж есть у Талмуді. Аллен Ромсей (Allan Ramsay) звіршував з того одну свою байку, під ч. 18, що починаєть ся ось як;

Повідає давня казка:

Був раз муж собі, которий
Мав дві жінці, що одна
Була з Вігів, друга з Торій.
У старого того дурня —
Певно не від супокою —
Змішаний був чорний волос
В рівній мірі з сивиною.
А жінкам його — їній Богу,
Й одній досить було би! —
Одній чорне, другій сиве
Припада не до вподоби —

Царств", голова Ш, 16 і далі. Той випадок, що дві жінці спорять ся про живу дитину, трапляєть ся і в одній із Джатак (Jâtakas), або буддійських казок про зродження Будди див. переклад дра Ріс Девідса (Rhys Dawids, Jâtaka-tales, т. I, ст. XIV — XVI. та його уваги до того ст. XLIV—XLVII. До сего порівн. Tendlau, Fellmeiers Abende, Märchen und Geschichten aus grauer Vorzeit. Frankf. am M. 1856, N. LI, ст. 265-266 (там усі стукають у могилу батька, тільки правдивий син не хоче турбувати мерця). В староруській Палеї судець — то сам Соломон; він загадує позивальникам одтяти мерцеві праву руку, а старший брат не дає. Диви Тихонравовъ, Памятники отреч. русск. литературы I, 257 і д.; А. Веселовскій, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ, СПБ, 1872, ст. 84 (словянський текст) і ст. 86 (покажчик літератури цього оповідання).

і так далі, такими самими дубовими віршами; а мораль має звідси випливати така, що державні інтереси терплять там лихо, де є дві великі політичні партії, — так само як „поміж двома стільцями“ і т. і. Дуже цікаво подивитись, як перекручено цю саму вигадку у Китайців: „Один чоловік, що в нього борода зачала сивіти, звелів своїй другий жінці повискубувати всі сиві волосини. Вона як побачил, що сивого волосся дуже багацько, заходилась його вискубувати. Тільки вона не змогла впорати самі сиві волосини, а повискубувала й чорні. Як скінчила ся справа, чоловік поглянув на себе в дзеркало тай здивував ся. Він кинув ся суворо лаяти дружину, а вона одказала: „Коли міні треба було повисмикувать усе те волосся, якого було більше, дак чому ж би я мала не вискубти й того, якого було менше? “ [16])

В „Liber de donis“ (Nr. 507) есть оповідання про те, що ніби Гомер (sic!), як йому заборонили були увійти до царських палат через те, що він був одягнений у погану одіж, — з'явив ся якось-то в багатім убранню, тай тоді його повітали дуже добре, і він дістав те, чого прохав; але замісць дякувати за тую ласку цареві, він подякував своїй одіжі. Цю саму річ, між багатьма інчими однаковісінько підробляними, оповідають про Данта. Ще в інчій формі прикладають цю вигадку до Джуфи

[16]) Див. вибірку з китайських казок і байок, в додатку до „Avadânas“ (індійські байки та приповісти), переложену з китайської мови на французьку од Станіслава Жюльена (Julien), Париж 1859.

(Giufà), тіпічного дурника в Сіцілії; до Ходжі Насреддіна Ефенді в збірці турецьких жартів приписаних цьому тіпічному штукареві Османському [17]), та до одного вченого людця в Gladwin'овім: „Persian Moonshee“. [18])

Ще одна з цікавих побрехеньок у „Liber de donis“ (так само як у де-Вітрієвих „Sermones“) оповідає про корчмаря, що мав звичай ніби-то невмисне розхлюпувати вино своіх гостей та потім жартовливо нагадувать їім, що — як каже стара приказка — то це їім щасливий знак: Hoc significat abundanciam quae veniet vobis, et bonam fortunam. Тільки ж один пілігрім, як і йому хазяін зробив те са-

---

[17]) Ходжа Насреддін уродив ся в Сіврі Тісар, поблизу Ангори, жив у початку XIV в. Турецьких видань його жартів есть несчисленна сила, приміром у мене самого есть Булакське видання 1823 р та пара константинопольских 1848 та 1856. Всі вони носять однаковий заголовок: „Латаіф , себ то „Жарти“. Французький переклад зробив Декурдеманш (J. A. Decourdemanche Les plaisanteries de Nasreddin Khodja. Париж 1876). Про вплив „жартів“ на нашу народною творчість була в Кіевской Старинѣ 1886 р. стаття Кузьмичевського: „Турецкіе анекдоты въ украинской народной словесности“. — Оцей випадок, про який згадує Клоустон (пошана до одежі), одбиваєть ся в нашій Думі про Ганджу Андибера“. Український анекдот того самого змісту ми бачимо в Чайченковій збірці пз. „Веселий оповідач“, що видано (вдруге) моім заходом у Москві 1892 р. — А. К.

[18]) The Persian Moonshee, containig a copious Grammar and a series of entertainig stories; also the Pund-namuh of shykh sadee, being a compedium of ethics in verse, by that celebrated poët, to which is addes forms of adresses, petitions, citations and bonds etc. etc., by Francis Gladwin Esq. (Калькутта 1801). Це видання дуже рідке, а частіш трапляєть ся Лондонське видання 1840-го р., що має той самий титул та з додатком:.. together with an english translation. Second edition, revised, corrected and translated into the roman character (себ то транскрібовано латиницею поруч орігінального східнього письма) by William Carmichael Smyth. Що ж до самого слова „мунші“, або краще „монші“, то воно означає: „письмовникъ“, польск. „sekretarz“. А. К.

ме, нишком витяг чіп з барила, а потім нагадав корчмареві його дорогу приказку. На цю сміховинну тему написано один фабліо, а з відтіля взялись до цеї теми італіянські новелісти. Вона також становить ч. 29 в „Novellette di San Bernardino", та ч. 372 Павлієвого (Pauli) „Schimpf und Ernst" [9]). Уей (Way) переложив сей фабліо з Леграна (Le Grand) на англійські вірші. Ось він:[20])

Коли бісурмани забрали Аккону,
А може рік другий, не більше, потому,
В Нормандії сталась притичина тая,
Котру розповім вам як сам памятаю.

Жив там школярина, та так то убого,
Що з „блага земно́го" не мав він нічого.
Раз якось не мав він ніщо для обіда,
Лиш бідний окраєць — чверть бохонця хліба.
Щоб сяк-так проковтнуть обід той жебрацький,
Зайшов до шиночку отам край рогачки
І мовить: „Шинкарю, чверть дудка ось на,
Та дай міні живо чверть мірки вина!"
Шинкар був, здаєть ся, мужицької вдачі:
Що другий обіда — не знає й не баче,
З найблизшої бочки він мірку налив,
Та з мірки до чарки коли уділив,
То так еі з розмахом ставив на стіл,
Що більш половини розхлюпнув на піл,
І глянувши згірдно почав він казати:
„Го, пане скубенте, ти будеш богатий!
Бо кажуть — не знаю, чи брешуть, чи справді:
Розхлюпнуть вино, се добро значить завжді".

---

[19]) Цю збірку видав з богатим покажчиком параллелів Естерляй (Oesterley, Pauli's Schimpf und Ernst, Publicationen des stuttgarter Literarischen Vereins, 3 томи); йійі передруковувано надто много разів то цілком, то в вибірці. А. К.

[20]) Не маючи під руками Легранової книжки, мушу взяти той віршований англійський переклад, який наведено у Клоустона, та вже звідси перекладаю по нашому. А. К.

Норманець подумав, що шкода й роботи
Сваритись, чи злитись з-за хлопської псоти.
Дотепний і хитрий, він взяв ся на штуку
І ось яку видумав кару на злюку:
В убогій калитці він мав ще пів дудка,
І любо, мов злого й не думає тутка,
Подав шинкареви. „Ну, дай, душе щира,
За гріш сей міні ще чверть кусника сира!“
Коршмар на горище, де сир мав у сховку,
Побіг та воркоче собі без умовку.
Школяр мій в тій хвили підскочив тельмом
І вихопив чопик із бочки з вином.
Пливе та булькоче плин чистий, злотистий,
Вже в коршмі поміст весь покрив болотистий
Шинкар прибігає, аж мечесь зі злости!
Вперед заткав бочку, тоді вже до гостя.
Та крепкий Норманець струснув ним що сили
І пхнув, аж пляшки всі на піл полетіли.
І як би сусіди не збіглись на галас,
То тут шинкареви і смерть була б сталась

Ся річ дійшла швидко до княжого суду.
Був Генріх Шампанський князем сего люду.
То перший крикливо шинкар промовляв,
Заплати за бочку й посуду жадав.
Та князь, щоб се діло як слід розжувати,
Велить школяреви всю правду сказати.
Сей все виясняє від слова до слова,
І ось як кінчилась та смілая мова:
„Мій князю, шинкар сей добра міні много
Ворожив, як з чарки вина хлюпнув мого.
Ій Богу, сли б мав я лиш пів тих удач,
То б був на все місто найбільший богач!
Чиж диво, що вдячність почув я в сім разі
І щоб відплатитись отсему добрязі,
Я хтів єго геть ще богатшим зробить, —
На те було варто й пів бочки розлить“.

Замовк. Заплескали дворяне довкола.
Так мудроі речі не чули ніколи.
Усі за Норманцем, що злюці втер ніс, —
Сам добрий князь Генріх сміявсь аж до сліз.

Потім відпустив їіх і присуд дав так:
„Розлялось — пропало, — дарма, чи на злии, чи на до-
[брий се знак.“

Др. Джонзон казав, що крісло в шиночку — то сідалище людського щастя: „чим більше ви там вимагаєте, тим щирійше вас витають“. Річ певна, що це правда... коли в вас є гроші, чим заплатити. Тільки ж „пан-господар“ мож бути так само дуже грубим, як і ввічливим: а того бідного панка, про якого йде мова в оповіданню, десь певне не „вітали в харчевні як найщиріше.“ Тут єсть одна тонка гумористична риса, в тім місці, де фабліо обмальовує шинкарський гнів: побачивши, що гість наробив велику шкоду, бо росточив вино, шинкар попереду заткнув чопом барило, а вже потім накопав ся на свого ворога; він не дав своїій гнівній лютости перемогти хазяйські думки про економію.

Парнелль зложив своє поетичне, колись дуже популярне оповіданнє про пустельника (The Hermit) за 80-ою главою „Gesta Romanorum“, куди воно дістало ся або з „Sermones“ Жака де Вітрі, або з „Liber de donis“ Етьена де Бурбона. Здаєть ся, „Gest“-ове оповідання не було звісне Томасу Бредуордайну (Bradwardine), сповідальнику Едуарда III, що вмер 1349-го року за декільки тижнів по своїім висвяченню на кентерберійського архіепіскопа, бо він наводить його в своїм „De causa Dei contra Pelagium“ покликаючись на де-Вітрі (Jacobus de Vitriaco). В тім оповіданню один одшельник заходив ся міркувати, чи божий при-

суд справедливий? Отже лихим людям Бог дає щастя, а добрі страждають Щоб порозганяти його сумніви, з неба присилаєть ся до нього янгол, і вони вкупі йдуть подорожувати. На першу ніч вони зупинили ся в хаті одного дуже побожного людця, а в ранці янгол бере з собою з хати великий золотий кубок. Другої ночі вони знайшли притулок у хаті другого сьвятого мужа, і в ранці янгол, саме перед одходом, убив дитину в колисці, єдине чадо їіхнього господаря. На третю ніч вони прийшли до одної господи, де їіх знов витали дуже гарно; як вони одходили в ранці, хазяін вирядив з ними свого любимого довіреного ключника, щоб він показав їім шлях. Переходячи мостом, янгол зіпхнув ключника в річку, і той втопив ся. Четвертої ночі їіх дуже погано привітали в господі одного лихого чоловяги; тільки ж як прийшов ранок, то янгол подарував йому золотий кубок. Далі він пояснив пустельникові свої чудні вчинки: він украв кубок у найпершого хазяіна, бо той, пючи з нього що ранку, був почав трохи недбати про свої сьвяті повинности, хоч не так сильне, щоб другі або він сам завважили це; краще йому буде позбутись кубка, ніж помірности. Сина-одинця другого доброго чоловіка він убив через те, що від коли той син народив ся, батько почав подавати убогим дуже мало, а заходив ся ховати гроші за для свого чада; тепер, знов, дитина пішла на небо, а батько на землі служитиме Богу краще Ключник, що його втопив янгол, змовив ся вбити свого пана в найближчу ніч. Що ж до

лихого чоловіка, то як йому нема чого сподіватись у тім світі, янгол подарував йому дещо на сім світі; зрештою той подарунок стане йому западнею, бо він стане поганьшою людиною. — Це оповіданнє знаходить ся теж у деяких списках „Vitae Patrum“, а звідти мабуть узяв його Жак де Вітрі, що одну його версію Ґастон Парі вважає за первопочаток середньовікових варіантів. Воно знов являєть ся в „Sermones de tempore“ Івана Герольта, друкованих в Нюренберзі 1496. Воно теж трапляєть ся в трохи переробленій формі, з деякими одмінами і з одним додатковим злучаєм, в „Certain Conceptions or Considerations“ Сера Персі Герберта, друкованих 1652 р. Головну суть Гербертового оповідання списав Гоуелль (Howell) в листі: „To my Lord Marquis of Hertford“ і надрукував у старім виданню своіх „Epistolae Ho-Elianae“. Опроче деяких перестанов та одмін у пригодах, які Бредуордайн за Жаком де Вітрі розложив на чотири дні, Гоуелль (11-е вид. 1754 р.) зробив от який додаток:

„На пятий день вони приблукали до багатого города, але ще за скількись миль перед тим, як вони мали прийти до самого города, вони зустріли якогось купця. Було вже над вечір. Купець віз с собою велику торбу з гріщми і спитав у молодика (себ то янгола) про дорогу. Той напровадив його на геть супротивний шлях, а сам вкупі з одшельником пішов до міста. Коло мійськоі брами вони побачили чорта, що лежав, ніби він був вартовий: тільки ж він спав. Ще ж вони познаходили там

багато всяких і жінок, і чоловіків, що тішили себе всякими забавами: котрі співали, котрі танцювали, а котрі бенькетували. Далі вони прийшли до капуцинського манастиря, і там знов коло брами вони побачили цілі легіони чортів, що обложили той манастир". Нарешті янгол роз'ясняє пустельникови: „купця напроваджено на неправдивий шлях тому, щоб уратувати його од розбійницькоі банди, яка змовилась достерегти його, вбити й ограбувати; пишне місто так оддало ся Люциперові, що той потребує одного-однісінького вартівника, щоб калавурив, — тай той любісінько може спати на своїй варті; навпаки, проти манастиря, де живе стільки праведних душ, марне він приводить легіони чортів на облогу: праведники безпечно тримають ся проти біса, не вважаючи на всю його пекельну міць і хитрощі."

В „Contes devots" ми маємо одну з найраніщих европейських версій під заголовком: „L' hermite, qu'un ange conduisit dans le siècle". Там єсть ось які випадки: з оселі одного пустельника взято порцеляновий кубок, а потім оддано одному скупому, що його слуга вилаяв обох подорожніх; багате аббатство янгол спалює, бо черці розлінували ся, звикли до роскошів і занедбали свої релігійні повинности: тепер знов вони збудують собі манастир на простійший лад та житимуть помірно й побожно; втоплено сина одного багатого, але доброго чоловіка. Див. Le Grand, Fabliaux, ou Contes du XII-e et du XIII-e siècle (Париж 1781, т. V, ст. 211—223.)

Первопис знаходить ся в Талмуді: Раббі Йоханан син Леві подорожує разом з Ілією, що вернув на землю. Випадки там от які: з Ілііної молитви здихає єдина коровиця бідного чоловіка. Святий каже теслі полагодити огорожу коло одної хати, де господар, пихата й багата людина, повів ся з ним дуже негостинно. Увіходячи до синагоги, Ілія вигукує: „Хто хоче взяти до себе й годувати нас двох убогих?“ Ніхто нічого не одвітив і подорожніх ніяк не вшанував. Вранці він знов прийшов до синагоги і обіймаючи членів еі, сказав: „Зичу вам, щоб ви всі поставали найстаршими!“ Другого вечера Ілія з Йоханаком прийшли до другого міста. Там члени синагоги одіслали їіх до найкращої гостинниці, а там знов поводили ся з ними з честю. Розстаючи ся с тою синагогою вранці Ілія сказав: „Бодай ви мали тільки одного старшого!“ Раббі Йоханан не міг довше здержувати свою цікавість: „Витолкуй міні“, — каже він до Ілії, — „що мають означати всі ті вчинки, котрі я спостеріг? Тим людям, що повитали нас дуже зле, ти зичив багато доброго, а тим, котрі нас приголубили, ти не сказав ніякого підхожого зичливого слова.“ То Ілія на те одмовив: „Спершу ми зайшли до господи одного вбогого чоловіка, що привітав нас дуже ласкаво. Було призначено од Бога, що того самого дня має вмерти його жінка. Я помолив ся до Господа, щоб замісць неі викупом була корова; Господь учув моє благанне і зберіг убогому чоловікови його дружину. Багатир повітав нас дуже неприхильно,

то я полагодив його огорожу, не ставлячи нової підвалини і не скопуючи давніщої. Як би що він захтів будувати огорожу сам, він би був розкопав стару, а під нею лежить скарб; тепер того скарбу він ніколи вже не викриє й не візьме. До членів негостинної синагоги я промовив: „Зичу вам, щоб ви всі поставали тут найстаршими!“ бо де багато верховодів, то там нема лагоди. А до других я сказав: „Бодай ви мали тільки одного старшого!“ бо де начальник один, там не може бути непорозумінь. Тож коли ти часом бачиш, що лихі люде щасливі, то не завидуй їім; а коли бачиш, що праведники бідують і горюють, то не нарікай на божий суд і не сумнівай ся“.[21])

Друга Талмудова легенда переказуєть ся про Мусія, як він був на горі Синаі. Мусій ремствував, що нема кари на кривду та що вона ще й панує на цім світі, а невинні люде часто страждають. Тоді Бог поставив його на одну скелю на високій горі, звідки він міг далеко оглядати всю рівну пустиню, що простеляла ся в низу під його ногами. Бачить Мусій: в одному оазісі спить молодий Араб. Далі він прокинув ся, скочив на сідло і швидко зник поза обрієм, а за собою покинув міх перел. Прийіхав до оазісу другий Араб, здибав перли, забрав їіх тай одіїхав собі геть в супротивний бік. Тимчасом до того затінку припхав ся один старий подорожній,

---

[21]) The Talmud (вибірки в англ. перекладі) by H. Polano, ст. 313.

спираючись на свою палицю. Він уляговив ся і був заснув, та ледві склепив свої очі, як його раптом хтось збудив: то вернув молодий Араб і питав, де його перли. Сивий дідусь одказав що він їїх не бачив, але парубок сказив ся і все заявляв, що то він їїх украв. Дід присягав ся, що він скарбу й на очі не бачив; та дарма: молодий Араб кинувсь на його тай поборов, потім витяг свого меча і застромив старцеви в груди; той упав на землю неживий. — „Господи, отсе така Твоя правда?!“ — гукнув Мусій вжахнувшись. То Бог: „Мовчи!“ каже. „Бач, отой дід, що його кров зрошує тепер пустку, багато тому буде літ, убив нишком на тім самім місці батька отого парубка, що отсе вбив тепер його. Ніхто з людей не знав, не відав про його гріх, тільки ж пімста — моя, я й воздам.“[22])

Десь певне од деяких арабських жидів Мохаммед узяв те оповіданнє, яке ми зустрічаємо в 18-й Сурі (голові) Корана, де переказуєть ся з усякими одмінами про Мусія і пророка Хизра[23]). Блукаючи сюди й туди вони

---

[22]) Weil, The Bible, the Koran and the Talmud, англійський переклад, ст. 134 і 135, перекладачева примітка. Див. іще Lane, Arabian Nights II, 577. Клоуст. З Ленового англійського перекладу є россійський переклад д. Шелгунової. Се був додаток до „Живописнаго Обозрѣнія“ 1894 р. всього шість книжок. Та в перекладі Шелгунової котрі оповідання трохи скромнійші, то ті всі повикидано. А. К.

[23]) Східні легенди оповідають, що один стародавній перський царь вирядив Хизра роздобути й принести йому живущої води. Після довгих і важких блукань той натрапив на джерело безсмертя, та ледві випив звідти води, воно як стій висхло. Думають, що Хизр і досі живе; в ряди-годи він з'являєть ся тим людям, кого полюбить, і дбає про них при лихій годині; як з'являєть ся він кому, то раз-у-раз одягнений в зе-

прийшли до морського берега, зайшли на корабель, тай Хизр зробив там діру. Далі вони зустріли хлопця: Хизр убив його. Як прийшли вони до одного міста, то ніхто з міщан не нагодував їіх: то Хизр побачивши огорожу, що далі-далі була би завалила ся, полагодив єї тай поставив просто. Мусій проха його, щоб він витолкував йому всі ті речі. Хизр одповіда, що корабель — то власність одного бідного чоловіка, який годуєть ся з мореплавства; тепер цар одбіратиме всі кораблі, котрі цілі, собі до вжитку, дак Хизр навмисне зробив у тім кораблі діру, щоб він був непідхожий. Що до хлопця, то батьки його — віруючі люде, а він сам — невіра; тим то й убито його, щоб батьки не зазнали лиха з його невдячности й мерзоти. Огорожа стоіть коло хати двох сиріт, що батько їіх був праведна людина; Бог присудив, щоб вони доросли до повних літ, то й знайдуть тоді під огорожею захований скарб. В турецькій книжці про „Сорок везірів“ [24]) цей мусульманський переказ трапляєть ся як 29-е царицине оповіданне.

Парнеллеву поему надрукував у перше

лене. Часто Хизра плутають з Мусієм, Ілією, ба навіть з св. Георгієм. Імя „Хизр“ (арабська вимова: „Хидр“. А. К.) значить „зелений“. Диви мою „Book of Sindibâd“, ст. 41. Клоуст. Про Хизра див. більше в Гаммеровій „Gesch. der schönen Redekünste Persiens“ та в Віндішмановім „Mithra“. Російською мовою писав про Хизра А. Кірпічніков у своїй діссертації „Св. Георгій и Егорій Храбрый“, ст. 94, 98, 100, 101. А. К.

[24]) Єсть німецький переклад: Die vierzig Veziere oder weisen Meister. Ein altmorgenländischer Sittenroman; Zum ersten Male vollständig aus dem Türkischen übertragen und mit Anmerkungen versehen von Dr. Walter Behrnhauer. Leipzig 1851. Турецький заголовок: „Кырк везір“. А. К.

Поп 1720-го року, за два роки по авторовій смерти. Звичайно всі думали, що оповіданнє про пустельника (The Hermit) Парнелль вигадав сам; так думали, аж доки Гольдсміс (Goldsmith) не написав Парнеллевого житя, подаючи його в передмові до збільшеного видання його поем 1773-го року. За Попом в Spence's Anecdotes Гольдсміс переказує (і ту саму думку бере на повну віру Джонсон), що оповіданнє було написане перш усього по іспанськи, а звідти мабуть Гоуелль переложив його на прозу тай умістив у своіх листах. Він додає, що в „Dialogues"-ах д-ра Генрі Мора (More) єсть те саме оповіданнє, та що дехто казав йому, ніби це арабська вигадка. Ми, будь що будь, бачили, що воно з роду жидівське, наскільки можна було вислідити; а Парнелль, річ певна, знайшов його в англійському перекладі „Gesta Romanorum", опублікованому 1703-го року. Вольтер знов списує це славетне оповіданнє в своїому „Zadig"-ові (гол. XVII), де філософ провожає янгола перебраного за пустельника; той краде золоту чарку в одного чоловіка, що пишав ся своім багатирством і гостинністю, і оддає єі скупому дідови; спалює хату чоловіка, що привітав йіх ласкаво; втоплює сина вдовиці, котра дуже вшанувала йіх. Потім янгол вияснює Задіґові, що чарку він узяв од ласкавого господаря на те, щоб він покинув пишатись, а оддав скупому, щоб збудити в нім щедрість; добрий чоловік знайде попід руінами своєі спаленої хати скарб; вдовичин син, як би що він вижив ще рік, був би вбив свою матір.

Дехто покладав, що Вольтер позичив цю приповість у Парнелля; тільки ж і передше вже брала єї Антоанетта Буріньон, містичка (Antoinette Bourignon). Можна думати, що Жак де Вітрі (а здаєть ся, що цюю приповість ввів до Европи найперше не хто, як він) учув єї деиебудь у Сирії.[25])

Хитрощі, на які пішов Санчо Панса, губернаторуючи на Баратарії (Дон Кіхот, II, 45[26]), щоб викрити, чи зґвалтував одну жінку обвинуваченнй парубок, трапляють ся в Жака де Вітрі та Етьена де Бурбон. Вони єсть і в Райта (Wright, Latin Stories, N 20, вид. Percy Society), де переказані от як: Чув я про одну жінку, що позивала перед суддею одного хлопця, ніби він подолів єї тай збезчестив. Парубіка одмовляв ся. То судець каже; „Дай їй десять срібних марок одчіпного за те безчестя, яке ти їй заподіяв". Здобувши гроші жінка весело одійшла, та суддя сказав до хлопця: „Нажени єї тай одбери гроші". Той був порвав ся вчинити те, що загадав судець, себ то одібрати свої гроші, тілько ж баба хоробро почала бити ся з ним та гукати пробі; позбі-

---

[25]) Вона зробила ся народньою казкою; диви Laura v. Gonzenbach, Sicilianische Märchen N. 92, та De Trueba, Narraciones populares, ст. 65. Клоуст. Одна з німецьких казок Ґріммової збірки — про матір, що плакала за своїми двома синами — певне має ґенетичний звязок с тією самою східньою приповістю. Українські і загалом словянські перекази зведені і оброблені М. Драгома новим в статі „Забѣлѣжки на славянски-тѣ религиозни легенди I". (Сборникъ за нар. умотворенія 1892)
А. К.

[26]) В найновійшім россійськім перекладі Дон-Кіхота Ламанчського, що зробив С. М. (Москва 1895, вид. Кольчугина) ця історія оповідаєть ся на ст. 283—284. Сервантес узяв єї мабуть із книжки Франціска де Осуна, Note de los Estados, що надрукована 1550 р. А. К.

тало ся багато люду, не дали йому нічого вдіяти. Знов притягли обох до судді. — „Тітко!“ пита він. „Що тобі таке? чого ти бажаєш? чого ти так голосно гукаєш?“ То вона одказала: „Бо він, добродію, був сунув ся одібрати в мене гроші. Та я його одважно одбила, а гукала так, що він нічого не вдіяв“. — „А коли так“, говорить суддя, „то верни нарубкові його гроші. Бо як би що ти й передше була одбивалась од нього та відважно гукала, то він би ніяк у світі тебе не зміг зґвалтувати: ти більше любиш гроші, ніж жіночу честь“. — Отсе саме переказуєть ся в італіянських новеллах Малеспіні (часть II, ч. 56) і в „Cent nouvelles nouvelles“ 25 („Forcée de Gré“). Що вся ота вигадка з роду азіятська, се видко, здаєть ся, з того, що вона стрічаєть ся поміж жартобливими оповіданнями в Гледуіновім „Persian Moonshee“[27]) та в усяких індійських збірках повістюк.

Славнозвістна повістка про те, як розважали одну вдовицю, становить одну з історій в „Сімох Мудрецях“. Хоч єї нема в найстаріймій европейській версії того роману, в латинському „Dolopathos“-і, то вона знаходить ся в „Sermones de tempore et sanctis“ Жака де Вітрі та в „Liber de Donis“ Етьена де Бурбон. Жив-був чоловік і дуже кохав свою жінку. Якось-то жартуючи з нею він несамохіть поранив єї легесенько в руку, дуже з того затужив тай помер другого дня. Вдову нічим не можна було розважати. Як поховали чоловіка,

[27]) Гл. прим. 18 на стор. 28. А. К.

то вона зостала ся коло могили, не хтіла нічого йісти, і все плакала та ламала руці. Надійшла ніч. Вона наклала добреє багаття, бо було дуже холодно. Недалечко од того місця висіли на шибениці трупи трьох злодіїв, а щоб приятелі не вкрали йіх, мав коло них чатувати лицар; таким побутом він одбував річний чинш за свойі ґрунти. Побачивши ясний огонь, він зліз з коня й пішов погріти ся. Він був молодий і гарний; свойіми солодкими речами він підбив удову трошки забути ся про свою незмірну тугу та зйісти дещо з тієї харчі, яку він приніс; далі, випивши вина та підбадьорившись, вона оддала молодикови свою любов. Трохи згодом лицар лишив удовицю, котру він отсе розважив, вернув до своєі страшноі служби тай як же злякав ся побачивши, що одного вішалника вкрадено! Вернувши знов до вдови він сказав йій, що через це він мусить утеряти свої ґрунти. Вона одвітила йому, що з такоі дурниці нема чого турбуватись: він не втеряє своєі батьківщини, нехай тільки візьме тіло єі чоловіка та повісить намісць украденого злодія. — „Алеж, — завважав лицар,— у злодія була велика рана на голові.“ — На те вдовиця порадила, щоб він зробив таку саму рану на голові єі покійного чоловіка — „Ні,— каже лицар, — я нізащо не могтиму вдарити мерця.“ — Тоді вона взяла гострого ножа і пробила голову чоловікови, а як лицар згадав, що в злодія двох передніх зубів було недолік, то вона зараз вибила мерцеви камінюкою пару зубів. Повісивши тіло на шибениці, лицар, ка-

жуть деякі версії, почав суворо докоряти вдові за ві легкодушність та безсердечність, бо чоловік ві помер з того, що ненароком виточив декільки ві кровинок, а вона не мала сорому скалічити його тіло: він, лицар, не хоче звязувати ся с такою повією.

В „Liber de Donis“ Етьена Бурбонського (а він сам признаєть ся, що взяв цю історю з Жака де Вітрі) не кажеть ся про те, щоб чоловікове тіло калічило ся. Але єсть друга версія тієї самої дати, подана од Лекуа де ла Марша (M. Lecoy de la Marche) „La Chaire française du moyen âge, spécialement au treizième siècle“: там „невтішена вдовиця“, щоб чоловікове тіло одповідало злодієвому, обрубує йому ногу, видирає око і висмикує волоссє з голови.

Се була любима повістка у raconteur-ів середніх віків. На сей сюжет зложено фабліо під заголовком „De la femme qui se fist putain sur la fosse de son mari“; Келлер наводить багато других версій в своїй Einleitung до „Romans des Sept Sages“ (ст. CLIX—CLXVII). В Талмуді стоіть: „Довідавшись удова, що вкрали трупа, каже „Не бій ся! натомісць викопай тіло мого чоловіка тай повісь“[28]). Оповіданнє теє трапляєть ся і в „Cento Novelle Antiche“, першій збірці італіянських казок. Евстахій Дешан (Eustace Deschamp) в XIV. віці знов переказує його; Сент-Евремонд (St. Evremonde), Ламот (Lamote) і Фюзелье (Fuselier) — кожен беруть його собі за сюжет до

[28]) Hershon, Talmudic Miscellany, p. 28, par. 30.

комедії. Воно знов з'являєть ся у Ла-Фонтена. Ожілюа бере його до Аesop'-а, Єремія Тейлор (Jeremy Taylor) переказує його в своїм „Holy Dying". Позичене воно з епізода про Матрону Ефеську в повісти Петронія[29]): там переказуєть ся, що засмучена вдовиця сидить разом з вірною служницею на чоловіковій могилі розпустивши волоссє і бючи ся в груди. Через що помер чоловік, про те там нема згадки. Родичі та приятелі даремне заходжують ся одвернути їїйі од їїйі очевистого наміру заморити себе голодною смертю. Цілому Ефесові жаль було на примірну дружину, що вже пять день нічого не їіла; аж от якийсь салдат, що стеріг трупи роспятих розбійників, завбачив світло од лямпи, що горіла на могилі, прийшов з цікавости на те місце і т. д. Пораненє чоловікового трупа тут не одбуваєть ся. Оповіданнє кінчаєть ся віршами:

Не оддавай свого човна вітрам, а серця дівчатам,
Бо вони зрадливійші, ніж вітри на морі.
Всі вони ка'зна'що. Як би споміж них хоч одна
була добра,
То це міні була б загадка: яким способом погань обернеть ся в щось добрее!

---

[29]) Як бачимо, Клоустон найбільше схиляєть ся до того, щоб первописом признати оповіданнє Петронієве. А Бенфей (Pantschatantra I, 460) каже от що: „Ця новелла стрічаєть ся на мусульманськім Сході і навіть у Китаі, куди перейшло багато буддійського. Таким способом вона викликує здогад, що правдива ей батьківщина — по середині, себ то в Індії, та що вона зарані зайшла далеко на Захід, з яким Індія вже декільки століть знаходила ся в тісних відносинах." Гл. також Grisebach, Die Erzählung von der treulosen Wittwe, eine chinesische Novelle in ihrer Wanderung durch die Weltlitteratur. Leipzig 1881. А. К.

Вольтерове оповіданнє про ніс у „Zadig“-ові скидаєть ся на „Ефеську вдовицю“, хоч воно йде з другого джерела. Одна пані була обрікла ся, що не піде заміж у-друге, доки тектиме течійка коло могили єї недавно помершого чоловіка, тай усе вигадувала, яким би то способом завернути потік куди-інде. Задіґова дружина оповідає йому про цю подію і вимовляє свою огиду до такоі безсердечности. Незабаром Задіґ вдає, буцім він несподівано помер. Його щирий приятель приходить до засмученоі панії, прикидаєть ся, ніби кохає йійі і як стій занедужує; єдиний лік — одрізати ніс од мертвого чоловіка та прикласти до слабого місця на тілі. Пані бере гострого ножа і йде до труни небіжчикової, щоб урізати йому носа. Тільки ж Задіґ підводить ся і висміває порожні жінчині заяви про те, що ніби вона його кохає.

Вольтер переробив це із казки наведеноі в Дю-Гальдовім (Du Halde) „Description of the Empire of China“ часть II, ст. 167—183 Філософ на ймення Хванґ-цзе (Chwang-tze) був жонатий тричі. Перша дружина йому померла; з другою він розвів ся, бо була невірна; а третя — сюжет до казки названоі „Тіен“ (Tyen), бо так звала ся жінка. Якось-то побачив Хванґ-цзе, що одна вдовиця повіває вахлярем над могилою свого чоловіка, і спитав ся, що то за кумедія. Вона одказала, що обіцяла ся своему вмираючому мужеві не йти заміж у-друге, доки зовсім не висхне земля на його могилі; як же йій тепер здаєть ся, що мягка земля сохнутиме не дуже швидко, то вона віє

над нею, щоб хоч трохи пособити. Філософ похвалив йійі видумку і взяв собі вахляр на памятку. Вернувши до дому він переказав своїій дружині все, що чув і бачив, тай показав вахляра; вона видерла його в нього і пошматувала, заявляючи, що в тієї жінки нема серця та що з неї проста повія, бо як на неї, то вона по смерти чоловіковій ніколи не була б пішла заміж у-друге. В скорості після того Хванґ-цзе заслаб і вмер. Жінку туга аж придавила. Пороблено всі приготови до його похорону; посходились до йійі господи приятелі та знайомі, а поміж ними був молодий, вродливий школяр, що його провожав слуга. Він сповіщає пані, що було мав на думці зробити ся учеником покійного філософа, — то тепер прийшов хоч подивити ся, як його поховають. Вдовиця закохуєть ся в нім і докладає всіх заходів, щоб оповістити його про любов через старого вірного слугу. Всякі докори обуреного школяра вдовиця втихомирює. Він згоджуєть ся оженити ся з нею, тільки ж несподівано падає слабим, наче с перелогів. Слуга каже, що єдиний лік — взяти мозок з людини недавнечко померщоі та розвести з вином. Жінка заразісінько одповідає: „Мій чоловік помер зовсім недавнечко. Одчини його домовину, возьми звідти ліку“. Зараз одчиняють домовину, та як же збентежилась удовиця, коли філософ підвів ся, бо він тільки вдавав мертвого і підстроів усю оказію своіми чародійними способами.[30])

[30]) Те саме оповіданнє подає Девіс (Davis) в своїій праці про Китайців. Абель Ремюза (Abel Remusat) зладив

Сатиричні казки про вдовичі сльози, що „одступають назад, наче Арно в літку“, дуже часто трапляють ся по старих англійських книгах жартів (jest-books). Єсть книжка „Сто веселих казок“ (Hundred Mery Talys). Про неї згадує Беатріче в Шекспіровім „Much Ado about Nothing“ („Багато заходів коло ка'зна'чого“), говорячи до Бенедіка: „Чи скажете мині, хто казав вам, ніби з мене гордівниця, а дотепи свої я ніби беру з „Сотні веселих казок“?[31]) Дак от там є казочка про жінку, що йшла за труною свого четвертого чоловіка та плакала; на кумове запитанне вона пояснила, що плаче не тому, що чоловік помер, а тому, що вона сим разом не встигла так, як давнійше, нашукати собі новітнього мужа. В тій самій збірці ми читаємо про жінку, що стояла навколішках слухаючи заупокійну одправу, а тіло йійї чоловіка лежало в каплиці. Один молодик нишком шепнув йій, що він раднійший оженити ся з нею; а вона одвітила: „Йій Богу, добродію, мині шкода, що ви спізнили ся, бо я занадто поспішила ся: вчора я вже обіцяла ся другому“. В збірці „Mery Talys and Quicke Answeres“ (Веселі казки і бистрі одповіді) молодиця гірко жалкуючи за своїм чоловіком чує од батька наказ розвеселитись, бо він йій нашукав другого чоловіка. Молодиця одвітує, що не хоче. Тільки ж будь що будь,

---

французький переклад, подекуди повнійший ніж у Дю Гальда („La Matrone du Pays de Soung“), а недавно його передрукував, додавши вступ, М. Е. Легран (Legrand).

[31]) Дія II, сцена 1-а. А. К.

як вони всі сиділи за обідом, вона ридаючи шепнула своїму батькови: „Тату! а де той парубок, що ви міні нашукали?“

З „Vitae Patrum“ Жак де Вітрі і Етьен де Бурбон узяли повістку про черницю, що в ній закохав ся король через їїїі вроду, а вона видерла свої очі і послала їїх йому. Це — відоме оповіданнє про святу Бріґітту (дивн Whittey Stokes, Three Middle Irish Homilies, p. 65), а його первообраз лежить у великій індійській збірці повістей, що зветь ся „Kathâ Sarit Sâgara“, т. зн. Океан оповідальних потоків. Там переказуєть ся про князя, що зрік ся свого царства і зробив ся блукаючим черцем. Одного разу зайшов він прохати милостині в купецьку господу. Молода кущева жінка, побачивши його, скрикнула: „І як міг такий вродливий парубок обібрати собі таке суворе житє?! Щаслива та жінка, на котру глянуть твої гарні очі!“ Тоді молодик вирвав собі одно око і спитав ся в жінки, що в нім є такого гарного? Далі він росказав тій панії про пустельника, що переміг свій гнів, після чого вона йому вклонила ся низенько; а він не вважаючи на своє тіло, хоч яке воно було гарне, пішов далі шляхом совершенства.

Лібрехт показав, що житіє двох християнських святих в великій мірі позичено з ґаґіології буддійськоі: дивись його розвідку про джерела духовного роману „Варлаам і Йосафат“.[32]) А коли б пильно обслідувати (тільки

[32]) Liebrecht, Zur Volkskunde, p. 441. Літературу предмета див. вище на ст. 14. Є звістка, що й знаменитий москов-

що се була б за завдача!) середньовікові проповідні книжки та „exempla“, себто збірки оповідань, призначених для проповідницького вжитку, то певне з того досліду виявило ся б, що багато чернечих повісток іде з буддійського джерела. „Як буддізм в Індії зовсім підупав, тоді брахмани не дуже соромились, каже Макс Мюллер, засвоювати собі гарні казки і моральні приповісті своїх ворогів та подавати їх на добру науку своїм людям“. Санскрітська книга „Паньчатантра“, себто „Пять частин“ або „Пятикнижіє“[33]), з якою тісно вяжуть ся наші европейські версії байок Пільпаєвих[34]), та ще чи-

---

ський еміграит кн. Андрій Курбський, пробуваючи на Волині, заходив ся коло перекладування сеї повісти, хоч на мову церковнословянську вона була вже перекладена далеко давнійше. Переклад Курбського до нас не дійшов. Гл. Славянорусскія рукописи В. М. Ундольскаго, Москва 1870, ст. 166—167, Кіевская Старина 1886, т. XV. ст. 249. А. К.

[33]) Індійська збірка „Паньчатантра“ передше складала ся, як думає Бенфей, з 13 частин тай істнувала раніш од VI. в.; потім перші пять розділів вилучено й зроблено з них окрему книжку і ота редакція дійшла аж до нас. Первісна редакція була буддійська, а тая форма, в якій ми маємо збірку тепер, то брагманська і повстала доволі пізно, вже як буддізм геть зовсім був вигнаний з Індії. Друковані видання „Паньчатантри“ — Козегартенове (Pantschatantrum, ed. J. Kosegarten, Bonnae ad Rh. 1848) та Бомбейське (1868—69). З перекладів і розвідок відомі: 1) Pantschatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, übersetzt (mit Einleitung) v. Theodor Benfey, Lpz. 1859; 2) P. ou les Cinq Livres, trad. par Edouard Lancereau, Paris 1871. А. К.

[34]) Пільпаєві (точніш: Бідпаєві) байки, про які я згадував висше вироіли ся мабуть з „Гітопадеші“ („Добра рада“). Гітопадеша по части йде з Паньчатантри по части ще з якогось невідомого джерела (аж 17 оповідань там є таких, яких нема в Паньч.). В Европі Гітопадешу перекладали часто, ще з минулого століття. Найважніщі переклади: Макса Мюллера (німецький в Липську 1844, а англійський в Лондоні 1864—65 в „Handbooks for the study of Sanscrit“, — тут є й текст санскрітський) та ще Френсіса Джонсона (Hitopadesa or Salutary Counsels, Lond. 1844). А. К.

мало повісток в „Ката-Саріт-Саґарі“ [35]) — вони буддійського роду. Більш од того: я гадаю, що засновок не одної жартовливої Лукіянової побрехеньки знаходить ся в писаннях буддійських. І в тій гадці нема нічого неймовірного, бо ми знаємо зовсім на певне, що індійські вигадки почали широко розповсюднюватись і на схід і на захід в другому століттю нашої ери; а що найкращим способом на те, щоб прищепляти Ґотамові доктріни до народнього розуму, були байки та казки, то ми можемо с повним правом покласти, що їїх залюбки брато й розвожено з краю в край, дарма що тая наука, яку вони мали прищепляти, може й забувала ся Зовсім певне ми знаємо про перехід буддійських доктрін на захід у другому віці по р. Х., тільки ж є рація думати, що вони переходили до Европи ще геть передше. Д-р. Дж. В. Редгоуз красномовно завважує: „Як стали Індійці учениками Будди (себ то Ґотами), з IX-го віку перед Христом, то цілий цівілізований світ од Тихого до Атлантійського океану набрав собі багато величніх правил, а надто співчуття до других — найяснійшу перлину теоретичного христіянства, — н брав од прихильників того лагідного мудреця, тієї з деяких по-

---

[35]) Це назвище означа „Океан оповідальних потоків“. Катасарітсаґара — тожсамо витяг із Паньчатантри і многих інчих збірок повістей та поем індійських. Зробив його Сомадева в XII-м віці. Текст і нім. переклад перших 5 глав видав Брокгаус (Липськ 1839). Осібно німецький переклад вийшов у світ 1843-го року, теж у Липську (два томи). Далі див. „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“ тт. II—IV (Липськ 1862, 1866). Англійський переклад — Tawney (Bibliotheca Indica, VII, Calcutta 1881). А. К.

глядів найвеликшої людини, яка коли-небудь жила на землі".[36])

Чернечі письменники середньовікових часів позичали, просто або не просто, деякі свої історії з Талмуда. Ми вже й бачили се. Та здаєть ся, що складачі того чудного памятника

---

[33]) Тут Клоустон доторкнув ся до дуже делікатного питання, яке ще не вияснене гаразд Що індійські оповідання могли заходити до Европи передше, ніж у II в. по Хр., дак се правда; тільки ж казати аж про IX. в. перед Хр. — навряд чи можна. Звісно, деякі классічні сюжети схожі з індійськими. Візьмімо напр. перський переказ про Зопіра, що записав Геродот у V. віці до Христа: Бенфей (NB. не вірячи, щоб переказ прийшов у Грецію з Індії) наводить паралельні версії в Паньчатантрі і Рâджатаранґіні (Benfey, Pantschatantra t. I, p. 33). Лібрехт розбіраючи Бенфеєву „Паньчатантру" (Jahrb. für rom. und engl. Literatur III, 1, ст. 81: „Zum Pantschatantra"; ще див. II, 2, ст. 133—138), показує, що легенди про Тарпею, Мідаса, Амора та Псіхею — трапляють ся в Малій Азії й Індії (у Сомадеви і збірці Ветала-панчавінсаті). Легенда про те, як засновано Лавіній (Діонісій Галікарнаський I, 59) зовсім нагадує одну буддійську „джатаку", себ то повість про Буддові переродн (див. Benfey, Pantschatantra I, 237; Liebrecht Zum Pantschatantra, Jahrb. f. rom. u. engl Liter. III, 1, 81). Вище я вже згадував, разом із Клоустоном, Петронієву повість про матрону Ефеську. Логоґраф Харон із Лампсака (більше менче 470 р. перед Христом!) оповідаючи про війну Бізальтів і Кардіян, переказує таку подію, яка дуже скидаєть ся на одну з буддійських авадан, опублікованих Ст. Жюльєном („Avadânas", trad. du chinois par Stanislaus Julien. Paris 1859). Можна наглядіти ще багато других однакових сюжетів у классічнім письменстві і індійськім. Та як же ж нам дивити ся на цю однаковість? Чи так, що мов захід позичав ті сюжети з Індії? Щоб усі, дак того гуртом сказати вже ж ніяк не можна, бо деякі східні й західні оповідання можуть бути близькі через те, що вони — спільні первісні міти, а другі — через те, що псіхологічні закони скрізь однакові для всіх людей, котрі живуть в однакових умовах. Та будь що будь, про літературну обміну та позичку теж можна погадати: адже й Соломон мав зносини з Офіром, адже й Фенікійці були посередниками між Індією та Заходом. Лібрехт, спорячись проти Бенфея (Jahrb. f. rom. u engl. Liter, III, 2, p. 82) зовсім спокійно запевнює, що індійські казки відомі були в Греції в половині VI-го віку перед Христом; навіть і Бенфей згоджуєть ся, що тема Петронієвої „Ефеської Матрони" могла прийти до Евро-

людської мудрости і людського божевілля додавали до своїх власних вигадок повістки та байки індійського. грецького й римського роду. На приклад в Талмуді ми читаємо, що нечестиві Содомляне мали ліжка особливого розбору задля тих втомлених подорожніх, що заходили до міста і просились переночувати; як-що гість був довший проти постелі, то йому обрубували ноги рівно з довжиною ліжка, а дуже коротких розтягали до потрібної довжини. Тут ми маємо перед собою стару грецьку легенду про Прокруста, розбійника з Аттіки: він, кажуть, поводив ся с подорожніми отаким-о способом. Деякі сліди тої самої казки ми, здаєть ся, добачаємо в оповіданню про одну пригоду с Кур-

---

пи дуже зарані (Pantsch. I, 460). Веселовський на те питаєть ся: „Коли Бенфей згоджуєть ся на такий ранній перехід згаданої новелли, дак чому ж не признає того самого й для других повістей, вилічених Лібрехтом?“ (А Веселовскій, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ. СПТ. 1872, ст. 5). Тільки ж у всіх тих ученых, а тим паче в Клоустона, есть одно слабе місце: вони хтять скрізь добачати грецьку позику з Індії, а забувають, що справа могла одбуватись і на відворот, себ то що Індія могла позичати з Греції, принаймні перед Р. Хр. От що каже Вебер (A. Weber, Indische Beiträge zur Gesch. der Aussprache des Griechischen. Monatsber. d. kön. preuss Akad. der Wiss. zu Berlin. 1871. Dez. ст. 613—614): „Через Александрові походи Греки на довго зблизили ся з Індією. Грецькі князі більш як два століття панували в північно-західніх краях Індії, навіть аж до глибокого заходу Індії; грецькі посли посилали ся до дворів індійських царів, грецькі купці грецьке скуство і наука увіходили в індійське житє по части з Пенджабу, по части з Александрії. Звідси — великий грецький вплив на Індію в монетнім ділі, в будівництві, в драматичнім скуствї, в астрономічно-астрологічних науках і в духовій области (напр. що до західніх оповідань, байок, приповістей, мітів). Звісно, так само й Індія впливала на Греків та на всю Европу. Тільки ж до Христа переважав західній вплив на Індію, а після Христа — навпаки, індійський вплив на захід. Багато такого. що прийшло в Індію з заходу, потім вертало назад, тілки в зміненім убраню.“ А. К.

оглу, поетом-розбишакою турецькоі Персії (в Ходзьковій „Popular poetry of Persia“[37]), де князівна Ніґара, дочка турецького султана, каже жартом до свого коханого-розбійника, що перебравшись за піліґріма добувсь до гарема: „Я принесу тобі одну з батькових одеж; коли вона буде на тебе коротка, я обрубаю тобі ноги в поровень з одежею, а коли буде довга то повганяю тобі в кожну пяту цьвях, щоб ти повисшав“. Кур-оглу на те одмовляє, що поводячись із ним таким способом вона вчинить так, як Абу-Горейра; очевидячки, він натякає на якийсь арабський переказ, що скидаєть ся на Прокрустів[38]). — Другий грецький переказ

---

[37]) Ось точний заголовок книжки: Specimens of the popular poetry of Persia, as found in the adventures and improvisations of Kurroglu, the bandit-minstrel of Northern Persia, and in the songs of the people inhabiting the shores of the Caspian sea. Orally collected and translated with philol. and histor. notes by Alexander Chodzko. London 1842. Є переклади французький та німецький. Першого не маю зараз під руками, а другий зветь ся: Die Abentheuer und Gesänge Körroghlus, des Räubers und Dichters. Ein persischer Volksroman. Aus dem Engl übersetzt von O. L. Wolff. Jena 1843. А. К.

[38]) Абу-Горейра — „котячий батько“. Це була „конйа“, то б то прізвище одного з найбільш дорогих учеників Мохаммедових. Його такечки прозвав Мохаммед через те, що він якось-то ніс на своїй руці кицьку. Він — джерело всяких переказів за Пророка. Тільки ж той Абу-Горейра, про якого згадує Кур-оглу („Кур-оглу“ — „син сліпого“, бо його батько був сліпець), що він ніби маз однакові звичайі з аттицьким розбишакою, мусить бути зовсім інча людина. Оповіданне, на яке натякає Кур-оглу, десь певне тепер позабуло ся, так само як казка про двох жінок, що на неі натякає лихий дух, визволений арабським рибалкою с тієі мідноі посудини, куди його запхав Соломон. Той дух прохав: „Не зроби зо мною так, як Омама з Атікою“. Кл. — Тут Клоустон помиляєть ся. Одно, що Омама та Атіка — не жінки, а чоловіки; друге, що казка про них зовсім не забула ся, — їйі можна любісінько прочитати в Ленових (Lane) увагах до англійського перекладу „1001 ночі“, а саме — в увагах до першоі казки. А. К

являєть ся в Талмуді ніби цітата з книги Яшара: „Нафталі (син Яковів) був такий легесенький, що міг ступати по житніх колосках і не толочити йіх". Це ж „прудка Камілла", тільки в жидівському лапсердаці! Далі приклад на те, що рабіни добре були обзнайомлені з классічним письменством, ми бачимо в одній з несчисленних талмудських сентенцій: „Доки кохання сильне, то обом (себ то чоловікови й жінці) доволі буде місця і на одній-однісінькій лавці; а потім йім іноді стає тісно навіть на шісдесятьох ліктях". Здаєть ся, що це йде з Атенеєвого анекдоту (Athenaeus, XII): Пітон (Python) Бізантійський був дуже товста людина. Одного разу він сказав до горожан, вмовляючи йіх помирити ся після якоісь політичної сварки: „Панове! Ви бачите, який з мене черевань Отже дома є в мене жінка, що ще гладша за мене. І ото, доки ми в лагоді проміждо собою, ми можемо сидіти поруч на малесенькому стільцеви, а як посваримо ся, то кажу вам, що в цілій господі нам тісно."

Славнозвісний перський поет Гафіз, здаєть ся, теж добре був знайомий з классічним грецьким та римським письменством. Стобей (Flor. 36, 19) повідає нам, що Зенон сказав до одного парубка, більш охочого балакати ніж слухати: „Гей, хлопче, природа дала нам язик тільки один, а вух пару, щоб ми могли слухати двічі стільки, скільки говоримо." Те реченне Гафіз переказує ось як:

Ушей природа нам дала аж пару,
А рот — один-однісінький в людини.

Видима річ: із того, що ми чуєм,
Тра переказувать не більш од половини.[39])

Про родовід европейськоі лицарськоі поезіі багацько й сильно спорили ся англійські письменники минулого столітя, та й досі ця справа не вияснила ся гавазд. Персі (Percy) змагав ся, що лицарський дух жив серед північних народів задовго ще перед тим, як заснувала ся феодальна сістема або запровадило ся лицарство мов правильний орден, та казав, що лицарські вимисли позавожено з півночі через скальдів, які певне йшли з Ролловим (Rollo) військом в Нормандію Уортон (Warton) навпаки доводив, що романтичний вимисл занесли до Европи Сарацени, що сіли в Іспанії в осьмому віці; ще ж він доводив, що хоч би ми й допустили ґотську теорію, то однаково самі Ґоти прийшли зо Сходу, себ то виходить найпевнійше, що їйхні вимисли родом з Азіі ж таки. Єсть багато підстав схилити ся

---

[39]) Я зовсім таки не вірю Клоустонови, щоб Гафіз не то „добре“, ба навіть аби-як знав грецьке і латинське письменство. Гафізів біограф Довлет-шаг був би неодмінно обома руками зазначив у поетовій житеписі такий незвичайний, рідкий випадок, бо людей, котрі знали б классічну літературу, було на сході раз-у-раз обмаль, а тим паче за часів Тімура. Ще найкрасше відома була на мусульманськім сході (з сирійських перекладів) філософія грецька, тільки ж Гафіз йійі знав дуже погано. В однім місці, вихваляючи вино, він каже, що воно живе в бочці „наче Платон“: Гафіз так добре знав греччину, що переплутав Платона з Діогеном! До того ж Гафізове реченне про рот та вуха не ідентичне з Зеноновим. А в тім хоч би воно було й ідентичне, дак хіба не могло прийти Гафізови в голову само собою? Адже прислівя у всіх народів однаковісінькі, хоч самостійні. Нарешті додам, що міні памятаєть ся, ніби ота згадана апофтеґма стрічаєть ся десь по індійських збірках та і в Саадія, а той міг чути йійі од Хрестоносців. А. К.

до обох теорій Чимало уступів у лицарських европейських романах, а надто ті, де описуєть ся хоробр сть витязів у бою, занадто скидають ся на повість про подвиги славного Бедуіна, поета-витязя Антара[40]). В романі про Вітта Уорікського (Guy of Warwick) сер Геральд (sir Heraud), один з Віттових товаришів, сидить в полоні у короля, що счинив був війну тай не мав на ній щастя, а нарешті ще й облягли його ворогн в його столиці. Лучаєть ся якось, що один з королівських прислужників підслухує, як полоняник нарікає на долю, тай довідуєть ся, що то славний Геральд, витязь-помічник христіянству. Він зараз доносить королеви, як зветь сь його вязень та хто він такий. Король миттю посилає за Геральдом і прохає, щоб він допоміг йому своїм мечем тай обіцює йому за те волю і великі подарунки. Геральд пристає на те і од разу повертає своєю непереможною хоробрістю всі діла на користь королеви. Достоту така сама подія одбуваєть ся в арабській повісті „Антар“. Герой

---

[40]) От що каже про той арабський роман Коссен де Персеваль (Caussin de Perceval): „Різноманітний та елеґантний стіль, який часом переходить на щось дуже високе, і характери змальовані з силою та твердо витримані — роблять роман про Антара дуже замітним. Його можна назвати арабською Іліадою“. — Додам, що Коссен де Персеваль видав „Extraits du Roman d'Antar“ (по-арабськи) в Парижі 1841-ого р., а потім подав зміст твору в своїм дорогоцінним „Essai sur l'histoire des Arabes“ (Париж 1847, т. II). Я подаючи Антарову житепись у „Правді“ 1890 го р. (надолист) користув ів ся найбільше Коссен-де-Персевалем. Англійський переклад „Antar, a Bedoueen Romance, transl. by Tarrick Hamilton“, Лонд. 1820, 4 тт. Німецький віршований переклад (уривків) разом с текстом подав Рюккерт в перших роках „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“. А. К.

достає ся в полон до Монзира, царя Г рського (Ніга). Монзир за щось був угнівив свого старшого володаря, царя перського Новшірвана,— то той, щоб покарати його, вислав проти нього військо під начальством славного войовника Хосревана. Царя Гіри побито в найпершім таки бою Тоді він серед такої скрути згадує про свого благородного бранця Антара, прикликає його до себе і прохає, щоб у-завтра він повів його війська проти Персів. Антар згоджуєть ся, виступає з військом, виходить бити ся один на один з витязем Хосреваном, вбива його тай одганяє Персів, вчинивши серед них велику різанину[41]). В романі про сера Бевіса з Гемптону (Bewis of Hampton) повідаєть ся, що Бевіс, як було йому тільки сім год, звалив своєю палицею двох дужих чоловіків; а як був з нього ще хлопець, він убив шісдесять сараценських лицарів[42]). А вже ж бедуінський

---

[41]) На превеликий жаль ті порівнання і параллелі, які тут робить Клоустон, нічого не доводять, бо вони дуже загальні. Справді-бо той випадок, що обложеного царя рятує витязь вязень, трапляєть ся геть по всіх епопеях, у всіх народів. Клоустон хоче бачити тут позичку з арабщини, а другі вчені схотять (та вже й схотіли) побачити тут перщину або й монгольщину! Вони можуть завважити теж, що хто його зна, чи зовсім таки буде оригінальний і сам роман про Антара? Хто його зна, може там теж єсть позичка з перського?! Я радю нашим руско-українським читачам, перед тим як вони схотять обробляти отсю зазначену од Клоустона тему, то щоб вони спершу добре познайомили ся з літературою вислідів над великоруським епосом; тоді вони зрозуміють, яким треба бути обережним, роблячи всякі отакі параллелі. Одсилаю до праць Стасова, Веселовського, Всеволода Міллера, Халанського, Потаніна, Дашкевича, Жданова і др. А. К.

[42]) І сю тему (про малолітнього героя) обробили гаразд згадані россійські вчені, та ще й поробили між інчим параллелі українські. Всі ті параллелі куди близші, ніж Клоустонові. А. К.

герой Антар теж дав доказ чималої одваги за дитинячих літ: як було йому тільки десять год, він убив вовка, що порозганяв його череду, та приніс у кошику до дому голову й кіхті тієї звірюки і показав матери як свідоцтво про свою сміливість Сей одважний подвиг можна прирівняти до того, що зробив Давид цар жидівський бувши ще хлопцем - пастушком. „Твій раб, — казав він до Саула, — бувало стеріг вівці свого батька, коли часом приходили і лев і ведмідь. Вихопить було звір із череди ягнятко, а я нажену його тай видеру здобич з його пащі; тоді він обертаєть ся проти мене, а я знов хапаю його за бороду, грюкаю по нім палицею тай убиваю О так твій раб побивав і лева і ведмідя; а сей необрізаний Філістімлянин має бути наче один із них“ (1 Самуіл, XVII, 34—36)[43]).

---

[43]) Сей самий мотів приложено в звіснім христіянськім апокріфі „Завѣты 12-ти патріарховъ“ до Юди сина Якова, котрий каже про себе „І дав міні Господь ласку свою у всіх моіх ділах на полі і дома. Знай, що я доганяв ланю, ловив їйії і готовив обід для батька свого. Серни доганяв я, ловив і освоював і льва вбив та видер кізла з зубів єго. Медведя вхопивши за ноги кинув я з берега, і всякого звіря, що обертав ся на мене, розривав я як пса. Дикого кабана гнав я і догнавши вбивав. Рись в Хевроні скочив на мене, та я зловивши єго за хребет (по церковному ‚имь за опашʻ) кинув ним і розбив єго. Вола дикого, що спасав ниву, хопив я за роги і обернув довкола, а роздразнивши кинув єго на землю і вбив“. (Рукописна Крехівська Палея, стор. 308). Се оповіданнє находить ся тілько в повній редакції апокріфа (вона напечатана вся по рукопису Палейі московськоі Сінодальної бібліотеки з р. 1477 в книзі Н. С. Тихонравова „Памятники отреченной русской литературы“ I, 146—232 і по рукопису Крехівськоі Палейі буде напечатана в мойому виданню „Старозавітні апокріфи“, котре друкує ся коштом Наукового тов. ім. Шевченка. Коротку редакцію завіта Юдиного напечатав И. П. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ Соловецкой библіотеки, 172—176 та там сего оповідання вема. І. Ф.

В бою сера Вітта (Ґюі) з данським героєм Кольбрандом є випадки аналогічні до деяких Антарових бійок сам-на сам „с тими ворогами, котрі варті його меча“ Кольбранд був метнув три дротики на Ґюі; два перші не влучили, а третій пробив щит Ґюі, пролетів попід його пахвою і поніс ся ще пару гонів, доки впав на землю. Вдарив Вітта своїм мечем, — не вцілив у нього та перерубав коня на дві половині Нарешті й Ґюі врубав Кольбранда по шиї, одтяв йому голову з плечей і ввігнав на пів ступня в землю. Сер Бевіс розправив ся з одним міщанином от так: „Він ударив того міщанина мечем меч пробив шолома й панциря; як стій і людину і коняку потроще-но аж до землі“. – Король Артур як ударив важким мечем по плечу одного велитня, що був заввишки пятнацять ступінів, то переполовинив його саме по середині тай так точно, що обидві половини повисли на коняці і вона носила його таким чином геть по всім полі на жах Сараценам Сер Ґюі перерубав сера Ґунтера од маківки шолома аж до сідла. В романі про Антара герой одбиває чотири стріли, які був кинув на нього грецький витязь; а як той метнув на нього булаву, дак він спіймав йійі тай одкинув назад с такою дужостю, що вибив грецького лицаря з сідла на дванацять ступнів, розбив йому ребра і переламав хребет[44]). В другім герцю він побиває хороб-

[44]) Наш народ оповідає про славного опришка Довбуша так само, що коли до него стріляли з карабінів, то він ловив у повітрі кулі і кидаючи їіх на вояків побивав їіх тими кулями. Див. Житє і Слово IV, 187.

рого супротивника своїм непереможним мечем Дамієм[45]), мечем, що його можна прирівняти до Морґлея, Екскалібора, Дюрандаля, Бальмунґа, Ґрама, Хрізаора і інчих уславлених в европейському романі; дак отим мечем Антар розколює ворога разом з його конем на дві половині, з голови аж до землі, так що вони розпадають ся на дві частці

В II. части романа про Мерліна[46]) король Артур здобуває свій славнозвісний меч Екскалібор от яким способом: коло церковних дверей викрили чудесний камінь, в каміні був міцно застромлений меч, а на його ручці вирізано слова:

Ich am y-hote Excalibore;
Unto a king fair treasure.
(On Inglis is this writing):
Kerve steel, and yren, and al thing —

себ то „Я зву ся Екскалібор, з мене буде гарний скарб для якого-небудь короля (По-англійськи сей напис): ріж (мною) крицю, залізо і геть усе“

І ото була така постанова: хто зможе витягти того меча з каменя, той зараз має стати за володаря всієї Брітанії Чимало дужих і сміливих лицарів пробували витягти меч, та

---

[45]) Клоустон трохи далі перекладає єго назву „покоряючий“, та се не точно, бо „Dhamî“ значить „кривдячий“, — так витолковує се слово відомий арабський лексікограф Фірузабадій у своїм „Камус“-і. А. К.

[46]) Російською мовою є про Мерліна розвідка акад. Веселовського, Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ и западныя легенды о Морольфѣ и Мерлинѣ“. СПт. 1872. А. К.

все дарма Нарешті прийшов якось Артур. Саме тоді йому треба було доброго меча; отож він узяв тай висмикнув отого, котрий був у камені, тай зовсім легко Здаєть ся, що сей случай прикладено сюди з Вольсунґової (Норвежськоі) казки „Вольсунґи“, каже др Дезент (Dasent), „виводили свій рід як і другі героі, од Одіна, діда богів і людей Од нього пішов Сіґі, од нього ж і Вольсунґ. По самій середині його палати ріс дуб, що високим своім стовбуром проходив крізь стелю, а гилля його високо та далеко розкидалось над покрівлею по чистому повітрю. Одної дуже великої празникової днини, як Сіґні (Signy), Вольсунґова дочка. ішла заміж за Сіґґейра (Siggeir) короля Ґотландіі, увійшов до тієі палати якийсь одноокий гість Він був босий, штани його були сплетені з льону, на ньому напнутий був великий смугастий плащ, а на голові широкий капелюх із пірєм В руці він ніс великого меча тай одним махом увігнав його в дубовий стовбур аж по ручку. Далі каже: „Хто з вас із цілого товариства зможе вистромити меч звідси, той нехай і носить його: я тому чоловікови дарую цього меча, а вже ж ніхто не скаже, щоб де бачив щось краще.“ Це проказавши він вийшов собі з палати і вже більше не бачили його. Багато людей заходжувалось коло меча, бо то справді була дорога річ, та ніхто навіть не поворухнув його. Спробував свою силу і Сіґмунд, найкращий і найхоробріщий із синів Вольсунґових, аж гульк! тая зброя

як стій сама собою подала ся. О то ж був преславний меч Ґрам[47]).

Дуже цікаво, щоб не сказати більше, знайти в Талмуді доволі схожу легенду про те, яким способом Мусій, жидівський праводавець, придбав собі свій славетній жезл (патерицю), той самий жезл, що ним він переділив вóди Червоного моря, а в пустині Ханаанській ударивши ним по скелі виточив звідти джерело чистої води Як на раббінські оповідання, то сей жезл сотворив Бог шестого дня при сотворенню світа тай дав Адамови в раю Адам своїм заповітом покинув жезл Енохови, той оддав його Ісаакови та Якову При помочи отого жезла Яков перейшов Йордан і привіз його з собою в Єгипет Вмираючи він покинув його Йосипови, а як помер той, дак жезл забрано вкупі з другими його манатками до фараонової скарбони. Єтро (Jethro), один із царських ворожбитів, якось пізнав його таємну силу: тим-то покидаючи єгипетський двір, щоб оселити ся в стороні Мадіамській, він узяв жезл із собою тай посадовив у своїм саду. Там ніхто не міг наблизити ся до нього, аж доки не прийшов туди Мусій, що втікав убивши на-

[47]) Dasent, Popular tales from the Norse. Introd. pp. LXI, LXII. В „saga of Gisli, the Outlaw“ ми читаємо про другий славнозвісний меч, що розбивав геть усе, на що падав, чи то було залізо, чи хоч яка друга річ. Його вістрє не бояло ся й чарів, бо викували його карлики. А звав ся він на імя „сіра сталь“. Див. англ переклад дра Дезента. Найновійший переклад ісландської редакції заґи про Вольсунґів Кербера має епізод з Ґрамом на стор. 142—143, гл. Küchler Carl, Nordische Heldensagen, aus dem Altisländischen übersetzt und bearbeitet. Bremen 1892. В передмові до перекладу сеї заґи на стор. 135—136 подано богату літературу, що відносить ся до неї. А. К.

хабного Єгиптянина; прочитавши чарівні слова на жезлі він легко вистромив його з землі.[48])

Герой лицарського романа завсігди володіє дивним конем та мечем, проти яких ніщо не встоїть. Ростем, стародавній перський герой, мав коня на ймення Рехш („блискавка"); він з ним, так само як це буває в европейських героів, часто балакав нишком[49]). К'нь Ресалу, Пенджабського героя, остерігав його підчас небезпеки не доторкатись до нього бичем або острогами Антарів кінь Ебжер був „темної масти, красивий, кремезний, найславнійшої арабської породи; копита його плискі, рівні, мов бита мідь; вуха його наче стрілочка; як іржав, то здавало ся, ніби хоче щось сказати".[50]) Антарів меч Дамій (Dhami-упокоряючий) був викутий з громової стріли, що впала якось із неба і вбила верблюда. Як уже викував коваль

---

[48]) Дак невже отсе Талмудове оповіданне та вище згадані лицарські мають спільну генеалогію?! А. К.

[49]) Треба додати, що відносини Ростемові до Рехша багато живійші і наівнійші, ніж Антарові до Ебжера. Див. напр. у Шаг-наме „Сім пригод Ростемових". (Мій український переклад, що друкуєть ся в „Житю і Слові", ще не дійшов до сього місця, тим-то я покликаюсь на французький переклад Моля, вид 1876 р.). Як убив Рехш лева, а Ростем спав, то прокинувшись він сварив ся на Рехша тай казав що красше було б збудити його, а не бить ся самому (Mohl, I, 405). Другим разом лягаючи спати Ростем наказав Рехшеви: „Диви, ніс-ким не заводь ся! Коли прийде ворог, то біжи до мене, а сам не бий ся ані в дівом, ані з левом!" (Mohl I, 408). Рехш так був і зробив: як прибіг змій, то він збудив витязя. На біду змій раптом сховав ся. Ростем розсердив ся на коня, на що він будить його марне і заборонив робити так у друге. То як прилетів змій знову, дак Рехш уже не хтів будити пана а втік (Mohl I, 410). А. К.

[50]) Се повідає сам Антар у свойій моаллаці, див. мій переклад у „Правді" 1891 р. Коли казати про живі стосунки витязя з його конем, то можна згадати тії приклади, які свого

із стріли меч, з наказу найстаршого в роді, то прийшов до нього той старший, узяв меча в руку тай спитав ся: „А яке ж імя дав ти йому?“ Коваль одказав:

Гей, гострий меч отсей! кажу, що гострий!
Чи чуєш, сину з племени Галіба?
Та от біда: чи знайдеть ся рубака,
Щоб міг орудувать таким мечем?!

Тоді старшина потруснув мечем декільки разів тай вимовив: „Ну, що до рубаки, то й з мене добрий рубака“, і одсік ковалеви голову. Сей меч переходив од батька до сина, аж доки остатній його хазяін не прикликав до себе, вже лежачи на смертній постелі, свого наймолодшого сина тай сказав: „Візьми тай сховай меча потайки в землю, щоб зажерливий лютий старший брат не забрав його собі разом із другою спадщиною.“ Парубок так і вчинив: переховав меча десь у пустці; тільки ж як помер батько, то старший син став нахваляти ся, що вбє молодшого, коли він не оддасть меча йому. Пішли вони в-двох до того місця, та парубок уже не міг одшукати схованки. Старший брат витяг свій меч і був би неодмінно вбив молодшого, як би не нагодив ся тут Антар. Розпитавши, чого вони спорять ся, він напав на тирана й вбив його, а парубкови

часу наводив Стасов з поезії тюркських кочовників, намагаючись вивести російські биліни з тюркського епосу, так само як Клоустон робить се для виводу лицарської поезії з арабщини. Праця Стасова друкувала ся в „Вѣстникѣ Европы“ 1868, та згадані параллелі можна прочитати в доступній праці Вс. Міллера „Экскурсы въ область русскаго эпоса“, Москва 1892, ст. 218 і далі. А. К.

сказав іти до дому. Потім зоставшись сам він почав бавити ся піском, коли несподівано натрапив на якийсь камінь. Одсунув він його тай зирк! лежить там меч Дамій, якого даремне шукав парубок.

Бойі один на один, поєдинки між витязями двох ворожих військ мало того, що одбувають ся в повістях азіятських і в европейських раз-у-раз, але навіть здаєть ся, що то справді був такий звичайний спосіб воювати ся з найдавнійших часів. Історичні біблійні книги дають на те чимало прикладів. Бій Давида з Голіяѳом (1 Сам. XVII, 38—51), то один памятний приклад, а бій людей Абнерових з людьми Йоавовими, то буде другий. В романі про Антара такі бойі трапляють ся дуже часто, при чому супротивники незмінно промовляють один до одного з горда та з висока.[51]) Виходячи проти грецького витязя Антар гукає: „Я звалю підпори Греччини з їїхніх підвалин! Я зрубаю голову Бадрамутову моєю шаблею. Я з роду Абсів, одважний лев у печері!“ [52]) Таким самим тоном хвалить ся один герой „Шаг-наме“, себ то „Книги царів“, яку зложив Фірдовсій, Гомер Іранський [53]):

---

[51]) В великоруських билінах є дуже цікавий термін для богатиря: „нахвальщикъ“. Так зветь ся всякий незнайомий, новоприбулий витязь, звичайно й ворожий до того. Таким способом биліни роблять з витязівського нахваляння якийсь неодмінний закон. А. К.

[52]) Про боротьбу Антарову с сим витязем, що „величезним деревом здавав ся“, див. у його моаллаці („Антарова моаллака“, Правда 1891, мій переклад). А. К.

[53]) „Шаг-наме або книга царів іранських Абуль Касима Фірдовсія Туського“ друкуєть ся тепер у „Житю і Сло-

„Я звусь Геджір, хоробрий воєвода.
Тобі зітну я голову з плечей,
Зашлю їйїі володарю над світом,
А тулуб дам шулікам на поталу.“ [54])

А Давид казав до Голіяда: „Ходи до мене, я оддам твоє тіло на поталу птаству небесному та звірю польовому“.

З того дрібного опису, який подано в Антаровім романі про зброю та боєві знадоби, здавалось би, що лицарство в цілій його суті було вже інституцією на Сході задовго перед тим, як воно впорядкувало ся в Европі. Про перського сатрапа, якого зустрів і вбив Антар, кажеть ся, що він був закутий в цілу сорочку з панцирних каблучок „Давидового виробу“ [55]), на ньому був шолом с пірєм, а зброві“ а заразом і окремою відбиткою (переклад мій). Вступну статтю про автора та про „Шаг-наме‘ можна вже прочитяти в „Ж. Сл.“ 1893, кн. 2. А. К.

[54]) Так я переложив сю промову з перського первопису (вид. Вуллєрса I, ст. 449, в. 255—256). Французький переклад Моля (Mohl, вид. 1876 року, т. II, ст. 72) такий самий, як у мене. А в Клоустона щось поплутано: мабуть він і не дивив ся в перський текст, а взяв собі вільну переробку Аткінсонову. Не завадить знати, що свою чваньковиту промову Геджір сказав на відповідь іще самохвальнійшим словам Согарабовим: той кидаючись на Геджіра гукав: „Як ти звеш ся? Якого ти роду? Скажи, бо вже твоїй неньці треба плакати за тобою!“ А. К.

[55]) В уславленій поемі „Борда“, себ то „Поемі про плащ Мохаммедів“, яку зложив Кааб син Зогейрів і виголосив перед Мохаммедом у Медіні на 9-й рік Гіжри (629—630 по Хр.) по завойованню Мекки, названо ратників з Корейшового племени „героями з орлячим носом; їйх одежа в бою — сорочки виткані Давидом, ясні та широкі, обплутані кільцями мов би огудиною з порослі „Кафа“, міцно спрядені до купи“, себ то панцирі. Арабський пореказ повідає, що жидівського царя Давида вивчив сам Бог виробляти мудрі панцирі. Клоуст. — Поему Кааба бен Зогейра „Борда“ видав арабською та латинською мовою Георґ Летте 1748, потім Г. Фрейтаґ у Бонні 1812.

єю його був меч, булава, щит і т. і, зовсім ніби в европейських лицарів! Так само й тіп бродячих лицарів не можна сказати щоб був невідомий азіятському витязюванню. Східні історики згадують про перського лицаря прізвищем Резмхаг („Шукай-бій“, „Віпнолюб“), та про двох арабських бродячих славних лицарів: один звав ся Абу-Мохаммед ель-Батталь, блукав по всіх усюдах шукаючи пригод та караючи насильство й кривди і був убитий 738-го року (121-го р. Гіжри), другий був правнуком халіфа Алія[56]), прозивав ся Джаафар ес-Садик, визначав ся своєю благочестивістю та широким знанням, так само як і воєнними подвигами і помер за панування ель-Мансура 764-го року (147-го р. по Гіжрі).

Антар часто визволяє дівчат з біди або з неволі. Їхав він раз до Мекки, а з ним його зведений брат Шібуб, і почули вони серед нічної тиші жіночий голос, що ґвалтував очеви-

---

Критичне виданнє тексту і дословний німецький переклад зладив Ральфс а видав по его смерти Бернауер, гл. C. Ralfs, Die Burda, ein Lobgedicht auf Mohammad von Al-Busiri, neu herausgegeben im arabischen Text mit metrischer persischer und türkischer Übersetzung, ins Deutsche übertragen und mit Anmerkungen versehen Bevorwortet von Dr. Walter Behrnauer. Wien 1860. А. К.

[56]) У Клоустона стоїть „Абу-Бекра“ (ст. 48 англ. вид.) тільки ж це була б така дивовижна й курйозна помилка, що я на неї дивлюсь не інакше, як на lapsus calami. Джаафарес-Садик дуже значна особа в релігійнім житю мусульманського світа: од нього пішла шіїтська секта Ісмалітів, яку під 864-й рік зреформував Абдаллаг ібн-Меймун на новітній лад і з якої потім повиходили Кармати, Асасіни, Друзи і другі страшні вороги мусульманської громади. Докладну історію ісмаілітської секти я виложив сього (1895) року на засіданнях Восточної комісії Моск. Імпер. Археол Общ.; незабаром вона має друкувати ся в „Трудах“ того вченого товариства. А. К.

дячки проти якоісь великої напасти. Антар попустив вузду коневи і поскакав на голос. Він здибав панію, котра оповістила йому, що вона з благородного племени Кінда; їїїї чоловік — Асхат, син Обедів. На їїх сторону прийшов голод, вони перекочували своєю сімєю в сторону Хâрісову, де намірялись осісти, бо в них була там дочка оддана заміж. Несподівано напав на них один їїздець пустельний, Содем син Сельхебів, з 40 грабіжними Арабами; їїїї трьох синів убито, чоловіка поранено, а їїїї разом с трьома дочками зайнято в полон. Тепер розбійники ладнали ся везти їїх до гір Тавейле, щоб там оселити як невольників Покинувши жіноцтво на догляд братови, Антар хапає свого списа і їїде шукати Содема та його товаришів, коли бачить, що вони самі простують проти нього Декільки розбишак одразу кидають ся на витязя, та він їїх усіх одбиває і нарешті береть ся проти Содема; вдарив він його в груди своїїм загостреним Дамієм — отаман падає мертвий до долу і топить ся в своїїй крові Три дівчині та мати оточають свого визволителя, цілують йому руки та дякують, що він їїх одрятував од безчестя. Тільки ж Антар бажаючи, щоб панни позапинали ся, перевязує рани старому шейхови і сідає самотою, щоб одпочити після боїїв. Шеїх, щоб оддячитись Антарови за те добро, яке він учинив його сімянам, оддає йому на вибір котрусь із дочок, але герой ввічливо одхиляє честь і каже до дівчат: „Коли б моє серце було моє, то я б нічого не бажав як

вас. Та воно кохає когось, хто його держить на муках і не подає надії ані слівцем, ані ділом.“[57]) Ніколи европейський лицар не „служив жінкам“ красше, ніж отсей бедуінський герой: визволивши племя Мазінове і довідавшись, що Усек та його підручники грабують жіноцтво, він ринув із своїми вояками на страхополохів і порозганяв їіх в усі боки. „Могутній був кожен його вчинок, загибіль спустила ся на них.“ Відома річ[58]), що европейське лицарство багато позичило в лицарства арабського; багато сцен і подій з „Антара“ і з других арабських повістей переписувало ся в подібних творах ранніх іспанських авторів, що засвоювали їіх од своіх завойовників Таким способом ми маємо право дивити ся на „Антара“ як на первообраз европейських лицарських повістей[59]).

Але ми далеко одбили ся. Вернімо знов до питання, звідки беруть ся та як розповсюднюють ся народні казки. Ральстон добре завважив, що в найнизших верствах вигадки, себ то поміж анекдотами та жартами, рідко можна зустріти щось нове, незнайоме. Ті самі жарти, які веселять россійського або норвезь-

---

[57]) Антар натякає на Аблю, свою двоюродну сестру. А. К.

[58]) У Клоустона стоіть: it is certain. Я б сказав: it is probable. Воно правда, колись европейськi вчені дуже вірили в те, що европейська лицарська поезія складала ся під впливом арабськоі. Ся гадка знайшла між інчим собі вираз у популярізованій книжці Дрепера „Історія розумного розвою Европи“. Тільки-ж найновійші дослідники трубадурськоі поезіі зовсім відмагають ся од арабського впливу. А. К.

[59]) Щоб зазнайомити ся з романом про Антара, диви примітку до кінця сеі вступноі статті. А. К.

кого мужика, ті самі добре відомі виноробам французьким та інспанським та селянам італійським; їіх добре знає напів фермер, напів-рибалка з Аргільшайру (Argyllshire), бродячий Араб, розпещений Перс, мирний Індієць, хитросний Китаєць. Нпр візьмімо звісний англійський анекдот про Ірландця, що сидів у каварні та заглядав через плече одному панови в лист саме тоді, як той писав Панок прикінчив лист такими словами: „Я б іще мав багато чого Вам написати, та один Ірланд-ць, що йому сорому не має, читає кожде слово, яке я пишу". То Ірландець скрикнув: „Йій же Богу, добродію, жаднісінького слівця не прочитав!' Отсе саме, багато віків тому буде, оповідало ся в „Бегаристані" перського поета Джамія[56]), а саме-іменно: Одна вчена людина писала лист до свого щирого приятеля, а з боку сидів якийсь налазливий чоловяга та поглядав кутиком ока на письмо Вчений написав: „Якби поруч мене не сидів якийсь продажний злодюга та не зазирав міні в лист, то я б списав тобі геть усі свої секрети." Дак той ска-

---

[56]) Джамій помер буде тому більше-менче чотириста год. Се остатній пом ж великими поетами Ірана; далі поезія перська підупадає, тай у самого Джамія хіба половина творів оригінальна. Отой самий „Бегаристан", себ то „Весняний садок", є не що інче, як наслідування Саадієвого „Голістана" (мій переклад у „Житю і Слові" 1894, т. II). Німецькою мовою (разом с перським первописом) видано „Бегаристан" у Відні 1846: „Der Frühlingsgarten von Mewlana Abdurrahman Dschami, aus d. Pers. übertragen von O. M. Freiherrn von Schlechta Wssehrd" (ст. 152+156) Джамій був дуже плодючий поет і вчений. Я надрукував в „Энциклопедическомъ Словарѣ", що видаєть ся в Петербурзі од Брокгауза та Ефрона, доволі довгу статтю про Джамія та про його твори, А. К.

зав: „Йій же Богу, паночку, я ані читав, ані навіть не дивив ся в твій лист!“ „Дурню! — гукнув другий, — то яким же способом можеш ти казать те, що кажеш тепер?“

Всі знають і другий жарт, що один докучливий парубок сидів коло стола напросто „вченого Джона Скотта“ тай спитав ся: „Чи далеко од Скотта до скоту?“ а той одмовив: „Тільки через отсей-о стіл перейти.“[57]) Се саме трапляєть ся в Гледуіновім „Persian Moonshee“ та в усяких індійських збірках жартів. Прийшов один бідний поет до багатиря і усадовив ся так близенько поруч нього, що м сця проміждо ними зостало ся не більш як лікоть. Образившись багатир спитав ся: „Яка ріжниця між тобою а ослом?“ А поет: „Один лікоть місця“ — каже.[58])

Добре відома приказочка про дурня, що одйів ніжку в курки, засмаженої пановй на обід. Десь певне взято йіїі з Боккачієвого „Декамерона“, день VI. повість 4[59]) В англійській версії як накопались на дурня, що то він украв курячу ногу, то він зачав божити ся, що в курки була тільки одна-однісінька нога; а на доказ він повів пана до сажу, де чимало курей стояло на одній ніжці, як то во-

---

[57]) „A collection of Jests, Epigrams, Epitaphs“ etc. Edinburgh 1853.

[58]) В Індії термін „поет“ або „бідний поет“ евфемізм для „старця“ „жебрака“. Так запевнює Джемс Дарместетер повідаючи про поезію, правда, про новійшу афганських „думів“. (Chants populaires des Afghans, recueillis par J. Darmsteter. Paris 1890). А. К.

[59]) Боккачіів „Декамерон“ недавно видано в Москві російською мовою під доглядом акад. А. Веселовського. А. К.

ни часто роблять у погану погоду. Пан сполохнув їіх: „Киш! киш!“ і кури як стій поставали на обох ногах. „От як би ви були кшикнули на вашу печену курку, то й вона б вам викинула другу ногу“, сказав дурень. У Боккачія мова йде про журавля; кухар оддав з нього ніжку своїій любці Се саме повідаєть ся в Tarlton, Newes out of Purgatorie. (Звістки з чистилища) під заголовком: Казка про кухаря, чому він сидів у чистилищі з журавлиною ногою в роті[60]).

Погляньмо на один із жартів „людини, що прозивала ся Сово-Дзеркалом“, Howleglass Англійська книжка про штуки Howleglass'a є ніщо інче, як переклад з німецькоі збірки про Тілля Ейленшпіґеля[61]), зроблений більше-менче 1550-го року.

---

[60]) В Великоросіі і на Україні сей жарт прикладаєть ся до дурного пана-Німця та розумного лакея, тай не про курку, а про гуску. А. К.

[61]) Eulenspiegel або Ulenspiegel — німецький тіп „штукаря“, який зложив ся в Німеччині XIV-XV в.; до нього приліпилась ціла купа анекдотів як своіх німецьких, так і чужих, узятих із усяких книжок. Книжку про Уленшпіґелеві пригоди надрукував Томас Мурнер в 1519 р., а потім вона багацько разів передруковувалась і доповнялась новими анекдотами. Ся збірка нераз перекладалась на чужі мови, при чому теж змінювалась та доповнювалась. Імя Eulenspiegel і його постать (сова Eule в одній руці, а дзеркало Spiegel у другій) зробили ся дуже популярні на всім заході; французька мова має звідси слова: espiègle, espièglerie. Польський переклад: „Fraszki nowe Sowizrzałowe“ „Sowizrzał nowy“ явив ся десь певне в кінці XVI. в., а в усякім разі не пізніш од 1617-го року. Один цікавий примірник „Sowizrzała krotofilnego і śmiesznego“ є в бібліотеці Оссолінських: якесь дуже старе видання, та рік не зазначено. На россійську мову збірку Тіля Уленшпіґеля переложено 1792 і 1793 рр. під заголовком: „Похожденія хитраго и забавнаго шута Совѣст-Драла большаго носа. Переведена съ польскаго, дополнена съ других языковъ“. Див. у Д. Ровінського в його „Русскихъ народныхъ картинкахъ“, т. IV, ст.

Ми там читаємо оповідання про те, як Howleglass показував людям дивовижну звірюку, що в неї голова там, де мав би бути хвіст. Се саме є в Ґледуіновім „Persian Moonshee“, де кажеть ся: Була в одного бідного чоловіка коняка Він якось-то припнув йіїї в стайні так, щоб вона стояла задом до ясель, а далі заходив ся гукати на народ: „Приходьте, люде добрі, подивить ся на чудасію! У коняки хвіст там, де мала б бути голова!“ Позбігались люде з цілого міста, та чоловік пускав подивитись не інакше як за якийсь там грошик. Подивившись до стайні, кожен одходив мовчки. В німецькій збірці повідаєть ся от що: „Коли хто входив до стайні, не міг не сміяти ся, бо Уленшпіґель дуже поважно прохав усіх, щоб вони попереказували про таку дивну дивовижу своїм знайомим та сусідам та щоб і ті приходили посміяти ся з прояви, а йому дали деякий заробіток Кожен обіцяв ся вволити його волю; кожен вернувши до дому радив своїм сусідам піти подивитись на велике диво“ [62]).

169, 352, 573. Не вважаючи на пізній росс. переклад Уленшпіґель встиг уже зробити вплив і на великоруську народню творчість. Див. напр. Садовникова, Сказки и преданія Самарскаго края. Nr. 32, Шутъ-Максимка, та брошюру Edm. Veckenstedt. Sztukaris, der Till Eulenspiegel der Littauer und Żamaiten und Schut Fomka, sein russisches Ebenbild (Липськ 1885). Про Уленшпіґеля в загалі та про його вплив на українську драму подав Кузьмичевський дуже гарну статтю: „Старѣйшія русскія драматическія сцены“ (інтерлюдії Гаваттовича), Кіевск. Старина 1885 ноябрь, ст. 371—408. Критичне німецьке видання: I. M. Lappenberg, Dr. Thomas Murner's Ulenspiegel, Липськ 1854. А. К.

[62]) Дивним дивом Клоустон шукає джерела сього анекдота не де, як у Персії а забуває, що те саме переказують

В „Аркі Армстронґовім бенькеті жартів“ (Archie Armstrong's Banquet of Jests) есть анекдот, що давно вже доти блукав по Европі: Був собі одноокий чоловік Пойіхав він за ділом, а до жінки прийшов йійі коханок. Стало ся так, що чоловік вернув до дому тай несподівано для закоханої пари увійшов до хати. Углядівши його жінка хоч і злякала ся, та

і Турки про Ходжу Насредділа. Вище на ст. 28, ми вже мали нагоду сказати про нього пару слів; тепер знов, коли Клоустон переходить од повістей до анекдотів, варто сказати про Ходжу трохи більше. Ходжа Наср-ед-дін уродив ся в Сівері Гісар поблизу Ангори, а жив у початку XIV в. Так каже Біанкі (Bianchi). Та Турки роблять його штукарем у Тімура, що помер аж 1405 го року. Звичайна річ що ті жарти, які повідають ся про Ходжу, часто бувають старійші од нього, а другі — геть новійші. Я вже згадував на ст. 28, яка безліч печатних збірок є про жарти Ходжі Наср-ед-діна, та ще більше є рукописних; а що найчисленнійші анекдоти, се ті, котрі ходять не в збірках, а просто в народніх устах дак се само собою розуміеть ся. Найпопулярнійша особа з Ходжі — в Туції да в Персії, тільки-ж і всі другі народи, які мають стосунки до Турків та Персів. знають і анекдоти про Ходжу: Вірмене, Грузини, Болгари, Серби, Румуни, Греки Італіянці. У нас на Вкраіні ходить велика сила тих самих анекдотів, тільки без імени Ходжі Наср-ед-діна, а по просту про якогось безіменного ксьондза, попа (Ходжа був духовна особа), цигана, жида. Литвина, іноді навіть про Сковороду. Декільки таких анекдотів були темою чудовоі розвідки незабутнього нашого етнографа Кузьмичевського: „Турецкіе анекдоты въ украинской народной словесности“ (Кіевск. Ст. 1886, февр. март.) Тепер, коли д. Комар (з „Зорі“) та я (теж у „Зорі“) надрукуємо ту величезну коллекцію українських анекдотів, яку зібрав Руданський (віршами), то матеріал для студій значно збільшить ся; нагадуємо ще й про ті анекдоти Руданського, які вже повидавано од О. Пчілки (в Киіві) та дра Франка (в „Зорі“ 1886). Деякі анекдоти про Ходжу Наср-ед-діна переложив іще в минулім століттю батько росс. пісателя Кантеміра, Димитрій в свойій Історіі Османськоі держави (франц. пер. в Пар. 1743, німецьк. в Гамбурзі 1745). 1854 року в Смирні вийшов франц. переклад збірки жартів Ходжиних, Маллуфа (Nasif Mallouf); 1857-гор. видали в Тріесті W. v Camerloher und W. Prelog Meister Nasr-Eddin's Schwänke und Räuber und Richter. Aus dem türkischen Urtext übers. На підставі сеі збірочки Келер (R.

вскочила з місця, підбігла до чоловіка, затулила рукою те око, котре зряче, і сказала: „Міні приснило ся, чоловіче, що ти й на друге око бачиш добре, — а ну, скажи чи то правда?“ Тимчасом любчик їйіі втік з хати. Се єсть в „Gesta Romanorum“, гол. CXXI. Є воно і в осьмім оповіданню, „Disciplinae

---

Köhler) написав цікаву статтю в Бенфеєвім „Orient und Occident“, I, 431—448, 764. Найкращі переклади — французькі, що поробив Декурдеманш (Decourdemanche, 1) Les plaisanteries de Nasr Eddin Khodja, Paris 1876; 2) Sottisier de Nasr Eddin Khodja, bouffon de Tamerlan, suivi d'autres facéties turques, Bruxelles 1878). На них опираєть ся згадана стаття Кузьмичевського. В ній читач знайде широку бібліографію предмету. Треба тільки запримітити, що Кузьмичевський помиляв ся думаючи, що у Персів нема анекдотів про Ходжу: вони є, дивись напр. працю Всев. Милллера, Матеріалы для изученія еврейско-татскаго языка, Петерб. 1892. Додатком до ст. Кузьмучевського буде замітка О. І. в „Кіевс. стар.“ 1886, окт. „По поводу турецкихъ анекдотовъ въ украинской народной словесности“. Хто з наших етнографів схоче робити далі те, що розпочав Кузьмичевський, той нехай неодмінно перегляне всі томи Тіфліського „Сборника матеріаловъ для описанія племенъ и мѣстностей Кавказа“. Вже отсі слова були написані, як прийшла до мене остатня книжка „Кіевской Старины“ (1895, іюль і авг.), де на ст. 36 і далі я побачив статтю Сумцова про вчені розвідки підписані псевдонімом „Кузьмичевський“. Д. Сумцов проминув прекрасну і всім звісну розвідку покійникову: „Старѣйшія русскія драматическія сцены.“ Сумцов не вірить, щоб „турецкій Насрэддинъ проникалъ въ Украину въ личномъ типическомъ видѣ“; як на його думку, то Насреддінові жарти перейшли до нас із заходу, значно вже змінені, а розповсюднювались через проповідників, бродячих черців і т. і. Всі отсі здогади Сумцова спочивають едино на тім факті, що ніде в українських анекдотах нема власного імя Ходжі Насреддіна. На се ми можемо одвітити, що імя „Ходжа Насреддін“ дуже важке для нашої вимови, а друге — що й у Турреччині всі згадані анекдоти ходять часто без власного імя: часом турецький анекдот говорить по просту про якогось „Ходжу“ (те, що в нас „ксьонда“ або „піп“!), а часом навіть і про „Ходжу“ не згадує; еффенді Дзерунян (лектор у Лазарівському Інстітуті східніх мов) давав міні читати друковану збірку жартів, де герой зветь ся по просту „бу адам“ („цей чоловік“), а робить усе те саме, що й Насреддін; і заголовок тої книжки „Бу адам“. Дуже часто не має імени Наср-

Clericalis“ Петра Альфонса[63]); там переказується, що винар працюючи в винограднику виколов собі одно око і пішов до жінки, а вона тимчасом поралась із своїм миленьким; тому пощастило втікти, бо жінка поцілувала чоловіка в здорове око. Ся сама вигадка є в новеллах Малеспіні (I, 44), у Банделло (I, 23), в „Heptameron-і“ Марґарити королеви Наваррської, куди вона попала ся десь певне з фабліо „Mauvaise Femme“ (Le Grand, IV. 38, вид. 1781-го р.[64]); є й у збірці Увілля (Sieur d'

еддінового і в кавказьких гірняків Погляньмо напр. в „Сборникѣ свѣдѣній о кавказскихъ горцахъ“ вип. I (Тіфліс, 1868), V, ст, 68—71: там рідко коли фіґурує Ходжа Насредділн, а частійше „дурні народи“, Цудахарці, Кюринці і т. і (наші Литвини, цигани, жиди). Очевидячки і в кримських Татар анекдоти були безіменні. Українці ж позичили свої анекдоти: 1) в Турків, — в Туреччині вони часто бували за невольників і турецьку мову добре знали; 2) у кримських Татар, які були сусідами з нашим Поділлем; 3) з сусіднього Кавказа. Знаючи з історії про живі відносини нашого народу до Турків та Татар і помічаючи, що наші анекдоти стоять ближше до тюркських, ніж західні версії, ми легко зміркуємо, що наші предки брали свої анекдоти од Тюрків безпосередно, і що критика Сумцова на Кузьмичевського не має ніякісінької підстави. А. К.

[63]) Вже була згадка, на ст. 14—15, про того Петра Альфонса, що його вихрестив із жидівства Аррагонський король Альфонс I. Твір його під заголовком „Alfonsus de Clericali Disciplina“ зложено в формі розмов батька з сином; через те старофранцузька переробка (віршована) має титул: „Le castoiement ou instruction d'un père á son fils“. Критично видав „Дісципліну“ Fr. Wilhelm Val. Schmidt, Petri Alfonsi Disciplina Clericalis (Берл. 1827) Дещо з Дісципліни переложив на російську мову А. И. Кирпичниковъ, Очерки по исторіи средневѣковой литературы. М. 1869 (Глава IV: Поученіе клерику, Римскія дѣянія, Разговоръ о чудесахъ). „Castoiement“ у-перше надруковано в збірці Барбазана (Barbazan, Fabliaux), яку передрукував потім Меон (Méon). А. К.

[64]) Ось точний титул сеї книжки, на яку не раз покликається ся Клоустон: Le Grand d' Aussy, Fabliaux ou contes du XII. et XII. siécle. А. К.

Ouville, Elites de Contes, вид у Руані 1680 р., ст. 284).

Мабуть за Альфонсом обробив сю тему автор старого романа про Евріала та Лукрецію. Герой повісти Евріал служить за конюшого в імператора Сіґізмунда і кохаєть ся з Лукрецією, жінкою сенатора Менелая. Одної ночи сиділи вони та вечеряли, коли несподівано прийіздить до дому сенатор. Він був би неодмінно спіймав Евріала, як би не звичайна догадливість Лукреції. Вона швидче побігла на зустріч чоловікови, що вже злізав з коня, тай заходилась обкидати його дуже ласкавими докорами, чому се він покинув їйїі вечеряти саму. Даремне він заявляв, що й у нього самого не було цілий день шматочка в роті: вона не втихомирювалась і впавши дорогому чоловікови на шию зрошала його пекучими слізоньками. Сенатор зрадівши, що люба дружина так сильне його кохає, взяв вицілував їйїі сльози тай потішав як міг нзйніжнійше. Лукреція грала сю кумедію доволі довго, аби дати Евріалови час утекти вікном Потім побравшись по під руки сенатор і його „cara sposa“ пішли до покою тай посідали любенько вечеряти[65]).

Первопис знаходить ся в санскритській книжці байок і приповістей, що зветь ся „Добра рада“, або „Гітопадеша“ (книга I, приповість 6): В області Ґаврській (Gaur) є місто

[65]) Bibliothèque Universelle des Romans.

Кавсáмбі. Жив-був там багатий купець на ім'я Чанданадаса. Хоч був він уже старезний дід, та оженив ся з дочкою другого купця, що звала ся на ім'я Лілаваті. Була ж то молоденька хорошуля, що скидала ся на побідоносний стяг Макара-Кета; натурально, що старезний чоловік припадав їй не до вподоби. Як на те, він кохав жіночку свою наче божевільний. От Лілаваті, — звичайно, молоде діло, — забула про подружню честь тай покохала одного хлопця-крамаренка. Якось то сиділи вони собі в двох гарненько на пишній канапі, що ясніла й блищала ся разками дорогих самоцвітів, та вели щиру розмову, коли несподівано шусть чоловік до хати! Лілаваті прожогом кинулась до нього, схопила його за голову, пригорнула до себе тай поцілувала. Тимчасом милий нишком утік.

Кожна дитина, як то кажуть, знає вигадку про дурня, який був пішов скаржитись судцеви на мух, що мов вони надбридають йому. Той йому говорить: „Ну, то маєш право бити їх, де побачиш". Дурень побачив, що здоровецька муха сідає на ніс судцеви, швидче бухнув її кулаком та разом з мухою розбив судцеви той дуже корисний член тіла. Те саме оповідають про Джуфу (Giufa), типічного сіцілійського дурня, в збірці Пітре.[66])

[66]) Див. G. Pitrè, Fiabe, novelle e raconti popolari Siciliani. Palermo 1875, III, 356, 371. Сіцілійці взяли сей анекдот очевидячки в Турків (порівн. Sottisier de Khodja Nasreddin, CCXXII). В Россії се оповідають про Балакирева, що був за штукаря в Петра Великого. Дякуючи лубочним виданням Балакирева знають і на Вкраїні, тільки звуть його коротше „Балакир", себ то той, що балакає. А. К.

З деякими одмінами та сама подія переказуєть ся в ісландській казці про діжечку масла: Одна баба нищечком поїіла цілу діжечку масла, наготованого на зиму. Чоловік їїії дуже здивував ся, побачивши якось що діжечка порожна, тай спитав ся в жінки, чи не знає вона, як то так стало ся. Як на те влетіла в діжечку велика муха; то баба й каже: „Ого! от тобі й поганець той, злодій! Диви: адже ж наше масло повиїідав з діжечки не хто, як отся катаржна мушище!“ Для чоловіка здалось, що се правда; він побіг за своїм великим молотом, що звичайно бив ним сушені риби, тай хтів забити муху в дрізки. Щоб вона часом не втікла, він зачинив хатні двері тай зачав ганяти ся за нею з молотком. Мухи він ні разу не влучив, а порозбивав тільки своє збіжжя та начиння. Нарешті старий стомивсь і сів, лютуючи та втерявши надію. Аж тут муха сама прилетіла тай усадовилась йому на носі Тоді мужик попрохав жінку, щоб вона вбила муху, кажучи: „Поспішай, доки вона на носі!“ — опісля се зробило ся приказкою. Баба замірилась молотком тай з усіі сили бахнула чоловікови по носі. Чоловік як стій покотив ся неживий, а муха таки любісінько втікла. Вона ще й досі літає жива-здорова, а баба плаче за своїм чоловіком.[67]) Здаєть ся, що ся вигадка

[67]) Jón Arnason, „Icelandic Legends“ translated by George E J. Powell and Eirikr Magnusson. Second series. London 1866. Кл. У нас сей анекдот увійшов у казку про діда й бабу що посадили біб на печи; біб виріс аж до неба; по ньому дід з бабою вилізли до неба, де Бог питає їіх: „Що вам дати, ласку божу, чи миску круп?“ Дід хотів ласку божу, та баба штов-

— буддійського роду, бо вона знаходить ся в „Джатаках“, себ то повістях про Буддові перероди, під чч. 44 і 45. В першій кажеть ся про одного парубка, що хтів сокирою повбивати декільки комарів, які понасідали на лису батькову голову, тай розтрощив батькови череп. А в другій є от що: Одна дівчина-невольниця на імя Рогіні товкла риж, коли прийшла до неї йійї стара мати і сіла тут. Мухи літали круг неї та кусали наче голки встромляли; то вона й каже до дочки: „Доню, мене кусають мухи, повідганяй їіх!“ Тая говорить: „Добре мамо“, — взяла товкача, щоб повбивати тії мухи, які понасідали на маму, вдарила тай убила рідну неньку. Побачивши се вона заголосила: „Мамо! мамо!“ [68]) Се одна з тих буддійських байок, яку засвоіли собі брагмани В першій книзі Паньчатантри [69]) один князь загадує своїй хатній малпі, щоб вона доглядала його, доки він спатиме в павільйоні в саду. Налізлива бджола сідає князеви на обличчя. Малпа довго силуєть ся одігнати йійї, та тая знов верта; тоді розлютована малпа хапає меч свого пана, бйе по бджолі та заразом розрубує

хнула його, щоб мовчав, і попросила миску круп. Злізши на землю баба принялась варити одну крупину в двох горшках, та коли вилила той вар у миску, то в мисці був чистий окріп, а крупина випала на стіл, де йійї вхопила муха. Баба покликала діда, щоб бив муху; той почав товкти макогоном то по миснику, то по божнику, де сідала муха, а далі, коли вона сіла бабі на чоло, влущив бабу в чоло так здорово, що баба тут же й ноги простягла. І. Ф

[68]) Lord Bishof of Colombo, Jatakas, translations from the Pâli, 41—50. Transactions of the Royal Asiatic Society, Ceylon Branch.

[69]) Benfey, Pantschatantra, I, 292; II, 154, 539. А. К.

голову князю. Та сама приповість знов являєть ся в „Енвâри Согейлі“ (Сузірря Канон), перському прекладі Бідпаєвих байок, що зладив Госеин Вâиз, та в новійшім гіндустанськім перекладі Абуль Фазлевого перського твору „Еййâри Дâниш“ (Пробний брусик для знаття), під заголовком: „Садовничий, ведмідь та муха“ [70]). В такій формі ся байка — то стара знайома для Европи [71]).

Таких жартів та прикладок, які були б справді зовсім орігінальні, можемо нашукати по наших жартобливих збірках зовсім не богато Правду каже містер В. Керу Газлітт (W. Carew Hazlitt): „На щирий доморідній гумор англійське письменство бідне. Що правда, ми сьяємо, тільки ж те сьяйво позичене. Наші жартобливі книжки мало чим одрізняють ся од

---

[70]) Госеин Вâиз Кâшефі зладив „Енвâри Согейлі“ в третій четвертині XV. в., а Абуль Фезль переробив той збірник на „Еййâри Дâниш“ 1587-го р. Гіндустанський переклад (на мову „урду“) зробив Мовлеві Гâфиз од-дін 1803-го року з ради дра Гількрайста (Gilchrist), для ужитку в „College of fort Wiliam“. В Европі „Енвâри Согейлі“ переложив на франц. мову Давід Сагід Іспаганський (Пар. 1644); сей переклад потім друкував ся в рр. 1698, знов 1698, 1725, 1750 (в Гамбурзі); з нього зроблено англ. переклад (Лонд. 1747, 1752) і россійський: „Политич. и нравоуч. басни Пильпая“, перев. Бориса Волкова (СПБ. 1762). Новіщих, сучасних перекладів „Енвари Согейлі“ є чимало; найкращий — англійський Іствіка (Eastwick, Гертфорд 1854). Зрештою Европа знайомила ся з „Енвари Согейлі“ не стільки в перекладах с перськоі мови, скільки в перекладах с турецькоі. Турецька версія носить заголовок „Гомаюн наме“ („Цісарська книга“); вона датуєть ся з першої половини XVI-го в., а в европ. перекладах — 1654 р. Переклад Галлана (Galland) 1724-го р. найбільше популярізував „Гомаюн-наме“. А. К.

[71]) В россійськім письменстві на сю тему зладив славнозвісну байку Крилов („Пустынникъ и медвѣдь“). А. К.

Поджієвої[72]) та од других великих збірок гострих слів і жартів Коли ми викинемо з „Сотні веселих казок“ (Hundred Mery Talys) та з їїйї нащадку все те, що чуже й позичене, то треба бояти ся, що зостаток вбереть ся в дуже тонесеньку книжочку. Рідко була в нас вигадка, яка б не розповідала ся десь давніш і знов давніш, тільки з одміненими йменнями, місцями та обставинами[73]), а заживок та суть зостають ся скрізь одні і ті самі. От возьмімо Сідні Сміса (Sydney Smith); чимало тих його жартів, які сильно припадали до вподоби сучасникам сього штукаря, можна нашукати в давнійших книжках, тай то в таких, котрі він — річ більше ніж імовірна — читав“. Так само говорить і містер Дж О. Голліуелль Філліпп (J. O. Halliwell Phillipp): „Нема нічого непевнійшого, як приписувати яке-небудь гостре слово сему або тому вславленому гумористови

---

[72]) Поджжо Браччолоні (Poggio Bracciolonі), тіпічний фацеціоніст італійський XV. в. Його збірка анекдотів та жартів має титул: „Poggii Florentini opera, Basileae, 1538.“ Вона була часто передруковувана в Польші; Естрейхер (Bibliografia polska XV—XVII wieku) знає видання з рр. 1480 (?) і 1592.

[73]) Очевидячки те саме правило прикладаєть ся не тільки до Англічан, а й до нас Українців, звісних із свого „українського гумору“. Коли ми подивимось на „Малорусскія народныя преданія“ Драгоманова, або на приказки Руданського, або на ту серію українських фабліо, які тепер публікують ся в „Житю і Слові“, то скрізь побачимо позику, позику тай позику. Не збуваєть ся українське присліве „краще своє латане, ніж чуже хапане“. Тільки ж дуже смутити ся з того не ма чого, бо наш народ усю ту крадіжку так переробив та перелицював, що воно вже не чуже. Гарно було б, коли б хтось із наших фольклористів порівняв українські жарти з їїх оригіналами та написав книжечку на тему: „Риси та прийоми українського гумору“. Требаж нарешті довідатись нам, що в нас є свого власного такого, чого ніхто в нас не одбере. А. К.

Часто нам доводить ся вичитувати з часописів анекдоти про наших сучасників такіі, що з дрібненькими одмінами вони відомі були нам із жартобливих збірок 16-го та 17-го столітя“.[74])

Єсть поміж інчими от-який анекдот про Фута (Foote): Обідав він у Парижі з лордом Стормонтом. Господар подав вино в дуже дрібних скляночках та вихваляв, скільки тому вину годів. Фут піднісши скляночку до гори подивився і сказав: „Як на такі літа, то чогось воно маленьке“. В Тейлоровій „Дотепности та веселости“ (Taylor, Wit and Mirth), збірці, що зложила ся за часів Якова I. англійського, переказуєть ся таке: Одна пристойна пані прийшла, щоб перебалакати, до богатого та скупого чоловяги, а в нього було більше золота, ніж доброї звичайности. Вже на прощанню він зачав прохати йіііі, щоб вона випила склянку канарського вина Проти його сподіванки пані згодила ся й подякувала. Він загадав Джеффрі Старвелінґу (Jeffrey Starveling), своїому слузі, обмити склянку та налляти вина для панії. Чесний Джеффрі вточив вина величенну склянку, завбільшки (каже Тейлор) із наперсток, тай подав своїому хазяінови; той покоштував тай передав панії, кажучи, що то добре старе канарське вино, принаймні літ шість йому буде! Подивилась пані,

---

[74]) Достоту як і в нас. Чого-чого не переказують у нас напр. про Шевченка, а одна бродяча вигадка (про те, що ніби він оддав до цилюрні на вивіску портрет невдоволеного генерала) зайняла навіть поважне місце в його житеписі, аж доки отсе недавнечко д. Кониський не виявив брехню. Або от іще: сього (1895) року в „Кіевской Старинѣ“ надруковано анекдот про Сковороду, як він ішов помежи дощ, а той самий анекдот є в жартах Ходжі Насреддіна і вже його розібрав Кузьмичевський в „Кіевской Стар“, 1886, февр., ст. 212—213. А. К.

що питва трошечки, і каже: „Еге, я скоштувала ваше вино, та дивно міні, що воно таке старе, а таке мале.“ Певне сей анекдот узято з Лукіана Самосатського: він повідає, що один чоловік був приніс своїй коханій панії малесеньке барильце вина та багато казав про його смак та старість, а вона сухо одмовила: „Як на його літа, то воно дуже мале“ Ся історія є і в Атенея.

Королева Єлисавета (говорить переказ) спитала ся колись у сера Вальтера Ралея (Raleigh), чи зможе він зважити дим, а він од разу обіцяв ся зробити се Викуривши люльку тютюну він обережно зважив попіл, а що він передше знав, скільки був важив тютюн, то одчисливши одну цифру од другої він точно сказав королеві, яка вага диму. Мабуть Ралей наслідував Лукіанового філософа. Хтось хотів сторопити Демонакса тай спитав: „Коли я спалю тисячу фунтів дров, то скільки піде на дим?“ — „Зваж попіл“, каже той, „то решта буде дим“.

Лерд Бреко (Braco), прадід Файфських графів, був великий скупиндя. Прийшов до нього чиншовик, щоб заплатити рату, тай не стало в нього одного фарсінґа (шага): не виходило повної суми; мусів фермер піти до дому тай принести той шажок. Полагодивши справу фермер сказав до лерда: „А от, Бреко, коли ви м ні покажете своє золото та срібло, то я вам дам аж цілого шіллінґа“. — „Гаразд, чоловіче“, одмовив старий Бреко: „я з вас не візьму дорожче.“ Взявши попереду шіллінґ та запакувавши до кишені, лерд показав тому багато залізних скринь, те були золоті та срібні гроші. — „Ну тепер з

мене такий самий багатир, як і з вас, Бреко", каже фермер. — „Як то, чоловіче, — спитав той, — як же воно так?!" — „Бо всі ваші гроші я бачив, а вжеж і ви нічого з ними більше не робите". — Дуже близьке оповіданнє ходить поміж Китайцями: Богатий священник призбірав велику куну дорогоцінного каміння і не покидав збагачувати йіїі іще більше. Тая коллекція то були його гордощі. Якось то показав він йіїі своїому приятелеви; той довго тішив ся нею, нарешті надивив ся до несхочу і подякував хазяінови за дарунок. „Ого! — гукнув ніп, — та я ж тобі не подарував сього! за щож ти дякуєш?" „Ат!" одказав йому приятель, — „аджеж дивлячись на твої самоцвіти я тішив ся так само як і ти. Одна річ у нас, я бачу, не однакова: тобі ще треба клопотати ся, поки збереш йіх". [75])

От іще одна дуже розповсюднена в нас побрехенька, яка теж має свій первообраз у Китаі: Здибало ся двоє людців. Один питаєть ся в другого, чого він так сумно вигляда. „Будеш сумувати, — каже той, — коли вже два дні тому повішено бідолаху Джека, мого давнього товариша та найбільшого приятеля, якого я мав на землі". — „А що ж він зробив такого?" — пита знов перший. — „Ет! дурницю! зробив те, що й ви й я зробили б на його місці: знайшов вуздечку на дорозі тай узяв із собою". — „Чи ба! — ка-

[75]) M. B Dennys, Folklore in China and its affinities with that of the Aryan and Semitic races. Hongkong, 1876, p. 151. Клоустон. — Міні не вірить ся, щоб тут була позика. Мотів про бідность скупаря-багатиря є такий загально-людський, що міг порозвивати ся в кожного народа геть самостійно. Порівнай напр. те, що каже Саадій (мій переклад в „Житю і Слові" 1894, т. II, ст. 35). А. К.

же перший — „повісити чоловіка за те, що взяв уздечку! се щось дуже люте!“ — „Сказати вам правду, — пояснив той, — то до другого кінця уздечки причеплений був кінь“.[76]) В Китаї анекдот переказуєть ся от як: Засудили одного чоловіка до канґу (канґ—то такий ганебний стовп, тільки рухомий). Деякі з його приятелів побачили його в такій неславі і спитали ся, через що його так покарано. Він росказав: „Ото ішов я шляхом тай бачу — маленька вужівка лежить на землі Думаю собі: „Здасть ся до чогось.“ Взяв йійі, пішов далі Через те міні така біда теперечки“. Приятелі одказали: „Ще ніколи і нікого не ставили на таку муку за те, що вкрав верівку“. На те злодій додав: „Воно правда: на кінці вужівки боло там щось“. На товариські розпитування він одвітив: „То була пала робучих воликів“.[77])

Безглузді[78]) вироки суддів та старшини — се була, здаєть ся, улюблена тема для народніх жартів з найдавнійших часів. В Талмуді обмальовано судців міста Содома як крутіів та таких людей, що правду перевертають. Хтось одрубав ухо ослови свого сусіди, той запізвав його до суду, а судець сказав позивальникови: „Нехай

---

[76]) A collection of Jests, Epigrams, Epitaphs etc. Edinburgh 1753.

[77]) Contes et bon mots, extraits d'un livre chinois intitulé: „Sias li Siao“, traduit par Stanislas Julien. Journal Asiatique, tome IV. 1824. Клоустон. — Анекдот про цигана, що знайшов вуздечку де на кінці була коняка, часто оповідаєть ся на Вкраіні: я сам чув. Та ще я читав його десь чи по-перськи, чи по-турецьки, — не памятаю гаразд. А. К.

[78]) Так у Клоустона (absurd), та ми звикли звати такі суди „неправедними“. А. К.

осел перебуде в сього чоловіка, доки одросте вухо, а тоді він верне його тобі саме такого, якого ти бажаєш". Та можна думати, що талмудісти взяли собі якусь старозвісну азіятську історію про „Суддю крути-верти" та притулили до Содомлян. Будь-що будь мудрий талмудовий присуд має собі параллель в Катâ-Саріт-Саґарі: Один чоловік, що прав близну, прийшов скаржити ся до судді, що жінка одного брагмана була побила його осла, а той як утікав, то впав у криницю та виламав собі копито. Знов же й брагман обвинувачував пральщика, що мов він накопав ся на його жінку, а вона, звісно вагітна, з переляку викинула дитину. Суддя поклав рішинець: „Доки в осла копито не вигоїть ся, нехай його возок возить брагман; доки брагманова жінка знов не прийде на ваготу нехай їйїі держить у себе пральщик". — Перське оповідання про кадия з Емесси (провідний випадок там — „фунт мняса", так само як і в Шекспіровім Шайлоці) подає нам деякі такі самі приклади судецькоі мудрости. Міщане того міста (воно тепер зветь ся Химе) малюють ся в народніх переказах як великі дурні[79]). Поміж інчими спра-

[79]) У Клоустона до тих слів додано ще реченнє, яке я переношу сюди в долину: „Се східній Ґотем (Gotham)". У багато деяких народів виробляєть ся чутка, що в такій або такій стороні або місті сидять самі-во дурні: такий є для Англічан Ґотем. У нас оповідають ся анекдоти, де дурнями виставлено Литвинів, Циганів і Жидів, хоч у поважній розмові наш селянин ніколи не скаже, мов би Жиди та Цигани мали бути дурнями, бо добре знає, що ті „дурні" часто його самого пошивають у дурні У Великорусів є тіпічне дуренське місто Пошехонье; про нього навіть є прислівя, Дехто думає, що в старій Русі за дурнів уважали Печенігів. У Німців в анекдотах про дурників фіґрують Шваби, Шільдбюрґери, Венди. В

вами принесеними в сьому оповіданю на суд до кадия була така: якийсь чоловік скаржив ся, що купець пособляючи йому витягти осла з болота, куди той був загруз, увірвав йому хвоста — „Не біда!“ каже кадий: „приведіть сюди мого осла, і нехай отсей чоловік одірве собі хвіст од нього“. Зараз привели товаряку, позивальник щиро заходив ся одривати йому хвіст, щоб помстити ся за ту кривду, яку заподіяно його сірому приятелеви. Тількиж кадиів осел не звик до такого недостойного поводження: він скоро виявив свою огиду проти сього діла, хвицнувши скількись разів чоловіка так сильно, що той умлів. Як очутив ся він, то попрохав кинути все се і сказав, що не хоче більше нічого. Але кадий одказав, що шкода буде, коли він не дійде суду - правди, тож нехай ще раз спробує висмикнути ослови хвіст Та чим більше смикав він брикливу животину, тим більше вона хвицала ся, доки нарешті бідолашний чоловік, побитий і роз'юшений у кров, оголосив, що він позивав купця марне й неправдою, бо в його осла не було ніякісінького хвоста Тоді кадий поклав на нього кари тисячу червінців. Другий чоловік заскаржив купця, що мов то він їхав мулом, а купець кинув камінюкою і вибив мулови око;

старій Греччині було уславлене дуреньське місто Абдера. У Клоустона є книжка: збірка оповідань про дурнів азіятських і европейських, за яку він згадує низше. У д-ра Івана Франка є цікава розвідка про українську народню тему: „Жидівська війна“ („Народ“ 1892 ч. 1; „Wisła“ 1892 Nr 2 і 1893 Nr. I). А. К.

передше мул був вартий тисячі діргемів[80]), а тепер хіба половину тієї ціни буде. Судець поклав: „Се не хитра завдача. Візьми пилу, перепили мула на дві частці, половину, котра сліпа, оддай купцеви, а він нехай дасть тобі 500 діргемів, друга знов половина нехай зостається тобі“. Чоловік зачав сперечати ся проти такої ради, то кадий поклав на нього кари сто чернінців. Далі підійшли два парубки і поскаржили ся на купця, що він скочив з покрівлі одної хати на шлях, де було людно, та звалив ся на їхнього батька та вбив його на місці. Кадий спитав ся в них, чи буде судовий дім такий заввишки як той, з якого звалив ся купець? Ті сказали, що як на їх думку — то буде. Тоді кадий присудив, щоб купець пішов ліг долі коло хати, а вони щоб повилізали на дах та кинулись ізвідти вниз на нього; а що право крови належить ся їм обом однаково, то нехай вони силують ся, щоб обом їм поталанило звергнути ся рівночасно. Полізли вони на покрівлю, та як подивили ся в долину, то злякали ся такої височині тай позлізали назад, кажучи, що хоч би було в них і десять животів, то й тоді не було б надії на ратунок. На те кадий одмовив, що чого-небуть іншого він надумати не може: коли вони шукали суду, то суд їм дано, а вжеж змінювати закони їм на догоду — не випадає. Тоді вони одкинулись од свого позву, та кадий однаковісінько поклав на них кари сто червінців. Остатній випадок часто трапляєть ся в англійських книгах жартів, а саме от як: Ушивав один Фламандець покрівлю

[80]) Срібна монета, що відповідає грецькій драхмі. А. К.

дахівками та несподівано звалив ся з покрівлі, впав на Іспанця і забив його, а сам зостав ся живий. Родак бідного чоловіка пішов позиватись до судді, дуже лютуючи проти бідолашнього даховика; хоч той казав, що одплатить ся грішми, та родак і слухати не хтів, а все нагадував про lex talionis. Ото судець і каже до нього, що коли вже він так міцно став на своїй думці, то нехай іде на той самий дах тай упаде звідти на даховика[81]). В другій версії кравець задивив ся на двох пяних, що завели ся битись на шляху, вивалив ся в вікно тай забив на смерть якогось діда, а син того діда сказав схопити кравця, як убивця Надійшов день розправи. Суд присяжних не міг засудити кравця ніби вмисного убивця та не міг же й одпустити його. Перенесли вони справу до цівільних судовиків. Судовики знов оддали діло на суд королеви. Король спитав ся в Джорджа Буханана, яка буде його гадка про се, а той сказав, що нехай кравець стане долі попід хатою, а дідів син упаде на нього[82]).

---

[81]) A collection of Jests, Epigrams, Epitaphs etc. Edinburgh 1753.

[82]) The witty and entertaining exploits of George Buchanan commonly called the King's Fool Leith 1705. Клоустон, — Я не знаю точно, як вимовляєть ся „Buchanan" можи бути „Бёченен". — Ми бачимо із Клоустона, ніби в Англії є тільки якісь дрібненькі шматочки з тої довгої східньої повісти, яку він переказує цілу з джерел перських. Тільки ж коли правду казати, то Клоустон був би зробив красше, як би замісць двох анекдотів згадав про стару англійську балладу „Соломонів суд" в Bishop Percy's Folio Manuscript III, 127. Див. справоздане Ліброхта в Gött. Gelehrte Anz. 1868, St. 48, S. 1908. Порівн. R. Köhler, Italienische Novellen (Jahrb. für roman und engl. Literatur XII, 3), увага до четвертої новелли Серкамбі (вид. Alessandro d' Ancona), ст. 349—350; Веселовскій, Соломонъ и Китоврасъ, ст. 75 (коротко переказано по россійськи всю англ.

Так от виходить, що богато анекдотів, які містять ся в наших збірках і вважають ся за „рідний, питомий скарб“, та багато „штук“, які приписують ся сучасній дотепности. блукають і по других сторонах Европи як „свій рідний, питомий скарб“, а поприлітали всі вони з далекого сходу за багато-багато століть передше, ніж народив ся на світ Джо Міллер (Joe Miller) і став за „Vade mecum“ дотепних жартів. „Жарти Джо Міллера“! Може бути, що найкрасший жарт, який є в тій народній веселій книжці, то буде імя Джо Міллера виставлене на заголовній сторінці. По всіх усюдах є такий звичай: на чолі якої небудь новітньої збірки, де містять ся дуже давні

балладу). Дуже близько до східньої повісти стоять руські казки про неправедний суд. Великоруська казка є в збірці Аѳанасьева (Аѳанасьевъ, Рускія сказки, т II.), а українська у Чубінського Труды II, 657; те, що в Чубінського, записано дуже недбало і навіть не зазначено де; у мене є подільський варіант, що записав в 60 х роках нікому невідомий, але працьовитий Диминський, — він виразнійший ніж у Чубінського. В Великороссії казка зветь ся „Шемякимъ судъ“: на неправедного судця перенесено імя великоруського (галичського) неправедного князя Дімітрія Шемяки з XV в. Під таким заголовком казка була відома вже давно, блукала в рукописах як літературна повість, попала й у лубочні картинки. Праці Бенфея та россійських учених вияснили нам літературну історію сеї повісти доволі добре. Мотіви Шемячиного суда ми бачимо: а) в східніх казках: у тібетськім „Дзанґлуні“ про брагмана, в індійській казці про Каірського купця (обидві надруковано в „Паньчатантрі“ Бенфеєвій), в жидівських переказах про суди (Соломонові, а отсеж ми вичитали у Клоустона ще й перську казку про Химського кадия (мині йійї не доводилось ані читати, ані на вічі бачити, а з Клоустона виходить, що вона найблизша буде до руської); б) в західніх балладах; в англійській про суд Соломонів в німецькій про суд Карла Великого, в польським оповіданню Реєвім (на се натискував Тіхонравов) і в др. На Бенфеєву думку батьківщина всіх тих казок і повістей — буддійська Індія. Тільки ж треба памятати, що в Індії суддя не неправедний і не підлатний: він бачить, що вбогий бідолаха вчинив усі свої вини невмисне, через те й повертає

жарти, ставити імя людини, що вславила ся якимись-там дотепними слівцями в найблизшім поколінню і в найблизший день, та накидати тій людині всякі розумні та забавні „штуки", яких вона ніколи ані робила ані казала Як на приклад, то можна згадати італійського ксьондза — Арлотто, німецкого паливоду Тіля Ейленшпіґеля, англійських штукарів Скельтона, Джоржда Піля (Peele), Діка Тарльтона та Аркі Армстронґа, турецького Ходжу Насреддіна, індійського Темаля Рамакістнана, того Скоджіна з Мадрасу[83]).

справу так, що причепам-позивальникам доводить ся мовчки піти з нічим. Не те в нас: у нас суддя (великор. Шемяка) — неправедний, він перекручує закон не через те, що бачить внутрішню правду вбогого, а через те, що сподіваєть ся од нього собі хабаря. — Див. Benfey, Pantschatantra I, 393—404; Пыпинъ в „Архивѣ" Калачова 1859, кн 4, ст 1—10; Тихонравовъ. Шемякинъ судъ (Лѣтоп. Русской Литер., т. III. кн. 5); Сухомлиновъ, Повѣсть о судѣ Шемяки (Сборн. 2-го отд. Имп. Ак. Н., т. X, 1873, N. 6; тут порівнюють ся три редакції текстів, наводять ся параллелі з Талмуду і з других переказів, показано літературу предмету); Буслаевъ. Историч. Хрестоматія М. 1861, ст. 1443 1448 „Судъ Шемякинъ, выписано іс книги з жартъ полскихъ", по рукоп з XVIII в.); Булгаковъ, Пов. о судѣ Шемяки, съ предисловіемъ (Изд. общ. Любит. Двевней Письм.); Пыпинъ, Очеркъ литер. исторіи старинн. повѣстей и сказокъ русскихъ Спб. 1858, ст. 300 (про лубочні видацня); Снегиревъ, Лубочныя картинки, М 1861, ст. 58 - 59.

А К.

[83]) Очевидячки, Клоустон тут вихопив перших ліпших штукарів, бо як би що він захтів вилічити всіх тіпічних, традіційних жартунів ну хоч би із своіх земляків, то мусів би тут згадати ще Буханана (чи Беченена), Рочестера, Джонатана Свіфта і цілу низку других тіпічних англійських штукарів, що всякий жарт зараз притуляєть ся до них. Скоджін (Scogin), до якого він прирівнює мадрасця Темаля, то теж Англічанин; він був паяцом у Генріха VIII; збірку його жартів (Scogin's Jests) надруковано 1626 року. Про славнозвісних англійських штукарів можна чимало знайти в книжці Кембля (John M. Kemble, The dialogue of Salomon and Saturnus with an historical introduction (себ то з історичною передмовою). London 1840). У нас на Вкраіні чомусь не виробив ся такий тіп штукаря, який би мав власне особисте імя, щоб до нього можна було за-

Є звістки, що згаданий Джо Міллер, хоч і комедіянт, був собі зовсім незугарний вигадати якийсь орігінальний жарт; є звістки, що на правду се був собі людець похмуроі вдачі, — але що́ людям до того? Міллерове імя притулили до книжки, де містять ся жарти, веселії на всю Англію і на ввесь світ! І ті жарти зробили його імя безсмертним (чого не могла б зробити його професіональна, себ то комедіянтська каріера), хоч він складав тіі жарти не більше, як складав Талмуд!

Первообрази або принаймі рівнообрази (параллелі) багатьох европейських казок „Пошехонського“ розбору нашукано недавно в „Дж таках“ та в других буддійських творах[84]). Звісно, буде велика пересада, коли хто скаже, що в с і ті казки повидумували самі буддісти. В Індії чи то в устах народніх чи в письменстві держалась велика сила оповідань та байок іще перед тим, як росповсюднила ся там віра Готамова; і коли брагмани пізнійше брали для себе щедрою рукою літературні твори од своіх ворогів, то може бути, що часто вони одбирали назад своє власне добро. Кажу „часто“, бо

стосовувати всякий ходячий жарт. Ще коли треба народови росказати побрехеньку про якогось жартовливого п а н а, то є готовий тіп: Потоцький. Але такого демократичного жартуна, як россійський Балакірев, у нас нема (бо Сковородине вже забуваєть ся, коли зовсім не забулось). У нас усякі смішні та дурні вигадки переносять ся на Жидів, на Циганів та на Литвинів. А. К.

[84]) Я склав товсту збірку оповідань про дурників европейських і азіятських Я призначив йійі на те щоб вона так само як і отся книжка кинула світло на цікаве блуканне народніх вигадок. Видав иійі містер Елліот (Elliot Stock, London 1886). К л оуст

звісно (нема чого й сумнівати ся), що буддійське письменство дуже багате і на самостійні, орігінальні казки, байки та приповісти, які нічого не винні вигадкам давнійших Індійців.

Але тимчасом як більшину народніх европейських оповідань можна позводити до старих індійських джерел і тимчасом як поміж ученими панує думка, що Індія, то колиска науки та письменства, усе більше та більше зростає та стає на підвалини нова думка, що не Індія, а Єгипет був справжнім осередком, звідкіля і схід і захід поздобували свою цівілізацію. Не можна заперечити, що коли ми торкнемо ся Єгипетськоі історіі, то маємо перед собою певних стародавніх дат далеко більше, ніж в історіі будь-якоі інчоі сторони. А вжеж котрі дати стосують ся до індійськоі історіі перед находом Александровим, всі вони дуже тай дуже неозначені й необмежені. А в єгипетській історіі ми маємо непохитні дати аж для декількох тисячів літ перед Христом. Дякуючи працьовитим дослідам новійших єгиптологів нам тепер виявило ся чимало дивних і важливих речей, чи то поописаних на монументах чи то на папірусах; як обслідували тямущі вчені тіі рукописи, що недавнечко повикопувано з під землі, то повиходило на світ багато нових фактів тай поперекидали ся деякі наші дотеперішні теорії про те, звідки взяли ся та як росповсюднювали ся письменство й наука.[35])

---

[85]) Сер Річард Ф. Бертон (Burton) каже: „Ми знаємо, що аполог, властива звіряча байка, не є індійська і не Езопова: щоб не багато казати, то згадаймо, що про „Лева та Мишу“

що індійські „Веди“ та великі поеми „Рâмâяна“ і „Магâбгâрата“ дуже старі (хоч, певне, не такі глибоко-стародавні, як бажав довести сер Уільям Джонс і другі сонскрітісти минулого століття), дак це припускають такі люде, котрі найліпше можуть про се судити; тільки ж їіхніх дат іще не завірено так, щоб воно було вже непотихно А в Єгипетськім письменстві, поміж папірусами Британського музею заховала ся дуже цікава повість або чарівна казка про двох братів Анапу та Сату, що перша їійі частина містить в собі парал-

---

переказує один Лейденський папірус .. З Нільських берегів був один-однісінький ступінь до Фенікії та до Малої Азії, а звідти разом із азбукою байка перейшла до Греції; знов же на сході вона знайшла ссбі новий цівілізаційний осередок в Вавилонії та Ассирії. де тимчасом не було азбуки. Коли Александер Македонський сполучивши обидва ті великі джерела закінчив те, що були розпочали Сезострїс і Семіраміда, коли заложила ся Мідійсько-Бактрійска держава, коли Греки запанували морально над Персією за Селевкідів, — тоді байка знайшла собі дорогу до Індії, де запевне зустріла декільки грубоватих та фантастичних своїх родаків буддійськоі віри. Де змішуєть ся кров, там являєть ся гарна і міцна порода; після II. віку по Христі індійські байки порозпливали ся по всім цівілізованім світі од Риму до Китаю“. The Academy, June 20, 1895. Клоустон. Наводячи отсі Бертонові слова, Клоустон тимсамим сильне підрізує свою власну теорію, яку він вище виголосив на ст. 50. і проти якоі я спорив ся. А К. До сего завважу, що й ся друга теорія не зовсім ясна, бо не висловлює докладно відносин між Єгиптом і Ассиро-Вавилонією. Нові відкрития в долині Евфрата і Тігріса позволяють відсунути первопочини ассировавилонськоі історії ще за кілька тисяч літ дальше від первопочинів єгипетськоі історії і вказують, що зарівно початки єгипетськоі цівілізації загалом, як і початки єгипетського письма почастно пішли з Вавилонії (Гл. Fritz Hommel, Geschichte Babyloniens und Assyriens в Онкеновій Allgemeine Weltgeschichte in Einzeldarstellungen). Про ассиро-вавилонське походжене апологів і байок звірячих гл. E. Levêque, Fables ésopiques de Babrios, traduites en totalité pour la premiere fois, comparées aux fables d'Horace et de Phédre, de Corrozet et de Lafontaine, avec une étude sur leurs origines et leur iconographie. Paris 1890. I Ф.

лель до біблійного оповідання про Йосипа та Потіфарову жінку. Тая казка скомпонувала ся в чотирнацятім століттю перед Христом, саме тоді, як фараон Рамзес Міамун, основник Пітома (Pithom) і Рамзеса, панував у Тебах, а письменство (каже Deutsch) „тулило ся коло його блискучого двору та вславляло його високі тріумфи". Девять видатних „учених" тримало ся коло сього монарха, при чиім дворі мав виховати ся Мусій. В згаданій повісти, в тій дорогоцінній стародавній реліквії, перед нами сучасник малює звичаї та норови, знаття та погляди, що були у Єгиптян три тисячі тому літ. Можна сподівати ся, що ще й більше дечого викриєть ся з тих літературних останків, які таким чудесним способом переховали ся попід зруйнованими храмами, палатами та пісковими кучугурами: викриєть ся дещо не тільки про „науку єгипетську", а й про єгипетські народні вірування[86]).

[86]) Про єгипетські казки див. книжку G. Maspero, Les contes populaires de l'Egypte ancienne, Paris 1882. Гляди теж: Records of the Past, passim; Вл. Стасовъ, Древнѣйшая повѣсть въ мірѣ („Вѣстн. Евр." 1868, окт.) Багато параллелів до егип. казки про двох братів понаводив відомий французький фольклоріст Коскен. А. К.

Арабська повість про Антара

(Увага до стор. 56—59.)

Про „Кассасів“ (Qassâsûn), себто східніх оповідачів, можна нашукати звістки ще в першому столітю гіжри[87]). Кажуть, що найпершим професіональним оповідачем[88]) був Омейрів син Обейд; він жив за часів халіфа Омара. Той халіф ворожо застосував ся в Мекці до його талану. В Єгипті що-найпервим оповіда-

---

[87]) Нагадуємо, що мусульманська ера починаєть ся з 662-го р. по Хр. А. К.

[88]) Слово „професіональний“ додав я од себе, бо інакше була б нісенітниця: Араби кохали ся в казках іще задовго перед Мохаммедом. Більше того скажу: на мою думку, навіть професіональні оповідачі істнували у Арабії перед Ісламом. Коли там добре процвітали рапсоди, то чому думати, що там не могло бути таких оповідачів, як пізнійші Антарії? („Антарії“ — співці героїчного роману, за який зараз повідатиме Клоустон). Праця А. Ф. Кремера (Alfred v. Kremer, Südarabische Sage) наводить мене на гадку, що професіональні оповідачі могли з'явити ся принаймні в старім Ємені. Ємен — то такий шмат Арабського півострова, де була рання, сягаюча в глибоку старовину культура, де була одмітна історія, де були народні перекази тієї історії, де було богато місцевих народніх переказів про силу й славу давніх царів, про йіх походи, про йіх пригоди, про йіх геройства. Догадка про

чем був Аузів син Селім, на 39-м році гіжри (659 по Хр.). Нема сумніву, що одною з найбільш улюблених тем були в кассасів романічні подвиги Антара, батька Арабському лицарству[89]). Тількиж написано тую повість вже аж у VI. віці гіжри; а автором був Абуль

істнованнє доісламських Єменських професіональних оповідачів може знайти собі підпору ще й у тім факті, що за часів Халіфату оповідальна поезія розцвила не де, як при дворі Омейядів, а вже ж відома річ, що Омейяди сприяли саме іменно южно-арабському епічному скарбови (Kremero, Culturgeschichte des Orients, I, 140). Зрештою не в самім тілько Ємені, а й у Хіджазі відомі були „історії“ ще інакшого розбору: чужі, перські, з „Книги царів“; про вагу перських оповідань свідчить той факт, що йіх проклинав пророк Мохаммед Ті два елементи (казки свої та казки чужі, переважно індо-перські) роскішно порозвивали ся вже в Арабів-мусульманів; мусульманську історію тих казок ми знаємо вже не з догадок, а з точних історичних свідоцтв. Не всі халіфи відносили ся до казок, віршів, і т. і. так лихо, як Омар; скоро запанували Омейяди, то все пішло інакшою стежкою. „Кітâб оль Агâнî м“ (XVI, 103, 108) каже, що первий початок усяким романічним вигадкам був коло Омейядського двора в Дамасці. Ті халіфи любили у вечері, в гурті, слухати оповідачів, що переказували Єменські історії (Kremer, Südarabische Sage ст. 49; він же Kulturgeschichte des Orients I, 140; Hammer-Purgstall, Literaturgeschichte der Araber II, 222—226; Sprenger, Das Leben und die Lehre des Mohammed I, 516). Як настали Аббасіди (іранофіли), то міщанська людність міст Багдада та Басри сильно призвичаїлась до таких забав. Спершу найбільше припадали до вподоби індійські байки про звірів, а потім — романічні та фантастичні повістки; не де, як у Басрі треба шукати первопочатку Історії про Сіндбада-мореплавця. Незабаром се письменство розвилось до велетенської міри. Тільки ж із щасливого для халіфату часу не дійшло до нас нічого окрім деяких частин 1001 ночі або шматків з роману про Антара; решта „1001 ночі“ та довжезної „Історії про Антара“ — пізнійша доробка.... Ми трохи широко розвели ся перед читачем про сю справу с поводу якогось там недоговореного Клоустонового слівця, бо думаємо, що всякі такі звістки не пошкодять. А. К.

[89]) Клоустон тут говорить якось невиразно. Ми мали би право спитати в нього: про яких саме кассасів він говорить? про яке століття? Адже ті теми, які могли подобати ся за часів Аббасідів, могли б бути ще й нерозвиті за часів Омей-

Мойїед Могаммед ібн ос-Сейг, прізваний через те „Антарієм“[90]). Коли він уродив ся і коли помер, про те ми нічого не знаємо точно Абу-Осейде, пишучи його життєпись, згадує про його лист до Ходжжет од-Діна Мервана, везіря в Атабека Зенґі, сина Аксайкара, що помер на 540-ім році гіжри (1145 — 1146 р. по Хр.); тільки отакі хронологічні дати про нього ми й маємо. Ще ж переказує про нього біограф, що він був славнозвісним лікарем і вченим та добре тямив філософію й другі науки. Він каже: „Повідав міні лікар Седід-од-Дін Мехмуд ібн Омар, що Абуль Мойїед-Антарій іще за молоду списав був перекази про Антара Абсіта, а через те й прізвано його „Антарі“. На деяких списках повісти про Антара стоїть напис, що автор їйїй — Сейїід Юсоф, син Ісмаіла, та що він черпав звістки з творів тих письменників, які записували виплоди народньої творчости, себто етнографів арабських, а найбільше — з творів ученого сучасника Гарун-ор-Рашідового, що на ім'я звав ся „ель-Асмай“; того Асмаія

ядських. Знаючи напр., що Омейядські оповідачі обробляли теми більше южно-арабські (Єменські), ніж північно-арабські, ми могли бі не повірити Клоустонови, що повість про Антара почала виробляти ся ще за первого віку гіжри. Тим-то варто навести дуже цікаву звістку з арабського історика Ібн-оль-Есіра: виходить що іще за Омейядів був такий звичай, щоб перед боєм виступали співаки та співали війську старі думи, а іменно Антарові. Одного разу, каже Ібн-оль Есір, трапило ся перед боєм так, що не чуло ся ніяких воєнних співів, — то сам воєначальник сказав гукнути по війську, щоб виходили та співали всі ті люде, котрі знають на память Антарові вірші (Ibn ol Athîr IV, 341). А. К.

[90]) По нашому сказати б „Антарович“, по грецьки Ἀνταρίδης. А. К.

іноді вважають теж за автора повісти про Антара[91]).

Антар не якийсь-там видуманий герой: се жива особа; він звісний як славний вояк і як автор однієї з сімох премійованих поем („Моаллак"), що висіли в Мекккському храмі аж до Мохаммедових часів[92]). Що про Анта-

---

[91]) „Asiatic Journal", vol. XXVII, 1838. Клоустон. — Як складав я життепись Антарову („Правда", 1890, падол., ст. 199 пд.), то автором „Повісти про Антара" назвав не Абу-Мойїеда (як Клоустон), а саме Сейїіда Юсофа ібн-Ісмаіла, бо йпов за авторітетом великого арабіста Коссена де Персеваля (Caussin de Perceval, Essai sur l'histoire des Arabes. Tome II, Paris 1847). Хоч Клоустон покладається на свідоцтво авторітетного біографа Ібн-Абу-Осейбії (чи Осейбе), та мині здається ся, що можна всю справу вияснити так: Сейїід уперше записав повість, а Абу-Мойїед пізнійше обробив йіїі. На думку Кремерову (Culturgesch. des Or. II, 478) повість про Антара в тій формі, в якій йіїі нам подає Бейрутське виданне, мусіла повстати за часів Хрестових походів. Більше, ніж є у Клоустона, можна прочитати про джерела „Антарової повісти" в згаданій мойій статейці („Правда", loc. cit) А. К.

[92]) Тую самую нісенітницю, що і в Клоустона, про „повішені поеми" можна знайти і в мойій статейці: „Про доісламську поезію" („Правда", 1890, серпень, ст. 105), бо я тоді на[превеликий мій сором іще не читав Нельдеке (Th. Nöldeke, Beiträge zur Kenntniss der Poesie der alten Araber. Hannower 1864); нехай зрештою громада виправдає мене зваживши, що от напр. Клоустон так само не читав тієї книжки, та ще й доси. Арабське слово „МОАЛЛАКАТОН" значить „повішений", „навішаний". Пізнійші Араби, тай то дуже поважні (напр., ібн-Хельдун — див. „ель-Мокаддеме" III, 357), щоб витолкувати собі сю дивну назву, придумали байку, буцім „Моаллаки" — то поеми, які премійовано на поетичних конкурсах і потім вивішено в Мекккському святилищі на прилюдне читання. Найперший раз ми чуємо звістку про таку байку ще в IV. в гіжри: письменник Ахмед ен-Неххас († 337 р.) згадує про неї, що от мов про „Моаллаки" ходить така та така „зовсім безпідставна" видумка. На жаль, кажемо, пізнійші Араби забули про ті розумні Неххасові слова, тай пішла байка про „вивішення" блукати по білім світі та спантеличувати навіть таких тямущих арабістів як Ербло, Рейске, Джонса, Сільвестра де Сасі і всіх їйх наслідників! Зовсім забувають, що жаден із старших арабських писателів не переказує

рове лицарство ходили в Арабів устні перекази геть ранійше ніж написано „Повість про Антара“, про те свідчить одно реченнє, яке приписують Мохаммедови; той пророк сильне забороняв своїм вірним слухати повісти, занесені з Персії, але сам радив „кохати ся в оповіданнях про героя Антара, щоб серце загартувало ся мов криця“ [93]). „Повість про Ан-

---

такоі звістки, хоч споміж них богато було таких, що описували Мекку і все легендарне, що до неї відносить ся і відносилось, в найменчих подробицях; старші історики арабськоі літератури (в тім числі колоссальна книга про доісламську поезію „Кітâб оль-агâні“) теж нічого не мовлять, щоб ті поеми, котрі звуть ся моаллаками, колись преміовано та вивішено в Мекці; Коран теж мовчить про се, а чи ж би Мохаммед або „хедіси“ (перекази релігійні) не обізвали ся хоч слівцем про те, що в найвишому святилищі висять світські пісні?! Що звичаіі доісламських Арабів теж противлять ся гіпотезі „вивішення преміованих поем“, диви про се у Нельдеке, ст. XIX і далі. Не важко вгадати, чому справді моаллаки звуть ся так. Вони звуть ся ще „сомут“ себто „намиста“ (східні поети раз-у-раз рівняють вірші до нанизаних разків намиста), отже „моаллаки“ мусять бути сінонімами до „сомут“ тоб то ніби навішані на нитку перлини. А. К.

[93]) Якось не доводило ся міні самому вичитати в Хедісах отсе реченнє Мохаммедове, тим-то я не можу порівняти, чи справді таки Мохаммед звелів 1) аж кохати ся (to cherisch) 2) в оповіданнях про Антара. Що правда, переказів про Мохаммеда є така велика сила, що знати всіх йіх не можна; не дурно ж була в Арабів ціла особлива професія „мохеддісів“ тобто таких людей, що відають „хедіси“. Дивує мене, що Клоустон знає лиш одно Мохаммедове речення про Антара: я певен, що йіх можна нашукати по хедісах чимало; в моій статті „Життєпись Антара“ („Правда“ 1890, падол., ст. 202) читач ізнайде ще й друге прихильне до Антара Мохаммедове реченнє, хоч і не таке рішуче як у Клоустона. Але цікаво було б самому подивити ся, невже Мохаммед так таки й сказав: „оповідання про Антара (tales of Antar)?“ Антар був сучасник Пророкови, — дак невже ж зараз після поетовоі смерти вже й зложили ся про нього якісь поеми? В усякім разі тут щось непевне. Поки ми не взнаємо, звідки взяв Клоустон свою звістку та чи з певного автора, ми мусимо вдовольняти ся тим свідоцтвом (трохи неясним) з ібн-Есіра, яке я навів висше на стор. 99 А. К.

тара“ звичайно має в собі сорок-пять томів, та є й укорочені списки; з одного такого списка Террік Гамільтон зладив англійський переклад першої частини (про дитячі й парубочі літа Антарові), що надруковано в чотирьох томах in octavo, 1819 — 1820-го року. Уривок із сієї частини я взяв до своєї „Arabian poetry for English Readers“ 1881; із додатку до тієї праці я наведу тутечки свої уваги про характери, які ми бачимо в „Повісти“, бо тепер моєї книжки вже нема в продажі[94]).

Витязь Антар (точнійша була б форма з закінченням „а“ — Антара), син Шеддада, раз-у-раз центральна фігура. Що він чорний, що він простак, що він на вроду не гарний, про все те забувають, дивуючись на його страшенно-дужі руки та непереможну хоробрість, на його високі, вогняні вірші, на його величну душу, на його ласкаве, прихильне серце[95]). З нього правдивий лицар „sans peur ni reproche“ (без страху й догани): як наступа на сильних ворогів, він сміливий як лев; супроти ворогів слабійших — він великодушний; як дума про свою кохану Аблю, він ніжний і благородний; ще ніжнійший і ще благороднійший він тоді, як на неї дивить ся очима. А вже ж і тая Абля — то дівчина хорошуля; чорне хвилясте їйої волосся упіймало витязя за саме серце, а ясні очі заполо-

[94]) Трохи ширшу бібліографію повісти (про Коссена де Персеваля, Рюккерта, Марселя Девіка і т. п. я подав уже вище, на ст. 56. А. К.

[95]) Антар чорний, бо його мати Абіссінка. Антар простак і грубоватий, бо його мати невольниця. А. К.

нили його в-край; з неї правдива бедуінська панна; як на її́ї думку, то Антар — парубок дуже вродливий, — отак само як і Дездемоні був дуже гарний її́ї Отелло Ну, звісно, й Антар, дарма що чорний на вид, дарма що з низького роду, „кохав свою Аблю так, як кохають високородні витязі". А в тім, скоро надходить ворог до шатрів їхнього коліна, скоро надходить час бити ся мечем та колоти ся списом, то зараз усі й забувають, що Антар — низького роду: бо тоді його батько — меч, а його вельможний родак — спис.

Другі особи в тім романі грають, правда, підрядну ролю, бо всі вони залежать од героя та його славних учинків, тільки ж у кожної з тих другорядних осіб є своя власна індівідуальність, обмальована зовсім виразно й різко. Ну, от хоч би цар Зогейр, що панує над племьям Абсійським та Аднанським, Фазарським та Гіфтанським: в сього володаря є всі добрі норови і немало хиб його віку й народу; сам він лицар тай од разу впізнав у молодім Шеддадовім сині будучого героя. Князь Шасс — лихий на вдачу, пихатий, жорстокий, хоч і не без деяких добрих ознак; з нещастя він присмирив ся Князь Малік, син Зогейрів: — людина хоробра, але дуже добряча; він Антарови найпервійший приятель і оборонець проти злости його ворогів; він раз-у-раз на поготові — або красномовно говорити за свого приятеля, або вхопити ся за меч тай кинутись йому на підмогу, коли на того на-

пало ся дуже багато ворогів. Шеддад, Антарів батько — одважний чоловяга, „з того роду, що важкі на руку; аби треба було од нього помочі, то з нього дуже добрий рубака“; він пишаєть ся, що в нього найчистійша кров, яка коли була в дворян, але прихиляєть ся до свого хороброго сина, як той уславив ся навкруги, тай гірко ридає, як приходить чутка про його смерть. Зебіба — простосердечна мати витязева; як воно звичайно водить ся у матерів великих людей, вона не вміє зложити ціну славним подвигам свого сина: як на йійі думку, то красше було б, щоб він сидів дома та пособляв йій доглядати череду. Малік, Аблін батько — людина хитрощна, обрахована, мерзена, зрадлива, що хилить ся й туди й сюди; зрештою дуже дбає про честь свого роду. Амара — елеґантний бедуін; гордовитий, хвалько, а в серці страхополох. Шібуб, зведений брат Антарів і його щирий пособник: прудкий на біг, через те й зветь ся „батько вітру“, зручний стрілець з лука; має безліч хитрих вигадок проти всяких несподіваних пригод; ще ніколи не було в доброго витязя путнійшого помічника, як той Шібуб.

Як герой помирає, то в поемі благородна лірика наче завіса затуляє од нас порушую-чу драму. „Переказують, що один шейх, із колишніх ворогів Антарових, порушив ся до самого серця, як почув про долю того витязя, що одзначив ся тількома славними лицарськими подвигами. І заплакав він над його трупом, загорнув його піском тай сказав от що: „Сла-

ва тобі. хоробрий вояче! За життя свого ти був оборонцем свому племью, і по смерти ти ратуєш братів своїіх страхом од твого трупа й твого йменння. Най живе твоя душа вічно! Най свіжі роси зрошають місце твого останнього лицарства!“ — Правду кажуть: щасливий той війник, якого й вороги похваляють“.

Наука з повісти (бо хто тямить читати як слід, для того тут є наука) от яка: високий дух і рішуча воля беруть верх над усіма перепонами, які йдуть з низького роду та з клясових пересудів.

В. А. Клоустон.

Єгипетські казки

І КАЗКА ПРО ДВОХ БРАТІВ.

Вступна увага.

Коли в р. 1852 єгиптолоґ де Руже віднайшов оповіданнє з доби фараонів, похоже на оповідання з Тисячі й одної ночи, здивували ся сьому дуже всі, навіть ті вчені, що, думалось, добре знали стародавній Єгипет. Доси віднайдено в папірусах гимни до богів, історичні поеми, писання маґічні або наукові, листи про всякі справи, цілу літературу поважну та духовну, — аж тут на тобі, казка! Вельможні особи, що їїх мумії спочивають у наших музеях, уважали ся доси такими поважними, що ніхто в світі не був би посмів думати, щоб вони читали або компонували казки в ту пору, коли ще не були мумією, а живими людьми. А тут на тобі, казка! Вона була власність царевича, сина царського, що сам опісля був царем, власність Сеті II. сина

Мінефти, внука Сезостріса. Одна Англічанка, що походила з Парижа, Єлисавета д'Орбіне, прислала д де Руже папірус закуплений нею в Італії і бажала знати, що в ньому було написано. Оповідало ся там про двох братів, далі про те, як жінка старшого фальшиво обвинуватила молодшого так що він мусів утікати, і як він опісля перемінював ся з разу в бика, потім в дерево, а за третім разом відродив ся царем. Де Руже подав 1852 р. не так переклад, як розбір сеї казки (Revue Archéologique t. IX, 385 і д гл також Athénaeum Français I, 1852). Богато місць тексту виблідло майже до крихти; де інде що хвилі попадали ся прогалини чи то тому, що рукопис був ужкоджений, чи тому, що тяжко ще було відчитати деякі знаки або зрозуміти значінє певних граматичних зворотів Навіть імя героя було кепсько прочитане: Сату, а треба читати: Бітіу. Та від тоді можна сказати, що ані одного останка єгипетськоі літератури не простудіовано так докладно і з таким пожитком. Вглубляючи ся що раз то більше в сей текст учені здужали повиправляти помилки, повиповнювати люки, так що тепер „Казка про двох братів" читаєть ся плавно і ясно, з вимєком хіба кількох слів.

Цілих 12 літ ся казка була одиноким того рода останком єгипетськоі літератури. Мало помалу повидобували на світ тисячі останків давньоі давнини: списи завойованих провінцій, списи імен царів, похоронні написи, пісні на побіди, родинні листи, рахункові кни-

ги, формули маґічних заклинань, акти судові, навіть розвідки лікарські та ґеометричні, але нічогісінько такого, що би було похоже на оповіданнє. Аж ось 1864 р. розкопуючи руїни Теб близь села Деір-ель Медіне, в гробниці одного Коптського монаха найдено деревляну скриньку, а в ній обік актів одного сусіднього манастиря найшли ся рукописі менше набожного змісту, а власне приписи моральні писаря Ані дані синови єго Коншотпу, молитви на 12 годин ночи і фантастична казка змістом своїм ще дивнійша від казки про двох братів. Герой єі називає ся Сатні, є сином царя мемфіського і боре ся з юрбою балакучих мумій, чарівників, маґів і якихсь темних істот, про котрі не знати, чи вони живі, чи мертві. Відки взяло ся се оповіданє, оперте на поганських віруваннях, в гробниці христіянського монаха? Думаю, що сего докладно ніколи не будемо знати. Дехто догадує ся, що той монах був одним із остатніх Єгиптян, що знав ся ще троха на старих писанях; коли він умер, єго побожні братчики поховали з ним разом і єго рукописі, хто зна, може підозріваючи в них якісь чортівські грамоти. Та сяк чи так, найшло ся оповіданє, правда, без початку, та зрештою заховане досить добре, так що вчений привичний до демотичного письма [1]) міг його відчитати без надто великоі трудности. Та знанє демотичного письма не було ще то-

[1]) Демотичним письмом називає ся письмо приладжене до ужитку в щоденнім житю. Воно починає ся від XXVI-оі дінастіі. Є се скорописна і дуже скорочена форма старого курсівного письма званого ґіератичним.

ді так загальне між єгиптологґами Тонесенький і невиразний почерк, велика сила нових граматичних форм, сухість або незначність текстів відстрашували або знеохочували многих. Один д. Бруґш був спосібний зробити для виясненя Булякського рукопису (названого так через те, що переховує ся в музеї в Буляк у Єгипті) те, що зробив де Руже для рукопису пані д'Орбіне. В р. 1867 він зладив єго переклад і видав його в Revue Archéologique; сей переклад такий вірний, що й доси ще в ньому не треба змінювати майже нічогісінько.

Від тоді пішли без перерви що раз нові находки. В р. 1874 д. Ґудвайн, перебираючи Гаррісову збірку папірусів закуплену Британським Музеєм, натрафив на оповіданнє про заклятого царевича і ще на один уривок, який він з разу приняв за виписку з якоісь літописі, та в якому далі побачив основу дуже похожу на деякі частини казки про Алі-Бабу (з Тисяча й одної ночи). Не минуло кількох неділь, аж ось д Шаба (Chabas) доносить, шо найшов у Туріні розрізнені листки якогось оповідання про любовні пригоди (пізнійше показало ся, що се не шматки оповідання, а збірка любовних пісень), а між Булякськими папірусами останки іншої якоісь любовної історії. Д. Голенищев троха пізнійше віднайшов у Петербурзі аж три оповідання, та їіх тексти так і лишили ся доси не опубліковані. Д. Ерман подав недавно зміст довгого оповідання, котрого рукопис колись належав до єгиптолоґа Лепсіуса, а тепер находить ся в берлінськім

музеі. Врешті між папірусами тогож музея находить ся початок ще одного оповідання про дивні пригоди, та сей початок такий короткий і попсований, що годі догадати ся на певне, який був дальший зміст оповідання Надто на многих черепках, розкиданих по ріжних европейських музеях, находять ся шматочки якось казки про упирів Додаймо до того, що деякі писання, які доси загально вважали ся історичними документами, як ось „Пригоди Сінугіта“, „Спереčка між урядником і селянином“, „Переговори між царем Апопі і царем Сокнунрі“, „Памятний стовп царівни Бахтани“, коли їім близше придивити ся, показують ся не чим, як тілько останками повістевоі літератури. Таким робом по 2000 літ руіни і забутя віднайдено майже таке саме число єгипетських оповідань, як і ліричних поем або гимнів обернених до ріжних богів[1]).

Проф. Ж. Масперо.

---

[1]) Се що тут перекладено, є початок прекрасного вступу проф. Масперо до єго збірки перекладів єгипетських казок (Les contes populaires de l'Egypte ancienne, traduits et commentés. Paris 1889, стор. I—VII). В своїм вступі проф. Масперо розбирає єгипетські казки головно з погляду на ті побутові подробиці із старо-єгипетського житя, які містять ся в них. Для нашоі ціли сей розбір менше цікавий, і для того ми, користуючи ся книжкою проф. Масперо для злагодженя перекладу казки про двох братів на нашу мову, подаємо далі ті богаті порівнуючо-літературні сказівки, які дібрав до неі звісний фольклоріст Е. Коскен. І. Франко.

Казка про двох братів.

I.

Були собі раз два брати від одної матери і від одного батька. Старший звав ся Анупу, а молодший Бітіу. Анупу мав хату, мав жінку, а молодший був у него немов за слугу: шив одежу, ходив у поле за худобою, робив що було треба, рубав дрова, справляв усяку полеву роботу. А був сей молодший брат дуже добрий робітник, так що в цілім Єгипті не було йому рівні.

За такою роботою минуло чимало днів. Молодший брат ходив за волами по свойому звичаю день у день і що вечера вертав до дому двигаючи вязку всякого полевого зіля. Прийшовши до дому він ось що робив: клав зіле перед старшим братом, що сидів разом з жінкою, потім вечеряв, їів і пив і лягав спати в стайні обік своіх прекрасних волів. А коли на світі розвидніло ся і настав новий день і напечено хліба, він ставав перед старшим братом, діставав хліба, щоби мав що їісти в по-

лі і гнав воли на пашу в поля І коли отак він ішов за волами, вони говорили до него: „Там і там є добра паша“! Він слухав усе, що вони говорили і гнав їіх на ту добру пашу, якої вони собі бажали. Таким робом его воли поробили ся дуже, дуже гарні і наплодили богато, богато телят.

А коли прийшла пора полевої роботи, старший брат сказав йому; „Прилагодь нам запряг до ораня, бо отсе земля вийшла з під води і добра до ораня. Також винеси насіня на поле, бо завтра рано візьмемось до роботи“. Так мовив старший брат. Молодший брат зробив усе так, як велів йому старший. Коли на світі засвитало і зробив ся другий день, вони пішли в поле з плугом; взяли ся до роботи і на серці було їім дуже, дуже весело, так що вони працювали не спочиваючи.

Минуло чимало днів після сього, вони все ще були в полі і працювали. Старший брат вислав молодшого мовлячи: „Бігай, принеси нам ще насіня з села“. Молодший брат застав жінку свого старшого брата, як плела собі коси. Він мовив до неї: „Встань, дай міні насіня, щоб я біг швидко в поле, бо старший брат висилаючи мене сказав міні: „А не гай ся!“ Вона сказала йому: „Іди, отвори шпіхлір і візьми що тобі треба, бо я боюсь, щоб міні коси не порозплітали ся“. Молодий парубок пішов до стайні, взяв великий горнець, бо мав намір набрати богато зерна, насипав до него жита і ячменю і вийшов несучи горнець. Вона мовила до нього: „Чого се ти так богато набрав

на плечі?“ Він сказав їйій: „Ячменю три міри жита пять мір, пшениці пять мір, ось чого я набрав“. Так він до неї. А вона обернула ся до него і мовить: „Справді, велика твоя сила! День у день бачу, який ти дужий!“ І єї серце затріпало ся до него в любовному бажанню. Вона встала, зупинила його і мовила до него: „Ходи, спочиньмо разом годиночку! Коли міні се зробиш, я тобі справлю гарну одежу!“ Молодий парубок розгнівав ся дуже, як полуднева пантера задля тих неподобних слів, що вона йому сказала, і вона дуже, дуже злякала ся Він промовив до неї кажучи: „Алеж пробі, ти для мене як мати, а мій старший брат удержує мене! Ох, сеж страшенний гріх, те що ти міні сказала! Не говори міні сего ще раз і я не скажу сего ніякому чоловікови!“ І він узяв мішок і пішов у поле. А коли прийшов там, де ждав його старший брат, вони взяли ся до роботи, щоби довести їйій до кінця

А в вечірню пору, коли старший брат вернув до дому, а молодший брат ішов за волами з вязанкою всяких полевих трав і гнав худобу перед собою щоб їйій загнати на спочинок до стайні, що була в селі, тоді жінка старшого брата побояла ся тих слів, що була наговорила Вона взяла чорної саджі і поробила собі знаки, немов би їйій побив якийсь злочинець, щоби сказати мужови: „Се твій менший брат знасилував мене!“ — коли єї муж верне вечером, як се діялось звичайно що дня. Ввійшовши в хату він застав жінку, як вона лежала і стогнала мов від насиля; вона не дала

йому води вмити руки, як був звичай що дня, ані не засвітила світло перед ним, в хаті було зовсім темно, а вона лежала зовсім недужа. Муж промовив: „А се хто говорив с тобою?“ А вона відповіла йому: „Ніхто не говорив зі мною крім твойого меншого брата. Коли він прийшов набрати для тебе насіня і застав мене, як я сиділа самісінька, він сказав міні: „Ходи, спочиньмо разом годинку, пристрій своє волосє!“ От таке він говорив до мене, та я й слухати не хотіла. „Чиж я не є для тебе як мати а твій старший брат не є для тебе як батько?“ Так я мовила йому. Він злякав ся і побив мене, щоб я не говорила тобі про се. І коли ти даруєш йому житє, я вмру; аджеж бачиш, коли він прийде вечір, а я пожалувала ся тобі на єго негідні слова, то легко зрозуміти, що він зробить“.

Старший брат розлютив ся як полуднева пантера, наострив ніж і взяв його в руку, а тоді сховав ся за дверима стайні, щоби вбити меншого брата, коли той прийде вечером, щоби позаганяти худобу до стайні. А коли сонце спочило і надійшов менший брат навантажений усякою травою, як мав звичай що дня, то корова, що йшла передом, входячи до стайні сказала свойому пастухови: „Ось тут твій старший брат сховав ся перед тобою з ножем, щоби тебе вбити; ратуй ся від него!“ Коли він почув, що мовила корова, що йшла передом, а друга сказала йому те саме, він заглянув по під двері стайні і побачив ноги свойого старшого брата, що був

схований за дверима з ножем в руці Тоді він кинув вязанку на землю і пустив ся бігти що духу, а старший брат погнав ся за ним з ножем Менший брат скрикнув до Фра-Гармакуіті (бога сонця) мовлячи: „Господи ласкавий. ти знаєш, чия правда, а чия кривда!“ І Фра почув усі жалі і велів проявити ся величезній воді між ним і єго братом, а в воді було повно крокодилів, і один із братів стояв по однім боці а другий по другім. То старший брат два рази простяг руку до удару і два рази не вбив свого меншого брата — ось що він учинив! А менший брат обізвав ся до него з берега мовлячи: „Будь там аж до рана! Коли сонячний круг появить ся, я буду говорити з тобою перед ним, щоби виявити правду, бо більше вже не буду з тобою ніколи, не буду вже в тій стороні, де ти будеш і піду в Долину Акації“ !')

Коли на земли засвитало і зробив ся другий день, бо Фра-Гармакуіті підняв ся на небо, оба брати побачили один одного. Молодий парубок промовив до свойого старшого брата, кажучи: „І чого б бігти за мною, щоби мене вбити підступно, не вислухавши того, що мали сказати мойі уста! Аджеж я, будь що будь. твій менший брат! Адже ж ти у мене є замісто батька! Адже ж твоя жінка у мене є як мати! А хіба ж се не так було, коли ти вислав мене, щоб я приніс для нас

') Що се за Долина Акації — незвісно. З дальшого оповідання показує ся що ту долину уявляли собі Єгиптяне десь над Нілем, у незвісних верхівях тої ріки; догадують ся, що символічно се значить: долина мертвих або долина щасливих душ.

насіння, що твоя жінка сказала до мене: „Ходи, проведімо разом годинку, положімо ся!“ А перед тобою вона обернула се діло на другий бік“. І він розповів старшому брату все, що зайшло між ним і его жінкою. Він покляв ся на Фра-Гармакуіті і мовив: „А ти біг за мною, щоби мене вбити підступно! Ти сховав ся за дверима з ножем в руці, в засідці! який сором!“ І він добув ножа, що ним утинав гиляки і відрізав собі член і кинув його в воду, де його пожер сом Тоді він ослаб і зомлів. А старший брат дуже-дуже проклинав свою душу і стояв на місці ридаючи голосно, бо не знав як перейти на той беріг, де був его менший брат, за-для крокодилів Менший брат обізвав ся до него мовлячи: „Так, брате! Ти вдав ся в погане діло! Так то ти не пригадав собі ані одного доброго діла, ані одної прислуги, які я тобі вчинив! Ну, іди ж до дому, стережи собі сам своєї худоби, бо я не жити му більше в тім місці, де ти будеш, я піду в Долину Акації Та ось що ти зроби для мене: коли дізнаєш ся, що зо мною стала ся якась пригода, прийди і подбай про мене. Бо я зачарую своє серце і положу його на вершку цвіту Акації, а коли зрубають Акацію а моє серце впаде на землю, ти прийди і знайди його. І хоча б ти шукав його й сім літ, не знеохочуй ся, а коли його знайдеш, вложи його до посудини з свіжою водою то я віджию знов і помщу ся за лихо, яке міні зроблено. А ти пізнаєш, що зо мною щось стало ся, коли візьмеш збан пива в руку, а воно почне булько

тати; тоді, коли се тобі покаже ся, не гай ся ані хвилини!“ І за тим він пішов у Долину Акації, а єго старший брат вернув до дому, держачи ся рукою за голову, посипаний пилом. А прийшовши до дому він убив свою жінку, кинув їйїі псам і жив у жалощах за своїм меншим братом.

II.

Богато днів прийшло після сього. Молодший брат пробував у Долині Акації і нікогісінько не було з ним. День він проводив полюючи звірів по горах, а вечером приходив спати під Акацією, що в вершку єї цвіту було зложене єго серце. А коли пройшло богато днів, він збудував своїми руками в Долині Акації дім з усякими вигодами, щоби в нім замешкати. Коли раз вийшов із дому, пострічались йому всі девять богів, що спішили кермувати долею свойого Єгипту. Девять богів промовили всі враз і сказали до нього: „Ей, Бітіу, бику девяти богів[1]), як же се ти живеш сам покинувши свій край задля жінки Анупу, твого старшого брата? Ну, жінка ся вбита і ти відплатив брату за все те зло, яке він зробив тобі“. Їйх серце змилувало ся над ним дуже-дуже, і Фра Гармакуіті промовив

[1]) Се дивовижне прозвище вказує, що Бітіу вважає ся тут появою бога Озіріса, до якого часто прикладає ся ота назва і який після вірувань Єгиптян дізнавав також подібних пригод, як Бітіу в отсій казці.

до Хнуму[1]): „Ей-же, сотвори жінку для Бітіу, щоб він не жив отак самотою!“ Хнуму зробив йому товаришку, щоб жила з ним, і вона була така вродлива красуня, що в цілому Єгипті не було такої, бо в ній були всі боги. Сім Гаторів[2]) прийшло, щоб їїйі побачити і всі сказали одними устами: „Нехай їїйі меч побє!“ Бітіу любив їїйі дуже-дуже; коли рано виходив полювати для неї звірів а вона лишала ся дома, то говорив до неї: „Не виходи з хати, бо бою ся, щоб тебе Ніль не вхопив; я не міг би увільнити тебе від нього, бо я такаж жінка як і ти[3]). а моє серце спочиває на вершку Акації; та коли б хто інший крім мене найшов його, я буду бити ся з ним“. Одним словом, він розповів їїй усі свої тайни.

Після сего пройшло богато днів. Бітіу був на полюваню, як се було єго звичаєм день у день Молода жінка вийшла з хати, щоби пройти ся попід Акацією, що росла обік хати Аж ось Ніль побачив їїйі і погнав ся за нею; вона кинула ся тікати від него і вбігла до хати. Ніль крикнув до Акації мовлячи: „Вона мусить бути моя!“ Акація дала йому жмуток єї волося Ніль поніс його до Єгипту і положив його в хаті пральник в фараонових Запах від жмутка волося уділив ся фараонов їй одежі; почали добивати ся у фараонових пра-

---

[1]) Назва Хнуму значить дословно: творець; се було місцеве божество острова Елефантіни і краю коло першого Нілевого водоспаду.

[2]) Гатор — мітична істота жіноча, похожа не прецькі Гори або Граціі, на Фейі у романських та германських народів.

[3]) Натяк на те, що Бітіу був кастрат.

льників мовлячи: „Запах дивних пахощів у одежах фараонових!“ Почали добивати ся від них відповіді день у день, та вони не знали, як се стало ся. Та ось голова пральників фараонових вийшов на беріг, бо серце єго було дуже зажурене тими допитами, що йому роблено день у день. Він зупинив ся, спер ся на поручє, саме насупроти того жмутка волося, що був у воді. Він післав у низ одного слугу і сей приніс йому той жмуток переконавши ся, що він пахне дуже-дуже гарно, а голова заніс його Фараонови. Скликали маґівписарів фараонових, і ті сказали Фараонови: „Сей жмуток волося походить від дочки Фра-Гармакуіті, що має в собі суть усіх богів. Ти, кому підлягають чужі краї, вишли післанців по всіх чужих краях шукати сеї дівчини, а з післанцем, що має йти в Долину Акації, нехай іде в супроводі богато людей“. Єго Величество сказав: „Прекрасно, прекрасно те що ви сказали!“ І виправлено післанців.

Минуло богато днів по тім. Люде, що були пішли по чужих землях, вернули ся і здали справоздане Єго Величеству. Тілько ті, що пішли в Долину Акації, не вернули. Бітіу повбивав їіх, а пустив лиш одного з поміж них, щоби заніс звістку Єго Величеству. Тоді Єго Величество вислав богато людей і рубачів а також людей з возами, щоби привезли дочку богів; з ними була одна жінка і нарадила їіх, як мають собі поступати. Отся жінка вернула до Єгипту з дочкою богів, і весь Єгипет урадував ся нею Єго Величество по-

любив йійі дуже-дуже, так що називав йійі своєю найлюбійшою жінкою. Він почав випитувати йійі, хто єі чоловік, а вона сказала Єго Величеству: „Зітніть Акацію і знівечте йійі!“ Фараон післав людей і рубачів з сокирами, щоби зрубали Акацію. Вони відрубали цвіт, у котрому було серце Бітіу, і він упав трупом сеї самоі лихоі хвилини.

III.

А коли на земли засвитало і зробив ся другий день після того як зрубано Акацію, стало ся так, що Анупу, старший брат Бітіу, прийшов до своього дому і сів умивши собі руки. Йому подали збанок пива, а воно почало булькотати; подали йому другий збанок вина, і воно закаламутило ся. Тоді він узяв палицю і сандали на ноги, надів одежу, забрав оружє і помандрував у Долину Акації. Прибувши до палати свого меншого брата він побачив свого меншого брата простертого на долівці, неживого. Він заплакав переконавши ся, що єго менший брат лежить неживий; він пішов шукати серця свого меншого брата під Акацією, під котрою єго менший брат спав вечером. Три роки він шукав і не міг найти нічого. Вже почав ся четвертий рік, коли серце єго меншого брата з бажало дістати ся до Єгипту і промовило: „Завтра піду“ — так промовило єго серце[1]) А коли на землі засви-

[1]) По єгипетському віруваню кождий член людського тіла жив своїм особливим житем. Серце вважало ся осередком

тало і зробив ся другий день, Анупу пішов він Акацію і шукав увесь день; вечером він дернув роздивляючи ся довкола себе, щоби шукати на ново. І ось він побачив ямку, а коли заглянув у ві заглубленє, глянь, а там було серце єго меншого брата. Він приніс миску повну свіжої води, поклав єго в нейі і мів, як се був єго звичай кождого дня А коли настала ніч а серце нассало ся води, Бітіу стрепенув ся всім тілом і почав пильно вдивляти ся в свойого старшого брата. а потім забажав пити Анупу. старший брат, підняв миску з свіжою водою, в котрій було серце єго меншого брата, сей напив ся, єго серце прийшло на своє місце і він зробив ся таким, як був уперед. Брат з братом обняли ся, кождий почав говорити до другого. Бітіу мовив до свого старшого брата: „Отсе я зроблю ся великим биком, що матиме на собі всі добрі знаки[1]); ніхто не пізнає мене тоді. А коли зійде сонце, ти сідай на мій хребет, а коли ми прибудемо на те місце, де є моя жінка, я їй відплачу ся за все зле, що вона зробила мині. Ти-ж веди мене до того міста. де живе Фарюн, а він тобі надає всякого добра обсипле тебе золотом і сріблом за те, що ти привів йому мене, бо я буду великим чудом і весь край урадує ся мною. А потім ти йди собі до дому".

тіла і головним органом житя і свідомости; по смерти чоловіка воно здавало Озірісови рахунок.

[1]) То значить, святим Апісом, уособленєм Озіріса, котрому Єгиптяне віддаваль найвищу честь.

А коли на землі засвитало і зробив ся другий день, Бітіу перемінив ся в таку подобу, як був заповів, а його старший брат Анупу сів на його хребет зараз в ранці і прибув у те м'сто, де жив Фараон Про него дали знати Єго Величеству, він його побачив і дуже-дуже врадував ся.

Справлено для него дуже-дуже пишну учту і Фараон мовив: „Се велике чудо зробило ся!“ І радували ся всі в цілому Єгипті[1]). Старшому брату надавали золота і срібла і він запанував у свойій домівці. Фараон дав йому богато слуг, богато поля і полюбив його дуже-дуже, дужше ніж усіх людей у цілому Єгипті.

IV.

Минуло чимало днів після сього. Одного разу бик увійшов до гарему, дійшов до місця, де була улюблена і почав до неі говорити мовлячи: „А бачиш, я таки жию!“ Вона мовила до нього: „А хтож ти такий?“ Він мовив до неі: „Я — Бітіу! Ти намовила Фараона, щоби велів зрубати Акацію, під котрою була моя домівка, так щоб через те я не міг жити, аж бач, я таки жию, я перемінив ся в бика!“ Улюблена дуже-дуже злякала ся тих слів, які сказав їй муж Він вийшов з гарему, а Фараон прийшов провести з нею щасливий

[1]) Час між смертю одного Апіса а появою другого був часом загальної жалоби для цілого Єгипту; появлене нового Апіса було днем загальної радости, всенароднім празником.

день Вона обідала разом з Фараоном і Фараон був для неї дуже-дуже ласкавий. І вона мовила до Фараона: „Присягни ся міні на Бога, скажи: Все що ти скажеш, я вислухаю для тебе!“ Він заприсяг ся вислухати все що вона скаже, а вона сказала: „Дай міні зїісти печінку з отсего бика, він і так ніколи ні до чого доброго не здасть ся“. Так вона сказала. Фараон дуже-дуже засумував ся тими єї словами, а єго серце дуже-дуже заболіло. Та коли на землі засвитало і зробив ся другий день, відправлено великий празник з жертвами на честь бика, а тоді Фараон вислав одного з перших своїх прислужників, щоби казав зарізати бика. Та ось коли його зарізано і коли слуги несли його на плечах, він стрепенув ще раз карком, а з него присли дві краплі крови і впали на два великі ступні фараонові, одна з одного боку великої брами фараонової а друга з другого боку. А з тих крапель крови виросли два великі персики[1]), оба незвичайно хороші. Пішли слуги і сказали Фараонови: „Велике чудо для Вашого Величества! Два великі персики виросли за ніч по обох боках великої брами Вашого Величества“. Фараон дуже сим утішив ся а з ним і увесь Єгипет, і Фараон звелів складати персикам жертви.

Минуло чимало днів після сього. Фараон вийшов за браму з лазурового каменя. На го шиї був вінок з ріжнородних квіток. Він

[1]) Персик (Mimusops Schimperi) або абрікосове дерево було в старім Єгипті посвячене Озірісови.

їхав на пурпуровім возі і вийшов із царської палати щоби побачити персики Улюблена їхала возом в парокінь обік Фараона. Фараон усів під одним персиком, улюблена сіла під другим А коли вона сіла, персик почав говорити до своєї жінки: „А, зрадниче! Я — Бітіу і живий на перекір тобі Ти намовила Фараона, щоби велів зрубати Акацію, під котрою була моя домівка. Тоді я зробив ся биком, а ти знов казала мене вбити!“

Чимало днів пройшло після сього. коли улюблена знов обідала разом з Фараоном і коли Фараон був для неї ласкавий, вона сказала Фараонови: „Заприсягни мині на Бога і скажи; „Все що скаже моя улюблена, я вислухаю і сповню“. „Говори!“ Він вислухав усе, що вона сказала Вона мовила: „Кажи зрубати оба персики і поробити з них гарні дошки!“ Фараон вислухав усе, що вона сказала. А кілька день опісля Фараон вислав зручних столярів, щоби зрубали персики Фараонові. Жінка фараонова, улюблена, стояла при них і придивляла ся їх роботі В тім одна тріска скочила, влетіла в рот улюбленої, вона проковтнула їйі і зайшла в тяж. Столярі порізали персики, пообтісували колоди і зробили все, що вона хотіла.

Минуло чимало днів після сього, і вона привела на світ хлопчика. Пішли сказати Фараонови: „Вродив ся тобі хлопчик“. Принесли його до Фараона, він надавав йому мамок і колисальниць. Радість запанувала по всім Єгипті. Почали святкувати день его уродин,

почали надавати дітям єго імя. Фараон любив його дуже-дуже і надав йому титул царевича короля Етіопії (Каушу). А коли пройшло богато днів після сього, Фараон зробив його князем-наслідником усего Єгипту. А коли пройшло богато днів після сього і він пробув богато літ князем-наслідником усего Єгипту, Фараон полетів на небо[1]). Тоді Бітіу промовив: „Покличте міні найперших дорадників фараонових, щоб я розповів їім усе, що було зо мною". Привели також єго жінку і він почав свідчити против неї перед ними, і засуд їіх виконано. Тоді привели єго старшого брата і він зробив його князем-наслідником усего Єгипту. Двацять літ він царював над Єгиптом, потім умер, а єго старшій брат став на єго місце від самого дня єго похорону. Скінчила ся в супокою отся книжка, коштом писаря-скарбника Каґабу при скарбі фараоновім, працею писаря Горі і писаря Еннани, наставника над книгами. Хто говорити ме про сю книжку, нехай Тот буде йому на поміч!

[1]) Єгипетська офіціальна формула, значить умер.

Уваги до казки про двох братів.

Оповіданнє про двох братів розбиране було вченими з погляду мітолоґічного; д. Франсуа Ленорман посвятив йому осібний розділ у своїй книзі (*François Lenormant*, Les premières Civilisations I, 397 і далі). Він бачить в ньому „перемінений на людову казку міт, що находить ся в основі всіх реліґій західньої Азії: молодий бог сонця вмирає і віджиґає раз по разу. Сирийсько-фенікійську відміну сего міту маємо в казці про Адоніса, фріґійську в казці про Атиса, а в кінці відміну потречену в часі, якого ще не можемо означити докладно, в леґенді про Заґрея". По думці Ленормана „се ще один із тих численних примірів впливу азіятських переказів на Єгипет в часі панованя XVIII і XIX дінастій, і то не такого впливу, щоби ті перекази вводжено в реліґію, але коли вони приносили ся в формі людової казки".

Та ми не думаємо йти за д. Ленорманом на поле мітології Ми хочемо розібрати казку про двох братів з іншого погляду. Д Ленорман сказав щиру правду: ми маємо тут перед собою правдиву людову казку. Отож коли ми порівняємо людові казки записані в наших часах по Европі та Азії з тими складовими частями, з яких збудована Єгипетська казка, то побачимо — декому може се буде й дивно — що казка про двох братів така подібна до многих із сих нових казок, що годі думати, щоби ся подібність була тілько припадкова.

Почнімо від кінцевого уступу, де оповідається ся про ріжні переміни Бітіу, і порівняймо його з одною казкою німецькою записаною в Гессії (*Wolf*, Deutsche Hausmärchen, ст. 394). Тут пастух робить ся начальником над царським військом; хитра царівна, дочка ворожого царя, відбирає йому зрадою меч, що робив його непереможним. Його поборено, вбито, а його тіло, порубане на шматочки, зложено в скриню і вислано цареви його пану Чарівники вертають йому житє і дають йому таку силу, що він може перемінювати ся в що хоче Він перекидає ся гарним конем і каже себе продати ворожому цареви Коли царівна побачила сього коня, зараз казала відрубати йому голову. Кухарка почувши се прийшла до коня і плещучи його по шиї почала плакати і жалувати, що його мають зарізати Кінь мовить до неї: „Коли міні відрубають голову, то три краплі моєї крови бризнуть

на твою запаску; коли мене любиш, то закопай їїх в такім а такім місці. Кухарка зробила те, о що просив їїїї кінь, і на другий день на місці, де були закопані краплі его крови, выросло прекрасне черешньове дерево. Царівна просить свойого батька, щоби казав зрубати черешню. Кухарка прибігає і жалує дерева, а черешня мовить їїй: „Коли мене будуть рубати, візьми, коли мене любиш, три тр сочки і кинь їїх у царівнин ставок. На другий день рано три золоті качки плавають по ставку. Царівна бере лук і стріли і вбиває дві качки, а третю ловить живцем і замикає в свойім покою. Та ось у ночі качка викрала у неї магічного меча і втекла

Як бачимо, обі казки подібні на прочуд. У обох, в німецькій і Єгипетській, герой з разу вбитий, потім воскрес і перекидає ся гарною скотиною, тут конем а там биком, і так дістає ся на двір царя, де живе гарна жінка — причина его смерти У обох оповіданнях ся жінка упрошує царя вбити сю скотину, та в хвили коли їїїї вбивають, бризкають краплі еї крови, а з них виростає дерево. В кінці в фантазії сучасного Німця і стародавнього Єгиптянина житє героя ховає ся з кілька трісок із сего дерева, коли й се царівна веліла зрубати.

Угорська казка, записана графом Майлатом, дуже подібна до сеї німецькоі[1]). Герой

[1]) Вона подана в німецькім перекладі в збірці Вольфа пО. L. B. Wolf, Die schönsten Märchen und Sagen aller Zeiten (nd Völker. Leipzig 1850, т. I, стор. 229 і далі).

Ляці вбитий смоком і порубаний на дрібні шматочки. Цар вужів, що єго доньці Ляці зробив був прислугу, оживлює його при помочи якогось зілля. Він перекидає ся конем і приходить у смокове дворище. Смокова жінка, хоч і не пізнає Ляці в новій подобі, підозріває, чи нема тут яких чарів і говорить смокови, що вмре, коли не поїсть печінки з сего коня — зовсім як та Єгиптянка, що забажала печінки зі святого бика, Коня ловлять, щоб його вбити. Та сестра Ляцієва, що смок держить їйіі в неволі, проходжує ся коло коня і плаче, що його мають убити. Кінь мовить їйій тихенько, щоб вона зібрала землю, де впадуть перші дві краплі єго крови і щоб їйіі кинула в смоків садок. На тім місці виростає яблінка з золотими яблоками Знов смокова жінка починає голосити, що вмре, коли їйій не можна буде зварити обід на полінах із сеі яблінки. Ляцієва сестра знов приходить і жалує такого гарного дерева, та яблінка велить їйій узяти дві перші тріски, які з неі відпадуть і вкинути їіх у смоків ставок. На другий день у ставку плаває гарна золота риба Смокова жінка хоче їйіі дістати до рук. Смок лізе в воду, щоби зловити рибу, та при тім скидає з себе зачаровану сорочку, що хоронила його від усякоі рани і кладе на березі свій чудовий меч. В тій хвилі риба вискакує на беріг і перемінюєть ся в чоловіка; Ляці хапає сорочку, хапає меч і вбиває смока

Напів книжне оповіданнє староруське [1]), опубліковане Костомаровим в другім випуску видання „Памятники старинной русской литературы издаваемые графомъ Гр. Кушелевымъ Безбородко“ (по французьки переказане в книзі Рамбо „La Russie épique“ стор. 377—380), під одним зглядом ще близше до египетської казки: жінка, що силкуєть ся вбити героя, є так само, як у Єгипті, єго власна жінка. В сьому оповіданню Іван, паламарський син, находить у лісі маґічний меч, а взявши його йде воювати з Турками В надгороду за одержані побіди він дістає руку Клеопатри, дочки царської. Єго тесть умирає і він робить ся царем на єго місці. Та жінка зраджує його, віддає його меч Туркам, а коли Іван безоружний згиб у битві, вона виходить замуж за султана. Тимчасом паламар, батько героя, побачив, як нараз посеред стайні почала плисти кровяна річка; тоді пішов він на поле битви і найшов труп свойого сина. За порадою одного коня він здобуває живущої води і оживлює Івана. Сей зараз подаєть ся в дорогу, здибає селянина і мовить до него: „Я перекину ся чудесним конем з золотою гривою, а ти візьми мене і заведи перед султанову палату“. Коли султан побачив коня, зараз його купив, поставив у свойій стайні і що дня ходив його оглядати. Клеопатра раз якось запитала його: „Чого ти, пане,

[1]) Д. Коскен називає його „une légende heroïque“, та се очевидна нісенітниця; оповіданнє, про котре тут мова, не є ані легенда (оповіданнє духовного та моралізуючого змісту), ані повість героічна, а проста казка.

кождого дня ходиш до стайні?" „Я купив коня з золотою гривою". „Се не кінь, — скрикнула вона, — се Іван паламарський син! Вели його вбити". Із крови коня повстає бик з золотою шерстю, — Клеопатра й його велить зарізати. З голови бика виростає яблінка з золотими яблоками, — Клеопатра велить їїйї зрубати. Перша тріска перемінює ся в чудесного селезня. Султан велить, щоб йому подали лук і стріли, а потім сам кидає ся в воду, щоби зловити селезня. Та селезень втікає на другий беріг, там приймає назад стать Івана, хапає султанів лук і меч, тоді велить спалити на стосі Клеопатру і єї любовника, а сам панує на їїх місці[1]).

З єгипетською казкою можемо зближити ще одну купу наших сучасних казок, покревну з тими, які ми отсе переглянули.

В одній сучасній казці грецькій, записаній у Малій Азії в місточку Аівалі, стародавній Кідонії (Hahn, Griechische und albanesische Märchen, ч. 49) молода дівчина, наречена князева, перемінена була в золоту рибу Муринкою, що замісто неї зробила ся жінкою князя. Бачучи, що князь з великою вподобою любить дивити ся на золоту рибу, Муринка прикидає ся недужою і говорить, що одинокий лік на єї слабість — зарізати золоту рибу і зварити їїй з неї юшку. Коли рибу зарізано, три краплі єї крови впали на землю і зараз на сьому місці виріс високий кипарис. Тоді Муринка напускає на себе нову недугу

[1]) Пор. казку великоруську в збірці Ерленвейна, перекладену по італійськи в де-Ґубернатісовім Florilegio, ст. 210.

і просить, щоби спалити кипарис і дати їйій з него попіл, та щоби не вільно було нікому брати з него вогню Коли палять кипарис, надходить стара бабуся; їйії прогонюють, та одна трісочка зачіпила ся за рубець єі спідниці. На другий день рано бабуся виходить з дому полишивши все в неладі, та коли вернула, бачить зачудувана, що хтось поприбирав усе гарненько. Те саме повторяє ся кілька разів. Тоді бабуся сховала ся і побачила молоду дівчину. Вона приняла їйії за свою, а пізнійше дівчина дала себе пізнати князеви [1]).

І тут знов та сама тема: скотина, що їйії вбито — краплі крови — дерево — тріска

В минувшім віці у Франції, а в XVII віці в Італії позаписувано також подібні казки. В казці французькій (Nouveaux Contes de fées, вид 1788, гл казку Incarnat, Blanc et Noire, пор. Cabinet des Fées, t. XXXI, стор. 233 і далі) молоду царицю вбито на розказ старої цариці, єі тещі; а тіло вбитої кинено до рова, що окружає замок. На єі місце підставлено іншу жінку. Одного дня король, визираючи крізь вікно, побачив у воді, що заповнює рів, чудову рибу тілисту, білу і чорну. Він не може перестати любувати ся нею, та стара наклонює його, щоби велів зарізати ту рибу і дати їйії на обід фальшивій цариці, що зайшла в тяж і буцім то забажала сеї риби. Та

[1]) Порівняй з сею казкою другу новочасну грецьку казку, подану в книзі барона d' Estournelles de Constans, La vie de province en Grèce, Paris 1878, стор 260, і казку угорську у Erdelyi, Ungarische Sagen und Märchen, übers. von G. Stier, Berlin 1850, ч. 13.

ось на другий день супроти замкового вікна виросло дерево в три коліри такі самі, як була риба Стара цариця каже спалити дерево, та з его попелу повстає блискучий замок, знов таки помальований на три коліри: тілистий, чорний і білий. Ніхто не може отворити брами того замку, тілько перед одним королем вона відчиняє ся сама; вийшовши до замку король застав у ній свою жінку живу. В італійській казці (г. Basile, Il Pentamerone ч 49) так само як в новочасній казці грецькій Муринка хитрощами займає місце королівської нареченої Наречена перекидає ся голубкою і в тій подобі кілька разів прилітає до замкового кухаря та розпитує його, що чувати. Муринка наказує кухареви зловити голубку і спекти йійі на рожні. Кухар чинить се, та в тім місці у саду, де він викинув пірє із голубки, виростає препишне цитринове дерево, а на ньому висять три гарні цитрини Коли розрізано одну з тих цитрин, із неї виходить правдива королівська наречена[1]).

У Індії ми знаходимо дуже подібну людову казку, що була записана в Декані (Miss M. Frere, Old Deccan Days, or Hindoo Fairy Legends current in Southern India, London 1868, ч. 6) Сурья-Бей, взята за жінку одним королем, стягнула на себе через те заздрість „першої королеви“ і ся вкинула йійі до ставка. Зараз у ставку виростає прекрасна золота квітка, а коли король прийшов на неї ди-

[1]) Порівняй з сею казкою одну норвегську у Asbjoernsen, Tales from the Field, стор. 156.

вити ся, квітка дивним способом почала похилювати до него свою головку. День у день приходить король, сідає над ставком і любує ся золотою квіткою. Перша королева довідавши ся про се, велить вирвати квітку і спалити. Та коли се зроблено, на місці де висипано попіл із квітки, виростає велике манґове дерево, а на ньому висять такі чудово гарні плоди, що ніхто не важить ся їїх рвати і їїх ховають для самого короля. Одного дня мати Сурья-Бейі, бідна молочарка, ідучи шляхом сіла спочити під манґовим деревом. Вона задрімала, а в ту пору один плід із дерева впав у горнець з молоком. Бабуся занесла його до дому і сховала. Та коли прийшли його шукати, побачили замісць манґового плоду гарну малесеньку дівчину не більшу від того плоду. Вона росте що день, що година і швидко робить ся зовсім дорослою жінкою і т. д.[1]).

Анамська казка (A. Landes, Contes et légendes annamites, в збірці Cochinchine française, excursions et reconnaissances, Saïgon 1884 — 1886, ч. 22) ще близше підходить до европейських казок сеї ґрупи. Молода дівчина, на імя Кам, була убита за підмовою дочки своєї

---

[1]) Пор. ще одну індійську казку записану в Бенґалі панною Стокс (Miss M. Stokes, Indian Fairy Tales, London 1870, ч. 21.) В одній литовській казці (Chodzko, Contes des paysans et de pâtres slaves, Paris 1864, стор. 368) герой, котрому король обіцяв був свою дочку і половину свого царства, був убитий зрадою на розказ одного дворака. З его крови, що бризнула на вікна королівни, виростає яблоня і своїми гильками доторкає ся до тих вікон. Коли королівна хоче вирвати одно яблоко, воно само відриває ся від дерева і перед нею стає ві наречений живий і здоровий.

мачухи, що зветь ся Там, і ся остатня замість вбитої робить ся жінкою князя. Та Кам відживає в виді пташки. Тоді Там говорить, що хотіла би зїісти мясо сеї пташки Пташку зарізали, та на тім місці, де покинуто з неї пір'є, виростає бамбус Бамбуса стинають, та з его кори виростає дерево тгі з гарним плодом. Надходить стара жебрачка і мовить: „О тгі, впадь у торбу старої бабусі!“ Плід спадає з дерева і стара несе його до своєї хати. Коли стара знов вийшла, з плоду виходить Кам і варить вечерю (порівн висше наведену казку новогрецьку, стор 132) Одного дня стара сховавши ся в хаті підглянула йіїі, розпитала про все, а почувши єі оповіданне запровадила йіїі до князя і той пізнав свою жінку.

Приведемо ще на закінченє казку семиградських Саксонців (J Haltrich, Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen, Berlin 1856, ч 1), що майже так само оповідаєть ся й семиградськими Румунами (Das Ausland, eine Wochenschrift für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker. Stuttgart, 1858, стор. 118), буковинськими Циганами (Miklosich, Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas. Denkschriften der Akad der Wissenschaften, Bd. XXIII, 1874, стор. 377), в Угорщині (G. Stier, Ungarische Volksmärchen nach der aus G. Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übers. Pesth, 1857, ч. 7), а також у Валяхів (A. und A. Schott, Walachische Märchen, Stuttgart 1845, ч. 8) і у Сербів (Archiv für slavische

Philologie II, ст. 627). Слуга королівська закопує в гною двоє дітей з золотим волосєм, які вродила королева, а опісля обмовивши королеву доводить до того, що король каже королеву вбити а женить ся з служницею. Та на місці, де були закопані діти, виростають дві гарні золоті ялиці Нова королева прикидається недужою і заявляє, що вона видужає тільки тоді, коли буде спати на ліжку зробленім із дощок вирізаних із золотих ялиць Ялиці зрубано, витесано з них дві дошки і поробленo з них ліжка для короля і королеви. Та в ночи одна дошка говорить до другої: „Братіку, як же міні тяжко! Се злюща мачуха лежить на міні!“ А друга відповідає: „Братіку, як же міні лехко! На мні лежить наш добрий татко!“ Королева чула се все і намовляє короля, щоби велів спалити оба ліжка. Коли їїх палено, два вуглики скочили жіж ячмінь, сей ячмінь опісля ззіла вівця, а вівця привела двоє ягнят з золотою вовною Королева знов прикидає ся недужою і хоче замісць ліку зїісти серця з обох ягнят. Ягнят порізано, та коли різник миє їїх нутро в річці, два шматочки поплили з водою, виплили на беріг і з них явили ся оба королівські сини в натуральній подобі.

В одній індійській казці з Бенґалю (Miss Stokes, op cit. ч 2) находить ся уступ, подібний до сеї казки. Двоє дітей, брата і сестру, вбито на розказ королеви, їїх мачухи. В місці, де викинено їїх нутро в садку, виростає дерево, а на ньому пищають ся дві великі

гарні квітки, а з них виростають два гарні плоди. Королева хоче зірвати ті плоди, та вони перед єі руками піднімають ся все висше і висше в гору. Вона велить зрубати дерево, та дерево відростає на ново — се повторяєть ся кілька разів раз по разу. Король довідавши ся про се, приходить, щоби побачити дерево і оба плоди самі спадають йому до рук. Він заносить йіх до своєі спальні і кладе йіх на столику коло свойого ліжка. Та ось у ночи з одного плоду чути тихенький голос: „Братіку!“ А другий тихенький голос відповідає: „Сестричко! Говори тихійше! Завтра король буде краяти плоди, а коли королева найде нас, то нас повбиває Бог тричі дав нам віджити, та коли нас убють ще четвертий раз, то вже більше не віджиємо“. Король учувши сю розмову, осторожно розрізує плоди, находить в них своіх дітей і велить убити мачуху.

Щоби скінчити сю часть нашоі студіі, зазначимо ще россійську казку, належну до сеі самоі ґрупи (гл. De Gubernatis, Zoological Mythology I. ст. 412). Тут двоє близнят, перебувши майже всі такі переміни, які ми бачили в казці семиградській, були зарізані в виді ягнят, а йіх нутро викинуто на стежку. Йіх мати, прогнана королева, забрала ті відпадки, не знаючи, з чого вони походять, зварила йіх і зйіла, із сего завогоніла і на ново вродила двох синів, а ті на розпити короля оповіли йому про все, що було з ними.

Чи ся дивовижна розвязка не нагадує де в чому відродженє єгипетського Бітіу?

Перейдімо тепер до уступу єгипетської казки, де оповідаєть ся про серце Бітіу сховане в цвіті акації. В багатьох новочасних казках так само як і в єгипетській „серце", „душа", „житє" героя находять ся сховані в якімсь певнім місці, привязані до якогось певного предмету, і в великій части сих казок герой виявляє свою тайну жінці, що він їйїі любить, а вона його зраджує Ріжниця між сими казками а казкою про двох братів така, що ті геройі в новочасних казках, про котрих се оповідаєть ся, не є симпатичні особи: се завсігди якась зла потвора, якийсь „велитень" або „чарівник".

І так в повергській казці „Про велитня, що не мав серця в груди" (Asbjörnsen, Norwegi-che Volksmärchen deutsch von Fr. Bresemann, Berlin 1847, т. II. ст. 65), царівна вхоплена велитнем розпитує у него, де є єго серце. Він нарешті говорить їйї: „Далеко, далеко відси, серед великого моря є остров, на тім острові є церква. у тій церкві є криниця, в тій криниці плаває качка в тій качці є яйце, а в тім яйці є моє серце" В бретонській казці „Тіло без душі" (F. M Luzel Rapports sur une Mission en Basse-Bretagne, 5-me rapp ст. 13) житє велитня є в яйці, яйце є в голубі, голуб є в заяці, заяць у вовці, а вовк у скрині на дні моря. „І як же ж ви собі думаєте — величаєть ся велитень, — чи є в світі хто такий, щоби мене міг забити?"

Кождий побачить, що в новочасних казках ся тема поставлена яснійше, ніж у еги-

петській; конець кінців у казці норвегській легко зрозуміти, для того велитень кладе своє „серце", свою „душу" десь далеко від себе: він скриває їїй, хоче забезпечити їїй. Натомісць трудно нам зрозуміти, з якої причини Бітіу складає своє серце на вершку цвіту акації. Нам здаєть ся, що єгипетська казка дійшла до нас не в первісній формі, а в переробці попсованій, де первісну тему затемнено Велике число параллелів до сеї теми зведено в нашій книзі в увагах до казки ч. 15 „Дари трьох звірів" (Em. Cosquin, Contes populaires de Lorraine. Paris 1886, т. I, ст. 173—177), куди ми й відсилаємо цікавого читача.

Перейдімо тепер до оповідання про те, як Анупу одержав звістку про смерть Бітіу. Таке саме оповіданнє находить ся в великій купі новочасних казок І так у одній казці сербській (Wuk Steph. Karadschitsch, Volksmärchen der Serben, ins Deutsche übers von dessen Tochter Wilhelmine, Berlin 1854, ч 29) один брат, розстаючи ся з другим братом і відїжджаючи в далеку дорогу мовить: „Візьми, брате, отсю фляшечку повну води і носи їїй завсігди при собі. Коли побачиш, що вода робить ся мутна, тоді знай, що мене вже нема між живими". Те саме бачимо в двох казках шведських (Cavallius, Schwedische Volkssagen und Märchen, deutsch von Oberleitner. Wien 1848, стор 81 і 351): розстаючи ся з братом один молодий парубок лишає бочівку повну молока; коли молоко почервоніє,

то се буде знак, що йому грозить велика біда В другій казці брат показує брату одно жерело: доки вода в жерелі буде чиста, то се буде знак, що він живий; коли вона почервоніє або закаламутить ся, то се значить его смерть. Велику силу зближених оповідань ріжних народів найде читач зведену в нашій книзі в увагах до казки ч 5 „Рибакові сини“ (Cosquin, op. cit. I, 70 – 72)

І ся тема, так само як попередня, висказуєть ся яснійше в новочасних казках, ніж у старій єгипетській. В наведеній нами сербській казці плин, що має закаламутити ся в разі небезпеки героя, се не є який небудь плин, так, як пиво або вино у Анупу; його дає той сам, чию дою плин має показувати. Та й се ще, як нам здаєть ся, не є первісна, логічно повна форма сеї теми. Таку логічно заокруглену форму ми знаходимо в казці лотарінґській (Cosquin, op. cit I, ч 5): рибак кілька разів раз за разом зловив чудесну рибу. Риба повідає до него: „Коли ти доконче хочеш мати мене, то я тобі скажу, що маєш чинити Коли мене заріжеш, дай три краплі моєї крови своїй жінці, три краплі кобилі, а три краплі сучці; три краплі ж дай до склянки, а мойі зіви збережи“. Рибак учинив так, як йому казала риба. По якімсь часі його жінка вродила трьох гарних хлопців, того самого дня кобила мала трьох гарних жеребців, а сучка трьох гарних песиків. Кров, що находить ся в склянці, повинна булькотати, коли дітям, тим дійсним втіленям риби, що єї кров є в склян-

ці, грозити буде якась небезпека. В інших подібних казках, як ось у німецькій, шотляндській, новогрецькій і т. і. золоті лілеї, кипариси або інші дерева, що виросли з крови чудесної риби, мусять вянути в хвили, коли якась біда находить на молодих парубків, що почали ся з тої самої чудесної риби.

Приходимо в кінці до епізоду з жмутком волося, що з него запах подає почин — шукати всюди жінки, що з єї волося походить той жмуток.

В одній сіямській казці (Asiatic Researches, т. XX, Calcutta 1836, стор. 342) дівчина Фом-Гаам, т. є. красуня з пахучим волосєм відрізує собі одного дня жмуток волося і пускає його з вітром. Жмуток паде у океан, а сей заносить його хвилями до краю короля. Спонуканий запахом волося король шукає тої дівчини і находить її в купели. Так само як у казці про двох братів, король і тут радить ся ворожбитів, щоб йому показали, від котрої жінки походить се пахуче волосє, а ворожбити вказують йому країну, де живе Фом-Гаам.

Монгольська казка в збірці Шідді-Кюр (Kalmükische Märchen des Siddhikür, aus dem Kalmükischen übersetzt von B. Jülg. Leipzig 1866, ч. 23) має один епізод такого самого змісту. Героїня сего оповідання виходить одного дня купати ся в ріці; кілька жмутків єї волося відділили ся і поплили з водою. „Сі жмутки були оздоблені пятьма красками і сімома цінними прикметами". Як раз в ту пору служниця одного могучого короля вийшла бу-

ла по воду до затоки сеї ріки; жмутки прилипли до коновки, котрою вона черпала воду і служниця занесла їїх до короля Король мовить до своїх слуг: „У верхівях сеї ріки мусить бути дуже красна дівчина, що від неї походять отсі жмутки; беріть с собою вояків, ідіть і приведіть їїйї до мене.“

В індійських казках записаних у Пенджабі (F. A. Steele and R. C. Temple, Wide-awake Stories, a collection of tales told in the Panjab and Kashmir, Bombay 1884, ст. 61), у Бенґалю (Lal Behari Day, Folk-tales of Bengal, London 1883, стор. 86) і в Камаоні (Минаевъ, Индійскія сказки и легенды Петербургъ 1877, ч. 3, гл. також Cosquin, op. cit. II, стор. 303) золоте волосє царівни, що надплило з хвилями ріки, піддає думку царю або царевичеви слати людей, щоб шукали жінки, від котроі походить отсе чудове волосє.

В Европі також не бракує сего мотіву. І так у одній казці чеській (Chodzko, op. cit. стор. 81) пташка перелітаючи по над королем, упускає з дзюба один волосок від дівчини з золотим волосєм; сей волосок паде при ногах королевих, а король велить слугам розшукати йому отсю дівчину, щоб він міг з нею оженити ся. Сей самий мотів знаходимо в жидівській легенді і в середньовіковій лицарській поемі про Трістана і Ізольду. В жидівській легенді (Sefer Maassoth, т. є. книга казок, видана у перве 1602 р. в Базилеі, гл Cosquin, op. cit. II, 302) оповідаєть ся про одного короля жидівського, вельми безбожного, котрому одного

дня старші з народу радять оженити ся, щоби через се став ся ліпшим Король обіцює дати йім відповідь за вісім день В тім часі пташка кидає перед него довгий золотий волос. Король заявляє старшим, що не оженить ся ні с ким, як тілько з жінкою, що від неі походить отсей волос і що коли вони йому не доставлять єі, то велить йіх усіх повбивати. В поемі про Трістана і Ізольду (вона була пересказана прозою і на нашій мові ще в XVI. віці і оповіданнє се з рукопису видав А. Н. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повѣсти, т. II; про західно-европейські тексти гл. журнал Germania, XI, 1866, стор. 393) король Марко так полюбив Трістана, свого братанича, що вважав його як свойого сина і не хотів женити ся Одного дня вельможі єго королівства, завидуючи Трістанови, приходять до короля і просять його, щоб оженив ся. Король обіцює дати йім відповідь за якийсь час. Тимчасом він роздумує, яким би способом викрутити ся від сего жаданя, та ось одного дня побачив, як дві ластівки почали о щось шарпати ся і впустили на землю довгий і гарний жіночий волос. Він підняв його і відповів вельможам, що оженить ся з тою, до котроі належав отсей волос

В сих двох остатніх оповіданнях первісна тема, як бачимо, змінила ся через те, що до неі введено інші елементи

Такі то зближення ми могли поробити між старою єгипетською казкою і повочасними казками. Зближення ті не ограничують ся на за-

гальних обрисах, які зовсім незалежно можуть виродити ся в ріжних мізках людських Тут ми бачимо подібні такі риси характерні, іноді дивовижні, яких не ридумує ся кілька разів. Пригадаймо напр. той ряд дивних перемін єгипетського героя, що повторяєть ся так докладно в казці німецькій та угорській з наших днів, в казках, що були записані і опубліковані за довго перед тим, заким де Руже відкрив світу — і то тілько вченому світу — казку про двох братів. Пригадаймо й сю особливу подробицю, як то пиво булькоче і вино каламутить ся, щоби дати знати про нещастє Тут подібність зовсім не такого рода, як та, яку дехто силкував ся добачити між казкою про двох братів, а оповіданнєм про Йосифа і Пентенфрієву жінку в книзі Битія. Що до сего зближення не завадить сказати, що звісний єгиптолог д. Еберс дав доказ справді наукової осторожности, не добачаючи нічого крім припадкової похожости між оповіданнєм біблійним а єгипетською казкою (G Ebers, Aegypten und die Bücher Moses, 1868. ст 315). Тема така, де жінка чужоложниця силкуєть ся наклонити до гріха молодого парубка, а не можучи його наклонити, звалює он ся на него всю вину зовсім натурально насувала ся перед фантазію поетів і писателів, бо й самі подібні факти мусіли не раз і не два рази трапляти ся в дійсности Д. Еберс пригадує з грецької мітології подібні випадки між Федрою і Гіпполітом, Астідамією і Пелеєм, Ідеєю і Фінеєм, а в перській історичній легенді між Сіявушем і Судабою. Та

оповіданє біблійне має собі один характерний рис, що надає йому осібну індівідуальність: се є оповіданє про плащ, який Йосиф лишив у руках Пентефрієвої жінки і який опісля служить головною підпорою єї в обвинуваченю Йосифа. Тої характерної і особливої подробиці нема в єгипетській казці ані сліду.

Та вернімо до нашої студії. Яким способом вияснити собі отсю дивну похожість між казкою єгипетською, записаною перед звиш 3000 літ, незвісною нікому аж до недавніх літ, а многими казками, що розійшли ся з Індії по цілій Азії, а відси по Европі? Певна річ, одна цікава казка єгипетська, що також має богато параллелів у людових оповіданях новочасної Европи і Азії, звісна була від давна; є се казка про короля Рампсініта і мудрого злодія, що їйїї переповів Геродот (Музи, кн. II, 121); тут, значить, можна би від біди признати, що людові казки пішли з Геродотового оповіданя. Та в нашім випадку діло стоїть не так і ми мусимо запитати ся: чи казка про двох братів є оріґінальний єгипетський твір, чи ні? Коли так, то виходить, що до індійських казок причепило ся бодай якесь число елементів єгипетських, а се відслонює перед нами зовсім нові горізонти наукового досліду. Після сеї гіпотези виходило би, що се широке море індійське, відки, як ми бачили, казки і новелли розливають ся у всі сторони світа, наповнювало ся не виключно з місцевих жерел, але одержувало допливи каналами, що доси остають ся нам невідомі. Колиж против-

но казка про двох братів походить з Індії, то й тоді гіпотеза провадить до дуже важних наслідків. Виходило би, що казка про двох братів або ці основні теми існували в Індії довгий час перед тим, заким писар Еннана, сучасний Мойсеєви, записав чи радше переробив їїйі на єгипетські відносини. Таким чином ми знов у Індії в часі перед XIV. віком до нашої ери. Але якіж люде жили тоді в Індії, від котрих Єгиптяне могли запозичити ті теми, що з них зложено оповіданє про двох братів? Здаєть ся нам, що годі допустити, щоб се були Арійці, т. є. та раса, що в часах історичних займає пануюче становище у Індії і витворила санскритську літературу. Чи перед XIV. віком арійські завойовники були вже в Індії а бодай чи вони посідали вже їїйі всю? Сего ще на певно не знаємо. Особливож — і се власне головна точка в нашім випадку — думка про метемпсіхозу, о скілько можемо судити з їїх найстарших літературних памяток, не була ще між ними розповсюджена; а тимчасом казка про двох братів у великій части основана є на тім виображеню метемпсіхози (вандрівки душі з одного тіла в друге). Коли затим Єгиптяне в ті стародавні часи запозичили з Індії казочні теми (що остаточно не було би нічим неправдоподібним), то вони мабуть запозичили їїх не від кого, а від народів, що жили в Індії перед найіздом Арійців, мали, здаєть ся, досить розвинену цівілізацію і належали до раси кушітськоі, т. є. так само як як і Єгиптяне, були паростком великоі сі-

мії Хамітів (гл. Fr. Lenormant, Manuel d' histoire ancienne de l' Orient, septiéme édition, Paris 1869, III, 415—429). В такім разі виходило би, що й Арійці, завоювавши Індію, приняли пізнійше від сих самих автохтонних племен ті казочні теми, а може й богато інчих, а може й саме виображене метемпсіхози, котрого первісно не мала арійська раса, а котре стало ся зародом великої купи казок. При тім нам здаєть ся, що таке виображене, як метемпсіхоза, не могло прищепити ся у Арійців через посередництво моряків та купців чи то єгипетських, чи яких будь інших.

Зазначимо тут, що ще одна єгипетська казка, майже так само стародавня, як і казка про двох братів, а власне казка пз. „Сила призначеня“ (Maspero, op. cit. стор. 225—244 має також богато параллелів з новочасними казками В тій єгипетській казці король сирійський велить збудувати для своєї дочки дім з 70 вікнами, а ті вікна віддалені від землі на 70 локот. Тоді він велить оголосити царевичам сусідніх крайів, що тілько той візьме єго дочку собі за жінку, хто дістане ся до неї крізь вікно. Так само в численних казках руських, польських і в одній фінській парубки, що хочуть здобути руку царівни, мусять вискочити конем на третій поверх королівського замка (гл. F Kreutzwald, Esthnische Märchen übersetzt von F. Löwe, т. I. Halle 1869, ч. 15, ноти до сеї казки Рейнгольда Келера, а також Cosquin, op. cit. II. 96—97).

Ем. Коскен.

Поправки й Додатки.

До заголовка. Вираз: „їїх вандрівки та переміни“ не мій, а дра Франка, — в мене було, відповідно до моіх пересвідчень про народній сінтаксіс: „Як вони блукають та перевертають ся“.

Ст. 3, ряд 11. Вже серед друку ми з д-ром Франком поклали змінити план видання: замісць додавати до Клоустонової „Introduction“ декільки розділів з його ж таки книжки, ми прирішили додати єгипетську казку про двох братів, видану по французьки професором Масперо і порівнюючі уваги до неї Коскенові в перекладі д-ра Франка.

Ст. 4, ряд знизу 4. Хоч праця самого Денлопа вже й дуже застаріла, та за те ще й досі має велику вагу німецький їїйі переклад (з додатками і передмовою) Ф. Лібрехта, Geschichte der Prosa-Dichtungen, Berlin 1851.

Ст. 5. ряд 5. Зам. „усякий, твір“ чит. „усякий твір“.

Ст. 8. Імя Gould вимовляєть ся як „Ґуд“.

Ст. 10, ряд 1—2. Дуже важна помилка. Зам. „зовсім не оповідають ся в декотрих місцях“ має бути: „не оповідають ся в якій-небудь одній місцевости (гуртом)“.

Ст. 10, ряд знизу 11. Зам. „до сонце“ чит. „то сонце“.

Ст. 14, остатн. рядок. Проф. А. Кірпічніков дивить ся на Лібрехтову теорію доволі скептично: йому здаєть ся, що нема зовсім певних підстав уважати Йоасафа за Будду. Тільки ж чим далі, тим більше скріпляєть ся певність в учених про ідентичність Йоасафову з Буддою. Імя „Йоасаф“ пізнійше; коли його написати арабськими буквами, то воно виглядає немало так само як „Бодсатф“ (вся одміна тільки в надстрічних або підстрічних точках), а „Бодсатф“ — то то ж і є санскритське „Bodhisattva“, епітет Буддин. Треба знати, що з індійськоі мови повість про Будду переложено на пегльвійську в VI. віці, а звідти на арабську в VIII. віці (за халіфа Мансура); всі другі переклади пішли з арабського перекладу, хоч був (та ще й є) і сирійський. Див. Verhandlungen des siebenten internationalen Orientalisten-Congresses gehalten in Wien im Jahre 1886. Semitische Section. Wien 1888 (стаття Гоммеля, Die älteste Barlaam-Recension, ст. 114 — 138). Найновійша праця про „Варлаама та Йоасафа“ дра Ів. Франка зачала друкуватись у „Зап. Наук Т-ва ім. Шевч.“ т. VIII і X.

Ст 15, ряд знизу 6. Зам. „Хітопадеші“ треба: „Гітопадеші“.

Ст. 16. До літератури „Стефаніта та Ихнілата“ варто додати ще статтю С. И. Смірнова „Ст. и Ихн. Очеркъ изъ исторіи странствующихъ сказаній“, Филологич. Записки 1879, III.

Ст. 16. Ось важнійша література повісти про „Сім мудреців“: Goedeke, Liber de septem sapientibus (Or. und Occ. 1886, III, 3); Mussafia, Ueber die Quelle des altfranzösichen Dolopathos. 1864; його ж Beiträge zur Literatur der sieben weisen Meister 1868; його ж Die catalanische Version der sieben weisen Meister (с передмовою). Wien 1876; Landau, Die Quellen des Decamerone. Wien 1889; Oesterley, Dolopathos. Strassb, 1873 (лат. текст Йоанна з Альта Сільва, найстарший східній варіант і передмова); Gaston Paris, Deux redactions du roman des sept sages de Rome. Paris 1879; A. D' Ancona, Il libro dei sette savj di Roma. Pisa 1864; Comparetti, Ricerche intorno al libro dei sette savj di Roma. Pisa 1865, та Ric. intorno al libro di Sindibad. Milano 1869 (дуже важна праця). Ще й досі можуть мати вагу старі видання А. Келлера, Li romans des sept sages (франц. старий текст з величезною німецькою передмовою). Tübingen 1836; Diocletianus Leben (з передмовою Келлеровою). Quedlinb. 1841; та ще Loiseleur-Deslongchamps, Essai sur les fables indiennes, Paris 1838 (тут надруковано текст „Roman des sept sages“ та вибірки з Dolopathos). Згадаймо ще: „Historia septem sapientium“ в Erlang. Beitr. zur engl. Philol. V.

(1889); Cassel, Mischle Sendabar, Berl. 1890 (нім. переклад, передмова; жидівський переклад походить з XII—XIII в). Більше див. іще на ст. 16 та 18.

Ст. 17, 1. рядок в долині. Бенфей (Pantschatantra I, 23) думає, що індійським первописом Сіндібад-наме й Сімох Мудреців була книжка Сіддгапаті.

Ст. 18, увага 10. Перед тим, як Клоустон видав свій повний переклад Сіндібад-наме, було широке резюме тієї поеми надруковане в Asiatic Journal 1841 та в Revue Britannique 1842 (май-юнь).

Ст. 19, ряд. 15. Зам. „струсювась" чит. „струсювались". Рядок 20. зам „як воно дійсне здаеть ся" лучше буде: „як воно зовсім здавало ся".

Ст. 19. Вірші (в долині) переложив не я а др. Франко, а в мене було переложено прозою. Так само др. Франко звіршував уривок на ст. 26. і фабліо на ст. 29—31. За все це складаю мойому шановному приятелеви щиру подяку, а надто за його гарний переклад фабліо.

Ст. 20, ряд 6. Клоустон радить фольклорістам студіювати західні проповідницькі збірки, і каже, що там є багато жартобливих exempl'ів. В польській проповіді 17—18 ст. теж багато „прикладів", які взято з „Римських діянь", „Великого Зерцала", „Варлаама та Йоасафа", „Троянських сказань" і т і. Привод дали Поляки. В 16-му ст. їіхня проповідь іще була поважна, серйозна; та як понаходили до

Польщі Єзуіти, то вони впровадили в церковну проповідь світський елемент, спершу попросту цікавий, а далі — і цікавий і смішливий. (У Скарги сміховин ще не було). Вони сподівали ся (і зовсім справедливо), що розцікавлені парахвіяне громадно вчащатимуть до костьолів, уважно слухатимуть казання і таким способом непомітно переймthemуть ся тими ідеями і тенденціями, які схоче перевести казнодій. Звісно, польські проповідники не мали вигадувати „прикладів“ самі, а любісінько могли користати з західніх проповідницьких збірок, особливо з Меффрета (XV в.). Найбільше вславив ся із своіх архижартобливих, іноді аж непристойних „exempl“-ів Млодзяновський (під кінець 17-го в.) Руські проповідники, щоб конкурувати с польськими, запровадили й до православних церков той самий звичай. Йоанникій Галятовський у своїй книзі „Наука альбо способъ зложеня казаня“ — радить проповідникам, що коли вони бажають мати як найбільше слухачів, то нехай обіцяють у своїм казаню, що от, мовляв, другим разом роскажу вам мудрії і дивнії, веселії і смутнії речі (ст. 518-а 3-го видання 1665-го р.; в перших двох виданнях тієї ради ще нема). Але хоч Галятовський і силував ся годувати своіх слухачів усякими новинками, та не ганяв ся за сміховинами Не те Антоній Радивиловський. Видаючи 1676 року свій „Огородокъ Маріи Богородици“ він перепрошує своіх читачів, що нічого свого, справді нового він не міг придумати, бо, каже,

на світі нема нічогісінько нового; та натомісць він гуртує до своєї збірки величезну силу давнійших гісторій та прикладів і заправляє їїх своїм гумором, іноді аж через лад сміливим і неповажним. Іннокентій Гізель був ворогом усяких новітностей у проповідуванню, тількиж його ради не дуже-то припадали до смаку южноруській громаді. В „Кіевской Старинѣ" 1892, янв. ст. 148 — 154 опубліковано рукописні уваги, які поробив хтось у кінці 17-го віку на печатнім примірникові Гізелевого твору „Миръ человѣка съ Богомъ". Гізель каже, що гріх „изобрѣтеніе новостей неподобающихъ", а приписка каже: „казнодѣи мудрiѣ тое чинят". Гізель каже, що в проповідях не треба дбати про новість, а приписка: „Тепер тото и казнодѣя, що що нового повѣдае, а без концептов и не казанє". Якого сорту були концепти, видко з приписки: „Н. п. казнодѣи передъ казан'ємъ вино пют або горѣлку". Можна думати, що не тільки по містах, а навіть по селах попи оздобляли свої казання „прикладами" (які потім росходились поміж людом). Ѳеофан Прокопович, викликаний Петром І до Петербургу, своєю жартобливою проповіддю с „прикладами" чимало прислужив ся популярізації реформ Петрових: у своїх проповідях він, допускаючи сміховинні „приклади", легко міг висмівати ворогів Петрових нововпроваджень. Хто з наших читачів схотів би заходити ся коло цікавих студій над впливом „прикладів" на народню руcько-украіську словесність, той мусів би взяти собі на поміч

Круеля (Cruel, Gesch. d. deutschen Predigt im Mittelalter—де є, напр., про Меффрета), Мехержинського (Mecherzyński, Historya wymowy w Polsce), Сумцова (про Галятовського, в „Кіев Стар.“ 1884) і зовсім недавню працю М Марковського (про Радивиловського, 1894). Остатня книжка визначається дуже лихою, антіукраінською тенденцією (а в філологічній частині навіть великою наівністю, якщо не необразованнєм), тільки ж ми їйїі щиро поручаємо нашим читачам, бо там є багато дуже важного сирого матеріалу: видано недруковані писання А Радивиловського, передруковано важнійші „приклади“, переказано зміст решти і поробляно порівнання з Gościńcem Дзєловського, Римськими діяніями, то що.

Ст. 20, ряд 20 Замісць „Jaques de Vitry“ має бути „Jacques de V.“. Клоустон каже, що він помер 1240-го року, а в Гастона Парі названо рік 1250-й. І заголовок Вітрієвого твору у Клоустона не такий, як у Парі: у того не „Sermones de tempore et sanctis“, а „Speculum exemplorum“. Може бути, що се два осібні твори: Sermones — то собі один, а Speculum — то другий[1]). Г. Парі завважає,

[1]) Про се нема й сумніву, що Speculum exemplorum — зовсім інша книга від Вітрієвих Sermones. Завважу, що в виданню кардинала Пітра (Pitra, Spicilegium Solesmense, Analecta novissima, т. II, стор. 452 і далі) подано витяг змісту твору де Вітрієвого і вказано всі приклади які є в ньому; твір сей названо там Sermones vulgares. Тимчасом Speculum exemplorum — не що, як витяг із величезної книги Вінкентія з Бове (Vincentius Bellovacensis, Speculum magnum quadripartitum) і було друковане безліч разів по латині ще від XV. віку, гл. К. Goedeke, Every Man, Homulus und Hekastus, ст. 207, де приведено видане з р. 1481; (у мене є подібний екземпляр-інку-

що Вітрієву книжку ще й досі не надруковано[1]). Клоустон, певне, знає йіїі тільки с тих витягів, які знаходять ся у Крена. Порівн рос. переклад брошюри Ґастона Парі „Восточныя сказки въ средневѣковой французской литературѣ, переводъ Л. Шепелевича“ (Одесса 1886), ст 11. Брошюрка ця не погана, тільки там є помилка про Калілу та Дімну, що

набул, та на жаль, без титулової карти). Приклади в тій книзі упорядковані по теологічним темам і звязані одні з другими коротким коментарієм. Пізнійше зроблено другу редакцію Speculum exemplorum, де приклади впорядковано також по темам, та сі теми зложено поазбучно (напр. Ад, Божество, Добрі вчинки, Молитва і т. д.); старий польський друк такого Speculum, може з XVII віку, без початку і кінця, є також у мене. В XVII в. сей твір перекладено й на нашу мову з польського; рукописні его списки попадають ся у всіх більших коллекціях рукописів у Россіі (гл. Архимандритъ Леонидъ, Систематическое описаніе Славяно-россійскихъ рукописей собранія гр. Уварова, т. I, стор. 531—533, де показано 10 списків сего Зерцала, та не всі вони повні; в Румянцівськім музейі і Имп. Публ. бібліотеці є також списки Зерцала). Найповнійший список в збірці гр. Уварова має 845 прикладів; список Имп. Публ. бібліот. 844 приклади. Зерцало перекладене було в XVII віці з польського також на россійську мову. Про малоруський (чи білоруський) переклад Зерцала гл. працю проф. Владимірова, Великое Зерцало. В грецькім церковнім письменстві аналогічними підручниками „прикладів“ були ріжнородні „Отечники“, „Патерики“, „Лимониси“, „Старчества“ — збірки коротких оповідань, головно про аскетів і йіх боротьбу з демонами, про чудеса, покуси і т. і Виривки з тих книжок вставлювано також у „Прологи“ (збірки коротких житій святих, що відчитувано в церкві перед вечірнею або перед проповіддю, а по манастирях перед обідом). З тих матеріалів, по части східніх по части західніх, зложили в XVIII. віці наші Василіяне важну книжку „Народовѣщаніе“ (в XVIII. віці еї вийшли два виданя в Почаєві а в нашім віці одно у Львові); є се обширний катехізіс, при чім як поясненя до кождого артикулу віри приведено одно, два або й більше оповідань, браних із Speculum exemplorum, Legenda aurea та з грекословянських збірок в роді тих, яких титули наведено висше. І. Фр.

[1]) Лагодить ся а може й вийшло вже виданє йіїі з ученим апаратом, зладжене одним бельгійським ученим. І. Ф.

буцім арабський переклад зроблено не с пегльвійської мови, а з сирійської.

Ст. 22, ряд 16. Шіллера, „Хід до гамарні“, — так виправив др. Франко зам. Клоустонового“ „Fridolin“[1]). Тількиж остатня назва більше знайома россійським читачам, бо під таким заголовком переложили тую балладу на россійську мову Міллер (1860), Глинка (1859), Неизвѣстный (1850). У Жуковського заголовок „Судъ Божій“.

Ст. 22, увага 12-а, ряд 6. Зам. „Тольког“ треба „Голькот“.

Ст. 22, ряд. остатній. В передмові та увагах до свого видання Gesta Romanorum Естерляй подав і літературну історію цього памятника і понаводив варіанти. Те саме зроблено і в петербурськім виданню старорускоro тексту, тількиж там є кумедна догадка, буцім польського перекладу Gest'ів не було, а той східній руський (московський) переклад, який зроблено з „польської друкованої книжиці“, зроблено буцім-то не з польської мови, а з білоруської, яка ніби здавалась перекладачам за польську[2]). Що сей здогад неправдивий, тепер уже зовсім певна річ, бо Пташицький віднайшов і обслідував два друковані польські

[1]) Я переклав дословно титул Шіллерів „Der Gang zum Eisenhammer“, що подає й тему балляди. І. Ф.

[2]) Перекладу „Gesti-в“ на полуднево-руську мову доси не видрукувано, хоча перекладів таких було, здаєть ся, кілька. Я приготовлюю для „Памяток старої українсько-руської літератури“, що видає Наук. Тов. ім Шевченка, виданнє червоноруського перекладу (з признаками лемківського нарічя в мові), зробленого в XVIII віці, з рукопису Перемиської капітульної бібліотеки. І. Ф.

видання Gest'ів XVII в., які переховують ся в Краківській бібліотеці. Про се він написав гарну статтю „Средневѣковыя западно-европейскія повѣсти въ русской и славянскихъ литературахъ“, Историческое Обозрѣніе, 1893. т. VI.[1]) Трохи раніше писав про Gesta Барсов у своїй книжці, „Вольтеръ и Римскія дѣянія“ (Спб. 1892). Очевидячки не треба нам забувати вже згаданого не раз Пипіна, Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ, ст. 180—198.

Ст 23, ряд. знизу 11. Надруковано „патякав“ зам. „натякав“. Ряд. знизу 10. „Benaah“ зам. „Bennaah“.

Ст. 25, рядок знизу 5. Надруковано „Tand hree“, а має бути: „and three“. — Перша половина 15-ої примітки, себ то до тіре (—), не моя, а Клоустонова.

Ст. 26, ряд. 6. Зам. „Ромсей“ треба „Ремсей“.

Ст 27, ряд. 8. Зам. „другий“ треба „другій“, а в рядку 9. зам. „побачил“ треба „побачила“.

Ст. 28, прим. 17. Зам. „Тісар“ має бути „Гісар“. Більше про Ходжу Насреддіна див. на ст. 73—75.

Ст 28, прим. 18. В заголовку „Persian Moonshee“ є помилки друкарські, а треба: „Sadee, compendium, added“.

Ст. 29, ряд. 7. Павлі був зроду жид, та вихрестив ся й зробив ся францісканським

---

[1]) Польський текст сих старих видань опублікував недавно д. Брасон у видаваній Краківською Академією наук „Bibliotece pisarzów polskich“. І. Ф.

черцем. Перше видання його книжки „Schimpf und Ernst“ відносить ся до 1522-го року.

Ст. 31, ряд 4. Зам. „Джонзон“ чит. „Джонсон“. — Ряд. 9. Зам. „мож“ треба „може“.

Ст. 36. увага 21. Клоустон цітує Талмуд тілки с тих уривків, які переложено на англійську мову (Полено та Гершона). Натомісць наші читачі можуть удати ся от до яких видань: 1) Le Talmud de Babylone, traduit en langue française et complété par celui de Jérusalem et par l'autres monuments de l'antiquité judaïque par l'abbé L. Chiarini, 2 tt. Leipzig 1831*); Le Talmud de Jérusalem, trad. par M. Schwab, 11 tt., Paris 1871—1889; 3) Levi, Parabeln, Legenden und Gedanken aus Talmud und Midrasch, deutsch von Seligmann, Lpz. 1877 (італіянське виданнє 1861 р. у Флоренції).

Ст 37, увага 23. Опроче як в „Gesch. der schönen Redekünste Persiens“ (Wien 1818) Гаммер говорить про Хидра в осібній статті „Ueber den heiligen Georg und dessen Verwandtschaft mit Chisr, Kedar, Elias und Mithras“ (Theologische Studien und Kritiken, 1831, II). На підставі сеі статті та ще Віндішманнової моноґрафії „Mithra“ (1857) написав Ґутшмід свою „Die Sage vom heiligen Georg, als Beitrag zur iranischen Mythengeschichte“ (1861, Berichte über die Verhandl. der königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. zu Leipzig. B. XIII), а пр. Кірпічніков, хоч і багато спо-

*) Книжка ошуканська; се не переклад Талмуда, а побіжне резюме деяких його частей, особливо обрядових, для фольклоріста зовсім непридатне. І. Фр.

рить ся проти Ґутшмідових доводів, та таки в основі з ним згоджуєть ся. Діссертація Кірпічнікова вийшла в світ 1879 р. в Петербурзі. На тих сторінках Кірпічнікової діссертації, які я позазначав на ст. 38-ій, читач знайде безліч східніх звісток про Хидра і побачить, що Клоустон доволі неточно висловлюєть ся, коли каже, що мов „Хизра плутають з Мусієм, Ілією, б а навіть із св. Георгієм". Навпаки! саме-іменно з Георгієм найбільше плутають Хизра Дивись іще про се питання найновійшу брошюру М. Аттаі, Мусульманское сказаніе о св. Георгіи по Ат-Табари, Москва 1895, ст 13 (одбитка з „Этн. Обозр." кн. XXVI, ст. 134).

Ст. 38, увага 24. „Сорок везірів" (Кырк везір) — збірка оповідань, звязаних поміж собою такою самою рамкою, яка є в „Сімох мудрецях" (ст. 17—18). Зложив йіїі турецькою мовою за панованя Мурада II. (1421—1451) Шейх Заде, а він користував ся арабським твором „Сорок ранків і сорок вечерів". Про той арабський твір ми нічого близше не знаємо; можна тільки сказати, що він істнував ще перед 14. віком, бо пяте оповідання десятого дня в „Декамероні" Боккачієвім (1313—1375) дуже близьке до одного з оповідань у „Кырк везір"; а що „Кырк везір" тоді ще не було, то виходить, що джерелом для Боккачія були арабські „Сорок ранків і сорок вечерів". (Порівнання поробив Лоазлер де Лоншан у своім „Essai sur les fables Indiennes" Paris 1837). Ті історіі, котрі містять ся в збірці „Кырк везір", часто мають свій первообраз в

індійськім „Океані оповідальних потоків“ (Катґа Саріт Сâґара), див. ст. 50, ув. 35.

Ст. 43, ряд. знизу 7. Італійська збірка „Cento novelle antiche“ або „Novellino“ зложила ся в XIII в. D'Ancona, Le fonti del Novellino. Roma 1874; Cappelletti, Le cento novelle antiche. Firenze 1884.

Ст. 45, ряд. 1. Про джерела багато деяких оповідань Вольтерових див. Барсовъ, Вольтеръ и Римскія Дѣянія, СПБ. 1892.

Ст. 49, ув. 31 Англійський переклад Гітопадеші, що зробив Мюллер, не є літературний, а невільницько-підстрічний. зовсім дословний, іноді аж незрозумілий. Через те він може здати ся тільки для студій над санскритським текстом, а не для фольклорних робіт.

Ст. 50, ряд 1. Тут і скрізь далі я, під впливом россійськоі азбуки, де нема букви для звука h, писав не „Катґâ - Саріт - Сâґара“, а „Катâ“. Прохаю скрізь повиправляти на „Катґâ“.

Ст. 51, в долині ряд. 10. Зам. „ст. 33“ має бути „ст. 339“.

Ст. 51, увага 33. ряд. 14. Збірка зветь ся не „Ветала панчавінсаті“, як я був написав, держачись рутіни, а „Ветâла паньча віньшяті“, себто „Двацять пять (оповідань) Веталиних“. „Vetâla“ — не власне імя: так зветь ся по санскритськи дух або демон, що оселяєть ся в трупі покійниковім. Свої оповідання Ветала викладає перед царем Вікрамадітьєю. Бенфей (Pantschatantra I, 21) каже, що розшукуючи джерела Паньчатантри, він не міг знайти повного санскритського тек-

сту „Ветâлапаньчавіньшяті“, а мусів найбільше користати з новоіндійських переробок та з монгольського перекладу, що зветь ся „Шідді кюр“. Дивись Bytal-Puchisi (чит. „Байталь-Пачісі“) or the twenty five tales of Bytal, translated from the Brujbhakha into English by Rajah Kalee Krishen Behadur (Calcutta 1834); The Bytal Puchisi, translated into English by Capt. W. Hollings (Calc. 1848); французькою мовою частину переклав Lancereau в „Journal Asiatique“ 1851. Німецький переклад „Шідді-кюр“ зробив Benj. Bergmann, Nomadische Streifereien im Lande der Kalmücken I, 247 і д., а Байталь Пачісі переклав Естерляй.

Ст. 53, увага 37. Єсть і россійський переклад однієї частини Ходзькової книжки, — тієї частини, де мова йде саме про Кёр-Оглу: „Кёръ-Оглу, восточный поэтъ-наѣздникъ. Полное собраніе его импровизацій съ присовокупленіемъ его біографіи. Переводъ съ англійскаго С. С. Пеннъ“. Тіфліс 1857. Се не стільки переклад, скільки переповідка Ходзькової праці: у Ходзька про Кёр-Оглу — 344 ст., а в Пенна — 185. До речі завважу, що вимова „Кьор“, а не „Кур“ (хоч пишеть ся по тюркськи „Кур“) здаєть ся міні зовсім правдивою. По-османськи не інакше як „Кьор“.

Ст. 53, увага 38. Переложивши арабське слово „конйа“ як англійське „by-name“ („прізвище“), Клоустон зробив деяку неточність. Арабське „конйа“ найбільш відповідає велико-

руському „отчеству“; але великоруське (колись і южноруське) „отчество“ може бути тільки в сина по батькови (напр. Иванъ Петровичъ), а в Арабів „конйа“ дається ся однаковісінько і батькови од сина, і синови од батька; напр., і „Абу-Мохаммед“ (= батько Мохаммедів) і „Ібн-Мохаммед“ (= син Мохаммедів) — то однаково будуть „конйа“.

Ст. 54, ряд. 13. Зам. „Ahenaeus“ чит. „Athenaeus“.

Ст. 55, до уваги 39-ої. Не від речі буде звістити наших читачів, що в мене вже давно готова вибірка з Гафізових творів і що друкуватиметь ся вона вже незабаром. Поки що др. Франко видрукував три Гафізові пйески мого перекладу в „Житю і Слові“ 1895, кн. 1.

Ст. 56, увага 40. Та ще „Повість про Антара“ (Les aventures d'Antar fils de Cheddad) переложено на французьку мову од Марселя Девіка (Marcel Devic).

Ст. 64, остатн. рядок. Під кінець 1895-го року вийшла в світ повна збірка творів Стасова. Там єсть і „Происходженіе русскихъ былинъ“.

Ст. 66, остатн. рядок 53-ої уваги. Надруковано „Житє і Слово 1893“, а треба „1895“.

Ст. 70, увага 56-а, ряд. 1-й. Точніш: 1492-го року.

Ст. 71, увага 57-а. Не 1853-го, а 1753 року.

Ст. 74, в долині рядок 13-й. Зам. „Туції“ треба „Турції“, або й „Туреччині“. Рядок 24-ий: зам. „з Зорі“ треба „в Зорі“.

Ст. 77, ряд. знизу 11-й Зам. „нзйніжніше“ має бути „найніжнійше“.

Ст. 81, ряд 3-й Надруковано „прекладі“ зам. „перекладі“.

Ст. 83, увага 71-а, ряд. 6. Згаданий анекдот про Сковороду надруковано в статі проф. Багалія в „Кіев. Стар“ 1895 р., март. ст. 279.

Ст. 84, ряд. 12. Зам. „викуриши“ має бути „викуривши“; в остатнім рядку зам „те“ треба „де“.

Ст. 86, р. 16. Зам „боло“ треба „було“. Ряд. 17-й: зам. „пала“ — „пара“.

Ст. 87, р. 23. Не „Химе“, а „Химс“.

Ст. 88, ряд. 20. Зам „дои“ треба „доки“, а в рядку 21-м — зам. „розкюшений“—„роз'юшений“.

Ст. 88, ряд. знизу 9-й. Не „тисячу бути червінців“, а тільки „сто“.

Ст. 89, р. 9. Зам. „чернінців“ має „червінців“.

Ст. 91, в долині рядок 8. Має бути: „Шемякинъ судъ“. Ряд знизу 10-й: після „Соломонові“ треба скобку).

Ст. 93, ряд. знизу 9-й. Зам. „Сковородине“ має бути „Сковородине імя“.

Ст. 94, ряд. 8. По „Індія“ протинки не треба.

Ст. 95, ряд. 1. Починаєть ся нове речення, а через те треба виправити „що“ на „Що“. Ряд 3. зам „сонскрітісти“ має бути „санскритісти“. Ряд. 8, не „непотихно“ а „непохитно“.

Ст. 97, увага 87, зам. 662, треба 622. Ряд. 8 з низу зам. „А. Ф. Кремера“ має бути „А. фон Кремера“.

Ст. 98, ряд. 11. зам. „Kremero“ чит. „Kremer“. Ряд. 13. до слова „історії“ додай: (Киссé). Ряд. 21. зам. „Агâнім“ читай „Агâні“.

Ст. 99, ряд. 4. зам. „Осейде“ чит. „Осейбе“.

Ст. 100, ряд. 15. з низу зам. „повішений“ чит. „повішеная“

Дуже перепрошую читачів, що всякі додатки я поробив не всі од разу в контексті, а окроме. Стало ся се по части таки з недогляду, а по части з тої резонної причини, що в часі друку отсеї книжки змінив ся самий плян видання. Спершу я хтів робити у „Вступній статті“ самі-но найпотрібнійші і нечасті примітки, сподіваючись, що ширше поговорю про все тоді, як подаватиму переклад поодиноких розвідок Клоустонових; а вжеж як прийшло нам на думку, що красше буде для сеї книжки обмежити ся на самій „Вступній статті“, то стало треба робити до неї примітки і ширші і численнійші. Щоб дати читачеви змогу легко орієнтувати ся, я подаю далі докладний огляд змісту Клоустонової статті, а нарешті покажчик імен писателів та цитованих книжок. Покажчик потрібний ще й для того, що там наводять ся заголовки й тих книжок, які в тексті згадують ся без заголовків. А коротке ре-

зюме треба було зробити тому, що Клоустон у параллелях своіх далеко розкидаєть ся і читач часом може загубити провідну нитку викладу.

А. КРИМСЬКИЙ.

Коротке резюме Клоустонової статті.

Одні вчені говорять, що наші народні казки та вигадки — то стародавні, рідні міти, а другі кажуть, що то оповідання побутові і позичають ся одним народом од другого (ст. 7—8). Мітологи шукаючи скрізь мітів, доходять аж до курйозів і напр., лицарську повість про витязя Раджу Ресалу виясняють як сонячний міт (ст. 8—11). Воно правда, в деяких (чарівних) казках можна таки добачати мітологію, тільки ж більшину свого народнього словесного скарбу Европа позичила од Азії, і він переважно індійський зроду (ст. 11—12). Посередниками між Европою та Азією з найранійших часів христіянства спершу були Малоазійці Східньої Римської імперії (Грекосирійці), а як заснував ся халіфат, то Араби; опісля ще Турки та Монголи (ст. 12—13). Поодинокі повісти заходили зо сходу до Европи в найперші таки віки христіянства (напр. „Варлаам та Йоасаф", ст. 15), та під кінець XI. в. і з початку XII-го Европа одразу познайомила ся вже з безліччю

східніх вигадок (індійських, персько-арабських, жидівських), які були в „Disciplina Clericalis“ вихрещеного жида Петра Альфонса, „Келіле уе Димне“ (Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης 1080, потім Directorium 1240), в „Сіндібад-наме“ (Συντιπάς XI в., потім Dolopathos sive de rege et septem sapientibus 1184), — див. ст. 14—18. За Хрестових походів росповсюдненнє східніх вигадок в Европі ще побільшало; а росповсюднювались вони переважно через пілігріммів та церковних проповідників, що брали їіх собі за „exempla“ (ст. 18—20) Велику вагу мали проповідницькі збірки: „Sermones de tempore et sanctis“ Жака де Вітрі, до 1240 р., та „Liber de donis“ Етьєна де Бурбона, 1261 р. (ст 20—21). Обидві збірки стали ся джерелом для „Gesta Romanorum“, збірки кінця XIII в., мішанини класичних, ґотських і східніх оповідань та легенд. „Gesta“ мали великий вплив у Европі і з них брали собі сюжети найвидатнійші европейські письменники (ст. 21—22). Щоб іллюструвати історію росповсюднення східніх байок в Европі згаданим шляхом, себ то через „Disciplina Clericalis“, „Sermones“, „Liber de donis“ і „Gesta“, розбирають ся сюжети: „Правдивий наслідник“ (ст 22—25) „Посивілий чоловік і дві жінці“ (ст. 26—27) „Неодягнóго женуть, а одягного витають“ (ст. 27—28), „Шинькар і росхлюпане вино“ (ст. 28—31), „Одшельник, що сумнівав ся в Божій справедливості“ (ст. 31—40), „Як судець дізнав ся, чи зґвалтував нарубок бабу, чи ні“ (ст. 40—41, „Невтішна вдовиця, що зрадила чоловіка на його гробі“

(ст 41—48), „Як гарний чернець виколупав собі око“ (ст. 48). — З усіх тих східніх повістей, які блукаючи позаходили до Европи, найбільш оріґінальні—індійські (зглядно—буддійські); вони широко зачали розходитись по всім світі після П. в. по Христі (яркий приклад — „Варлаам та Йоасаф“), а може бути, що відомі були в Греччині ще й задовго перед Христом (ст 48—51). Що до Талмуду, з якого чимало повісток понапозичали собі середьовікові черці, то в нім самім є багато елементу неоріґінального, не свого, а позиченого, тай то позиченого не тільки зо сходу (напр., індійського), а й із заходу, з класичного письменства; от, напр., ми в Талмуді зустрічаємо ледви змінені перекази про ліжко Прокрустове (ст. 52—53), про Камілу прудкую (ст 54), про Пітона Візантійського (ст. 54); тай у загалі треба признати, що класичний світ, хоч і брав дещо од сходу, то й сам чимало дав сходови. — чи то Індії, чи то халіфатови (ст. 54—55 і увага на ст. 51-й). А вже ж що до Арабів, то хоч вони попередавали Европі теж чимало не свого, а позиченого, індо-перського, то дали багато й власного: в області лицарськоі поезії: арабський бедуінський роман про Антара має багато собі параллелів у середньовікових европейських лицарських романах (ст. 55—66); опроче й саме европейське лицарство, як інстітуція, мабуть складало ся під певним впливом лицарства арабського (ст. 66 — 69). — Найменш оріґінальними й самостійними, а навпаки - інтернаціональними можуть в народній словесности

вважатись анекдоти та жарти, бо вони однаковісінькі ходять по цілім світі і тепер, і їіх можна нашукати по дуже старих збірках кожного народу, найбільше ж, звісно, в індійських (ст. 69). Такі бродячі анекдоти та сміховини, напр.: „Заглядання в чужий лист“ (ст. 70—71), „Скотт і скотина“ (ст. 70), „Курка з однією ніжкою“ (ст. 70—71), „Звірюка з головою там, де мав би бути хвіст“ (ст. 72—73), „Одноокий чоловік і невірна дружина“ (ст. 74—78), „Щоб убити муху, забито й людину“ (ст. 78—81), „Як на такі літа, то воно маленьке“ (ст 83—84), „Скільки важить дим“ (ст. 84), „Багатству скупого усі — хазяїї“ (ст. 84—85), „Знайшов неборак вуздечку, а кажуть: коня вкрав!“ (ст. 85—86), „Шемячині суди“ (ст. 86—91), „Штукарі“ або „Пошехонці“ (ст. 91—94). — Остатнім часом учені вже думають, що й не Індія, а Єгипет є батьківщина всяких бродячих оповідань та вигадок, бо отам знайшли на папірусах 14-го в. перед Хр. всесвітню казку „Про двох братів“ (ст. 94—96).

А. К.

Покажчик писателів та заголовків*)

Абуль Мойїід, Роман про Антара 97.
Абуль Фезль, Ейїар-и Даниш 81.
Абу Осейбіййе, Життєписі 97.
Авадâни 27, 51.
Альфонс Петро, Disciplina clericalis 14, 15, 23, 167
Ancona, Sette savj 150; Novellino 160.
Ані, писар єгипетський, єго ради синови 108.
Антар (автор і повість) 56, 57, 58, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 97, 162, 168.
Антарій — див. Абуль Мойїід.
Аполлоній Тирський 22.
Archie Armstrong, Banquet of Jests 74, 92.
Archiv für slavische Philologie 136.
Арлотто, Жарти 92.
Арнасон, Icelandic legendes 79.
Артур 59, 60, 61
Asbjoernsen Tales from the Field 133; Norwegische Volksmärchen 138.
Asiatic Journal 100, 151.
Asiatic Researches 141.
Атеней 54, 84 162.
Аткінсон, Шаг-наме 66.

*) Шукати якийсь заголовок треба найчастійше не з першого слова, з якого він починаєть ся, а з власного імени або з найважнійшого слова. Напр. „Повість про сім мудреців“ містить ся під рубрикою: „Сім мудреців“; „Сказаніе о Георгіи“ — під рубрикою: „Георгій“, і т. д.

Аттая, Калîлаһ и Димнаһ 16; Георгій Побѣдоносецъ 150.
Ausland, eine Wochenschrift für Kunde des geist. u. sittl. Lebens d. Völker 135.
Аѳанасьевъ, Русскія сказки 91.
Ахмед ен-Неххас 100.
Багалій, Сковорода 83, 163.
Байталь Пачісі (Bytal Puchisi) 161.
Балакірев, Жарти 78 93.
Банделло, Новелли 76
Барбазан, Фабліо 25, 76
Барзуйе, Келіле уе Димне 15.
Барсовъ, Вольтеръ и Римскія Дѣянія 157, 160.
Basile G. Il Pentamerone 133.
Bewis of Hampton 57, 59.
Бенфей, Паньчатантра 8, 16, 44, 49, 51, 80 (Шемячин суд), 91, 92, 151 160.
Берґманн, Шідді кюу 161.
Беріиґ-Ґуд 8, 148.
Бернгауер, Vierzig Veziere 38; Bordâ 67.
Бертон (Burton), Бродячі байки 94—95.
Бёченен — див. Buchanan.
Biblioteka pisarzów polskich 157.
Bibliotheque Universelle des Romans 77.
Біблія 58. 65. 66.
Бідпай, Індійські байки 15, 16, 17, 81.
Біккелль, Kalilag und Damnag 16.
Боккаччіо, Декамерон 22, 71, 159.
Bradwardine Thomas, De causa Dei contra Pelagium 31, 33.
Brason Historye Rzymskie 157.
Braunholz, Barlaam und Josaphat 14.
Бредуордайн — див. Bradwardine.
Bresemann, див. Asbjoernsen.
Брокгаусъ, Катґâ Сарiт Câґара 50.
Bromyard, Summa praedicantium 25.
Бруґш, єгиптолоґ 109.
Бу адам 75.
Булгаковъ. Стефанитъ и Ихнилатъ 16.
Буріньон, Hermit 40.

Буслаевъ, Шемякинъ судъ 92.
Buchanan, Jests 90, 92.
Варлаам і Йоасаф 14, 149, 151, 166, 168.
Вебер, Indische Beiträge 52.
Веди 95.
Weil, The Bible, the Koran and the Talmud 37.
Veckenstedt, Sztukaris 73.
Великое Зерцало 151.
Веселовскій, Варлаамъ и Іоасафъ 14; Соломонъ и Китоврасъ (Мерлинъ) 14, 16 26, 53, 60, 90 (про неправедний суд); Южнорусскія былины 57; Изъ исторіи романа и повѣсти 143.
Westminster Review 8.
Ветâла паньча віньшяті 51, 160, 161.
Віндішманн, Mithra 158.
Вінкентій з Бове (Vincentius Bellovacensis) Speculum magnum quadripartitum 154.
Vitae patrum 33, 48.
Вітрі (Vitry) — див. Жак де Вітрі
Whittey Stones, Three middle Irish homilies 38.
Владиміровъ, Великое Зерцало 155.
Волковъ, Басни Пильпая 81.
Вольсунґи 61, 62.
Вольтер, Zadig 39, 40, 45; див. іще Барсовъ.
Волф, Körr Oghlu 53.
Wolf, Deutsche Hausmärchen 127; Die schönsten Märchen und Sagen aller Zeiten und Völker 128.
Wright — див Райт.
Vullers, Liber regum 66.
Hahn, Griechische und albanesische Märchen 131.
Haltrich J. Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen 135.
Галятовський, Наука альбо способъ зложеня казаня 152.
Гамільтон, Антар 56, 98.
Гаммер, Gesch. d. schön. Redekünste Persiens 38, 158; Der heilige Georg 158.
Гафіз, Пісні 54, 55, 162.
Георгій 38, 184.
Heptameron 76.
Гербер (Herbers), Dolopathos 17.

Герберт (Sir Percy Herbert), Certain Conceptions 33.
Геродот, Музи 145.
Herolt, Promptuarium exemplorum 25; Sermones de tempore 33.
Герртедж, Gesta Romanorum 25.
Гершон, Talmudic Miscellany 24, 43.
Гізель, Миръ человѣка съ Богомъ 153.
History of friar Bacon 25.
Гітопадеша 15, 49, 77, 149, 160.
Глинка, перекл Шіллерової баляди „Фридолинъ“ 156.
Голенищев 109.
Голлінґс, Bytal Puchisi 161.
Голліуелль (Halliwell), Про анекдоти 82.
Голькотт, Moralitates 22, 180.
Гомаюн-наме 81
Гоммель, Die älteste Barlaam-Recension 149, Babyl u. Assyrien 95.
Госейн Вâиз Кâшефі, Енвâр-и Согейлі 81.
Гоуелль (Howell), Лист до маркіза Гертфордського 33; Epistolae Ho-Elianae 33; Hermit 30.
Hundred Mery Talys, 47, 82.
Ґалан (Galland), Гомаюн-наме 81.
Ґедеке (Goedeke), Septem sapientes 16, 150; Every Man, Homulus und Hecastus 154.
Gueulette, Contes Tartares 25.
Gesta Romanorum, 21, 22, 23, 25, 31, 39, 75, 156, 157, 167.
Ґладуін (Gladwin), див. Persian Moonshee.
Ґольдсміс, Парнеллева життєпись 39.
Ґонценбах, Sicilianische Märchen 40.
Ґоуер, Твори 21; History of Constance 22.
Ґрімм, Казки 40.
Ґрізебах, Китайська повість про невтішну жінку 44.
Ґудвайн, єгиптолог 109
Ґутшмід, Св. Георгій 158, 159.
Guy of Warwick 56, 59.
Ґубернатіс А. де., Florilegio 131, Zoological Mythology 137.
Давід Сагід Іспаганський, Енвâр-и Согейлі 81.

Данічіч, Стефаніт і Ихнілат 16.
Дармстетер, Chants des Afghans 71.
Дашкевич, фольклорні праці 57.
Девіз (Davis), Китайці 46.
Девік (Devic), Antar 162.
Дезент (Dasent), 8, Tales from the Norse 62.
Дейч (Deutsch), Єгипетське письменство 96.
Декамерон — див Боккаціо.
Declamationes Senecae 22.
Декурдеманш Nasreddin Khodjâ 28, 75
Денлоп (Dunlop), History of fiction 4, 148.
Dennys, Folklore in China 85.
Deschamps, Новелли 43.
Джâмій, Бегâристâн 70, 189.
Джâтаки 26, 80, 93.
Jests Epigrams. Epitaphs 71, 86, 90, 169.
Джо Міллєр, Жарти 91, 93.
Джонс, Індійський епос 95, 100.
Джонсон, Гітопадешя 49, 158.
Джуфа (Giufá), Жарти 27, 28.
Dziełowski, Gościniec 154.
Димінський, Подільські казки 91.
Діонісій Галікарнаський 51.
Disciplina Clericalis 14, 23, 75, 76, 167.
Довлєт-шаг, Гафізова життєпись 55.
Dolopathos, 16, 17, 18, 41, 150.
Драгоманов, Забѣлѣжки-тѣ на слав. легенди 40;
Малорусскія народныя преданія 82.
Дрепер, Історія розвою Европи 69.
Dunlop — див. Денлоп.
Дю-Гальд, Description of the China 45.
Еберс, Aegypten und die Bücher Moses 144.
Евріал та Лукреція 77.
Еййâр-и Дâниш 81.
Енвâр-и Согейлі 81.
Еннана, автор казки про двох братів 125, 146.
Ербло, арабіст 100
Erlanger Beiträge zur englischen Philologie 150.
Ерленвейн, Великоруські казки 131.
Erdelyi, Ungariche Sagen und Märchen 131.

Естерляй (Oesterley), Dolopathos 16, 150; Gesta Romanorum 22, 156; Schimpf und Ernst 291; Baital Pachisi 161.
Estournelles de Constans, bar. de, La vie de province en Gréce 132.
Естрейхер, Bibliografia polska 82
Етіен де Бурбон, Liber de donis 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 31, 40, 41, 43, 48, 167.
Этнографическое Обозрѣніе 159.
Жак де Вітрі, Speculum exemplorum 154; Sermones de tempore et sanctis 20, 22, 26, 29, 33, 40, 41, 43, 48, 154, 167; Sermones vulgares 154.
Ждановъ, Русскій былевой эпосъ 57.
Житія святих 22.
Житє і Слово, Оповідання про Довбуша 59; серія новоопублікованих малоруських фабліо 82; Гафізові пісні 162.
Жуковський, баляда „Судъ Божій" 156.
Journal Asiatic 161.
Жюльен, Avadânas 27, 51; Sias li Siao 86.
Заде, шейх, Кырк везір 159.
Зоря, письмо літерат 162.
Zuinger, Theatrum vitae humanae 25.
Jacobus de Vitriaco — див. Жак де Вітрі.
Ібн-оль-Мокаффа, Келіле уе Дімне 15.
Ібн-оль-Есір (Athir), Історія 99.
Ібн-Хельдун, Ель-Мокадемме 100.
Йоанн Капуанський, Directorium humanae vitae 15.
Йоан з Альта Сільва (Jean de Haute Seille), Dolopathos 16, 150.
Йоель (рабін), Жидівський переклад Келіле уе Димне 15.
Историческое Обозрѣніе 157.
Іствік (Eastwick), Anvâr-i Suheili 81.
Jülg B, Kalmükische Märchen des Siddhikür 141.
Кааб бен Зогейр, Бордâ 66.
Cabinet des Fées 132.
Calcutta Review 11.

Калі Крішен Бегадер, Байталь Пачісі 161.
Каліла та Димна 167.
Kalmükische Märchen des Siddhikür, übers. von B. Jülg 141.
Camerloher und Prelog, Nasreddin's Schwänke 74.
Кантемір, Історія Османськоі держави 74.
Караджіч В. Ст. Volksmärchen der Serben 139.
Cassel, Mischlé Sendabar 151.
Castoiement d'un père à son fils 76.
Катгâ Саріт Câґара 48, 50, 160
Cavallius, Schwedische Volkssagen und Märchen 139.
Keightley, Tales and popular fictions 4.
Keller Ad., Li romans des sept sages 43, 150; Diocletianus Leben 150; Кітâб оль Агâнî 98.
Köhler Reinhold, Фольклорні праці 8; Italienische Novellen 90; Nasreddin Khodjâ 75; Estnische Märchen 147.
Кембль, Salomon and Saturnus 92.
Кербер, Вольсунґи 62.
Кёр-Оглу, Пісні 53, 161.
Керу Газлітт (Carew Hazlitt), Про англійські жарти 81.
Кіевская Старина 153, 154, 163.
Кірпічніков, Варлаамъ и Іоасафъ 14, 149; Очерки по исторіи средневѣковой литературы 76; Св. Георгій 38, 158, 159.
Chiarini, Talmud 158.
Кітâб оль-агâнî 101.
Клоустон (Clouston), Arabian poetry 3, 98; Bakhtyar-Nâma 3; Book of Sindibâd 3, 161, 151, 38; Popular tales and fictions 3, 148, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 164, 165, 166; Stories of Noodledom 88, 93.
Книга царів — див. Шаг-наме.
Kosegarten, Pantschatantrum 49.
Кокс (Cox), Етнограф. праці 7, 8.
Комар, Приказки Руданського 74.

Comparetti, Sette savj 150; Sindibad 150.
Конисъкий, Шевченко підчас найвищого розцьвіту своєі кебети 83.
Contes dévots 34.
Coppelletti, Cento novelle antiche 160.
Коран 37, 101.
Косен де Персеваль (Caussin de Perseval), Antar 56; Histoire des Arabes 56.
Коскен, Казка про двох братів 96, 130; Contes populaires de Lorraine 139, 140, 142, 147, 148.
Костомаровъ, Памятники старинной русской литературы 130.
Кремер, Die südarabische Sage 97, 98; Culturgeschichte des Orients 98, 100, 164.
Крен (Crane), Mediaeval sermon-books 20, 21, 155.
Kreutzwald F. Estnische Märchen 147.
Крыловъ, Пустынникъ и медвѣдь 81.
Кримський, Антарова життєпись 56; Шаг-наме 63, 64; Антарова моаллака 63, 65; Фірдовсій 65; Очеркъ развитія суфизма послѣ III. в. гижры 67; Джамій 70; Ґолістан 70, 85; Твори Руданського 74; Доісламська арабська поезія 98; Гафізові пісні 162.
Cruel, Gesch. d. deutsch. Predigt. 154.
Кузьмичевський (псевдонім), Турецкіе анекдоты в украинской народной словесности 28, 74, 76, 83; Старѣйшія русскія драматическія сцены 73, 75.
Kuhn, Barlaam und Joasaph 14.
Курбський, Варлаам і Йоасаф 49.
Кур-Оглу — див. Кёр-Оглу.
Кырк везір 38, 159.
Кюхлєр, Nordische Heldensagen 62.
Lal Behari Day, Folk-tales of Bengal 142.
Ламот, Невтішна вдова 43
Landau, Die Quellen des Decamerone 16, 150.
Lancereau, Pantchatantra 16, 49; Vetâla 161.
Landes A. Contes et légendes annamites 134.
Лаппенберґ, Till Ulenspiegel 73.
Левек, Fables Ésopiques 95.
Леві, Talmud 158.

Legenda aurea 155.
Le Grand d' Aussy, Fabliaux 25, 29, 34, 47, 76.
Lecoy de la Marche, Recueil d' Etienne de Bourbon 21; La Chaire française du moyen âge 43.
Лен (Lane), Arabian Nights 37.
Ленорман (Lenormant), Les premières Civilisations 126, 127.
Леонидъ архимандр. Системат. описс. рукоп. гр. Уварова 155.
Лепсіус, єгиптолог 109.
Летте, Бордâ 66.
Лимониси 155.
Liber de don's — див Егьен де Бурбон.
Лібрехт, Gesch der Prosa-Dicht. 8, 148; Barlaam und Josaphat 14, 48, 149; Zum Pantschatantra 41; Неправедний суддя 90.
Лідґет (Lydgate), Твори 22.
Loiseleur Deslongchamps, Essai sur les fables indiennes 150 (про Сім мудреців); 159 (про Кырк везір).
Лукіан Самосатський 50, 84.
Luzel F. M Rapport sur une Mission en Basse-Bretagne 138.
Магâбгâрата 95.
Маддєн, Gesta Romanorum 21.
Майлат гр. збирач угорських казок 128.
Маком (Malcolm), History of Persia 5.
Малеспіні, Новелли 41, 76.
Маллуф, Ходжа Насреддін 74.
Марґарита Наваррська, Гептамерон 76.
Марковський, Ант Радивиловскій 154.
Масперо, Contes de l'Egypte ancienne 96, 110, 147.
Матрона Ефеська 44, 45, 50, 167.
Меон Mèon) — див. Барбазан
Мерлін 60.
Mery Talys and quicke Answeres 47.
Меффрет. Hortulus reginae 152, 154.
Mecherzyński, Historya wymowy w Polsce 154.
Miklosich, Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas 135.

Минаевъ, Индійскія сказки 142.
Міллер, переклад Шіллерової балляди „Фридолинъ“ 156.
Міллєр Всеволод, Эксурсы въ область русскаго эпоса 57, 64; Матерьялы для исторіи былинныхъ сюжетовъ 57; Матерьялы для изученія еврейско-татскаго языка 75.
Miller Joe — див. Joe Miller.
Млодзяновський, Казаня 1681 р. 152.
Mohl, Le livre des rois 63, 66.
Moralitates — див Голькотт.
More, Dialogues 39.
Мурко, Die sieben weisen Meister 16, 18.
Murner, Till Ulenspiegel 72.
Mussafia, Dolopathos 150; Die sieben weisen Meister 16, 150.
Мюллєр, Гітопадеша 49, 160.
Народовѣщаніе 155
Насреддін Ходжа, Латаіф (Жарти) 28, 74, 75, 76, 157.
Neckam, De natura rerum 25.
Неизвѣстный, переклад Шіллерової балляди „Фридолинъ“ 156.
Нельдеке (Nöldeke), Фольклорні праці 8; Die Poësie der alten Araber 100.
Новакович, Варлаам і Йоасаф 11.
Novellino — див. Cento novelle antiche.
Novellette di San Bernardino 29.
Nouveau Contes des Fèes 132.
Ожілюа, Aesope 44.
Окклів (Occleve), Твори 21.
O. L. О турецкихъ анекдотахъ въ украинской народной словесности 75.
Oncken, Allgemeine Geschichte 95.
Oesterley, — див. Естерляй.
Оссуна, Note de los Estados 40.
Отечники 155.
Павлі (Pauli), Schimpf und Ernst 29, 157, 158.
Палея 26, 58.
Памятки старої укр. руської літератури 156.

Памятники древней письменности 17.
Паньчатантра 15, 16, 44, 49, 51, 80, 91, див. також: Бенфей.
Парі (Gaston Paris), Sept sages 16, 150; Восточныя сказки въ средневѣковой французской литературѣ 155; Speculum 154.
Парнелль, Hermit 22, 31, 40.
Патерики 155.
Payne Collier, Book of Ballads 25.
Пеннъ, Кёръ-Оглу 161.
Персі, Про лицарську поезію 55, Соломонів суд 90.
Persian Moonschee 28, 41, 71, 73, 157.
Петро Альфонс — див. Disciplina Clericalis
Петроній, Матрона Ефеська 44.
Пипін, Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ 16, 92, 157; Шемякинъ судъ 92.
Піль (George Peele), Жарти 92.
Пільпай — див. Бідпай.
Pitra, Spicilegium Solesmense 154.
Пітре, Fiabe, novelle, racconti Siciliani 78.
Поджжо Браччолоні, Жарти 82
Polano, Talmud 36.
Поп (Pope), Парнеллів „Hermit“ 39.
Порфірєв, Апокрифическія сказанія 58.
Потанін, Фольклорні роботи 57 (Гесер-хан).
Прологи 155.
Прокопович Ѳеофан, Проповіді 153.
Проповіді старі в зах. Европі 20. 48, 49, 151, 154; польські 151, 152, 154; українські 151 (ряд 6 з низу зам. „В польській проповіді“ читай „В українській проп.“) 152, 153, 154.
Пташицький, Западныя повѣсти въ русской литературѣ 156.
Пчілка, Співомовки Руданського 74.
Рâджа таранґінî 51.
Рâджâ Ресâлу 8—11, 63, 166.
Радивиловський, Огородокъ 152, 154.
Райт (Wright), Selection of mediaeval Latin stories 24, 40.

Pâmâяна 95
Рамбо (Rambaud), La Russie épique 130.
Рамсей, Байка про двох жінок 26.
Ральфс, Бордâ 67.
Ральстон, Про бродячі анекдоти 69.
Redhouse, Про буддійський вплив 50.
Рей, Повість про суддю неправедного 91.
Рейске, арабіст 100.
Remusat, La Matrone du Pays du Soung 46, 47.
Revue Archeologique 107, 109.
Revue Britannicque 151.
Rhys Dawids, Jâtaka-tales 26.
Ровінський, Русскія народныя картинки 72.
Рочестер, Жарти 92.
Руданський, Приказки 74, 82.
Руже, де, єгиптолоґ 106, 107, 109.
Рюккерт, Антар 56, 102.
Садовниковъ, Сказки и преданія Самарскаго края 73.
Свіннертон, Adventures of Rasâlu 8, 63.
Свіфт, Жарти 92.
Sefer Maassoth, 142.
Сейїід Юсоф, Роман про Антара 99.
Сент-Евремонд, Невтішна вдовиця 43.
Cent nouvelles nouvelles 25, 41.
Сервантес, Дон Кіхот 40.
Sermones de tempore et sanctis — див. Жак де Вітрі.
Сіддгапаті 151.
Сідні Сміс, Жарти 82.
Сільвестр де Сасі, арабіст 100.
Сімеон син Сиѳів, Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης 15.
Сім мудреців 16, 17, 18, 22, 41, 150, 151.
Сіндібад-наме 3, 16, 151.
Скельтон, Жарти 92.
Скоджін (Scogin), Жарти 92.
Смирновъ Стефанитъ и Ихнилатъ 171.
Sowizrzał — див. Тілль Ейленшпіґель.
Совѣст-драл — Тілль Ейленшпіґель.
Сомадева, Катгâ Саріт Сâґара 50, 51, 160.

Сорок везірів — див. Кырк везір.
Speculum exemplorum — див. Жак де Вітрі.
Старчества 155.
Стасовъ, Происхожденіе русскихъ былинъ 57, 64 162; Древнѣйшая повѣсть въ мірѣ 96.
Стефаніт та Іхнілат 15—16, 150.
Stephanus de Bourbon — диви Етьен де Б.
Stier, Ungarische Volksmärchen 135, див. також Erdelyi.
Steele und Temple, Wide-awake Stories 142.
Сто веселих казок — див. Hundred Mery Talys.
Стокс (Miss m. Stokes), Indian Fairy Tales 134, 136
Сумцовъ, Современная малорусская этнографія (Кузьмичевскій) 75; Галятовскій 154.
Суон (Swan), Gesta Romanorum 23.
Сухомлиновъ, Повѣсть о судѣ Шемяки 92.
Табарі, Св. Георгій 159.
Tawney, Kathâ Sarit Sâgara 50.
Талмуд 15, 23, 26, 35, 36, 37, 43, 51, 52, 54, 62, 86, 92, 93, 158.
Tarlton, Newes out of Purgatorie 72, 92.
Taylor, Holy Dying 44; Wit and Mirth 83.
Темаль, Жарти 92
Темпль, Legends of Râjâ Rasâlu 11, гл. Steele.
Тендлау, Märchen und Geschichten 26.
Тисяча і одна ніч 37, 53, 106, 109.
Тіль Ейленшпіґель 72, 73, 92.
Тихонравовъ, Памятники отреченной литературы 26, 58; Шемякинъ судъ 92.
Томс (Thoms), Early englisch romances 25.
Уальполь, Mysterious Mother 22
Увілль, Élites de Contes 77.
Уей (Way), Росхлюпане вино 29
Уільсон, Фольклорні праці 12, 13.
Уортон, Лицарська поезія 55.
Ундольський, Славяно-русскія рукописи 49.
Фельтон, Sermones Dominicales 25.
Фірдовсій, — див. Шаг-наме.
Фірузабадій, Камус 60.

Франко, Старозавітні апокріфи 58; Варлаам і Йоасаф 149; Приказки Руданського 74; Жидівська війна 88; Коскенові уваги до казки про двох братів 148.
Frere M. miss, Old Deccan Days 133.
Freytag, Bordâ 66.
Friar Bacon 25.
Fuselier, Невтішна вдовиця 43.
Халанський, Былины кіевскаго цикла 57.
Харон з Лампсака 51.
Хидр 37, 158, 159.
Хітопадеса — див Гітопадеша.
Ходзько, Popular poetry of Persia (resp. Kurr-Oghlu) 53, 161; Contes des paysans et de pâtres slaves 134, 142.
Ходжа Насреддін — див. Насреддін Х.
Чайченко, Веселий оповідач 28.
Cento novelle antiche 43, 160.
Чосер (Chaucer), History of Constance 22; другі твори 21.
Чубінський, Труды експедиціи въ Юго западный край 91.
Шаба (Chabas), єгиптолоґ 109.
„Шаг-наме“ 63, 64, 65, 162.
Шваб, Талмуд 158.
Шекспір, Merchant of Venice 22; Much ado about nothing 47.
Шемячин суд 91, 169.
Шепелевичъ, Восточныя сказки 155.
Шідді кюр 161, див. Kalmükiche Märchen
Шіллєр, Фрідолін (Хід до гамарні) 22, 156.
Schimpf und Ernst — див. Павлі
Шлєхта Вшегрд (Schlechta Wssehrd), Beharistan 70.
Шмідт, Disciplina clericalis 76.
Schott A. und A. Walachische Märchen 135.
Штукаріс — див. Тілль Ейлєншпіґель.
Ѳеофан Прокопович — див. Прокопович.

2004

360148

B 1.315